

ה

ה

ל

ק

ו

ט

ע. אור

איור הכריכה: "נְזִילַת רֵאשׁ", מאת גיא פילבסקי.

הסבר המחבר

נולדתי ב-1931 בברלין, אך גדלתי בתל-אביב אליה היגרו הורי ב-1934.
 ב-1948 גויסתי לצה"ל ולאחר שהשתחררתי עבדתי חמש שנים בצי הסוחר הישראלי.
 השתתפתי בשביתת הימאים הגדולה ב-1951 ודרכה הגעתי למפלגה הקומוניסטית.
 ב-1955 התחלתי ללמוד מתמטיקה ופיזיקה באוניברסיטה בירושלים. ב-1961 עזבתי את
 המפלגה הסטאליניסטית ויחד עם חברים נוספים הקמנו את הארגון השמאלי - "מצפן".
 ב-1964 נסעתי ללמוד קוסמולוגיה בלונדון וגרתי בה עד 1990, חזרתי לישראל לטפל באמי.
 בספר אני מספר על אירועים בהם השתתפתי ואנשים שפגשתי. אין זו ביוגרפיה שלי - או
 שלהם - אלא קטעי זכרונות. לכל אדם הקדשתי רשימה קצרה למרות שיכולתי לכתוב עליו
 ספר. חלקם היו חברי. רובם מתו ורציתי להקים להם מציבה באמצעות רשימה קצרה.
 חלקם הקדישו את חייהם לשינוי - ושיפור - החברה בה אנו חיים בלי כוונה להרוויח מכך.
 אחדים שילמו על זה בחייהם אך אילו יכלו לחיות אותם מחדש לא היו מתנהגים אחרת.
 זו התנהגות חריגה בתקופתנו בה אנוכיות אישית ולאומית הפכו לנורמות מכובדות.
 הספר מוקדש לאשתי לשעבר ליאה ובתי שרון שהכירו חלק מהאנשים עליהם כתבתי
 והשתתפו בכמה מהאירועים המוזכרים בספר.

תל-אביב, 1.1.2000   Aki_orr@netvision.net.il

כל הזכויות על כל שימוש בחומר מספר זה למטרות רווח שייכות לשרון אור, בת המחבר.

התוכן

3	לסלוח?
7	מילה אחת בניגוד למצפון
20	נלו עדיין כאן
26	להכין ספל תה
32	סרבן המלחמה האטומית
39	אותם הילדים
43	מהפכה ברוטאלית?
50	בחירה קשה במוות
56	מדליות לסרבני מלחמה
62	לורד קארדון
65	C.I.A. - פלאי ה
69	שליט הצללים המרצדים
76	מטוסים ככלי נגינה
82	פתיחות מתמדת
93	בדידותה של אלינור ריגבי
98	סיני
105	שייך עלי
111	עש בחור שחור
122	הבה נגילה או הבה שאתילה
125	הילד הקטן
126	סלובו

לסלוח?

על רודי דוטשקה, מנהיג תנועת "השמאל החדש" של הסטודנטים בגרמניה ב-1968 שמעתי לראשונה באפריל אותה שנה. בסופה פגשתי בלונדון.

ב-1961, יומיים לפני ששליטי גרמניה המזרחית הקימו חומה שחצתה את ברלין לשתיים, ברח רודי מברלין המזרחית (הקומוניסטית) לברלין המערבית (הקפיטליסטית) ונתקבל שם בתרועות שמחה. רבים ראו בבריחתו למערב הוכחה לעליונות הקפיטליזם. אך כשהחל למתוח ביקורת על הקפיטליזם התאכזבו מארחיו. בחדשות הטלביזיה ראיתו צועד בברלין בראש הפגנות סטודנטים נגד המלחמה בוויטנאם. בהפגנות אלה ראיתי כמה מפגינים שראשם עטוף שקית נייר בה נקרעו פתחים לעיניים. זה נראה מוזר. שאלתי חברים גרמנים מה פשר הדבר. הם הסבירו לי שאלה סטודנטים מאיראן הלומדים בגרמניה וחוששים מהמשטרה החשאית האיראנית, ה"סאבאק" (שאנשיה אומנו ע"י ה"מוסד" הישראלי) המצלמים אותם ולאחר מכן מפעילים "לחץ פיזי מתון" (כלשון השופט משה לנדאו, שאישר לשב"כ להשתמש בעינויים) - או לא כל כך מתון - על בני משפחותיהם באיראן, או רוצחים את הסטודנטים בגרמניה. לא מעט סטודנטים איראנים נרצחו בסמטאות אפלות בגרמניה. ממשלת גרמניה התעלמה מכך כי איראן הייתה לקוח חשוב של התעשייה הגרמנית. כשביקר מלך איראן (ה"שאח") בגרמניה הפגינו נגדו הסטודנטים בקריאות: "**רוצח**". הם מחו על רצח סטודנטים איראנים ע"י ה"סאבאק". בהפגנה כזאת ביוני 1967 ירתה המשטרה הגרמנית על מפגינים והרגה את הסטודנט בינו אונהזורג. המיליונר הגרמני אקסל שפרינגר, בעל עיתוני **BILD**, (שתרם כסף רב להקמת ארכיון בן-גוריון בשדה-בוקר) הסית נגד "**השמאל החדש**" וקרא לקוראיו לפעול בעצמם נגד הסטודנטים. כתוצאה מכך ירה צעיר גרמני בשם יוסף בכמן, שלושה כדורים בראשו של דוטשקה באפריל 1968, רודי נפל מתבוסס בדמו, הוחש לבית-חולים ושם נותח. שני קליעים הוצאו ממוחו.

העדיפו הרופאים לא לגעת כי חששו לגרום לשטף דם במוח. שבועות רבים שכב רודי בתרדמת בלי סיכוי שיתעורר. אך להפתעת כולם התעורר, התאושש, ועזב את בית-החולים. בכמן נתפס, נשפט, ונכלא. הפגנות "השמאל החדש" בגרמניה נמשכו. אך רופאי רודי אסרו עליו להשתתף בהן. הם הורו לו להימנע מכל התרגשות. הוא החליט לעבור לבריטניה. בלחץ הסטודנטים שם הסכימה הממשלה לקבלו בתנאי שלא ישתתף בפעילות הסטודנטים. הוא הבטיח לקיים תנאי זה ובא בסוף 1968 ללונדון עם אשתו והתארח אצל המשורר היהודי יליד ווינה, אריך פריד.

אריך היה שכני וידידי. ביקרתי בביתו כמעט כל יום. שם פגשתי את דוטשקה. הוא הקרין יושר ואמינות. תדמיתו לא העסיקה אותו. הוא התנהג באופן ספונטני לחלוטין. חברים גרמנים אמרו לי שזה הרשים פועלים רבים בגרמניה. הסטודנטים בגרמניה התאמצו לשכנע פועלים לתמוך בהם. אך הפועלים חשו אי-אימון כלפיהם. הסטודנטים דיברו בסימאות שמאליות וזה עורר אצל פועלים רבים תחושה שהסטודנטים מעונינים בהם ממניעים אידיאולוגיים בלבד ורוצים להשתמש בהם להשגת מטרות פוליטיות. אך רודי דיבר בפשטות, בלי סימאות, בלי התנשאות, כשווה אל שווים. הפועלים חשו שאיכפת לו מהם כבני אדם ונכבשו על ידי כנותו, התנהגותו הספונטנית ואהבת האדם שלו. למרות שבאותן שנים הוא היה אח"מ בגרמניה, והופעותיו בטלביזיה שודרו ברחבי אירופה ועוררו אהדה אצל רבים לא השפיע הדבר עליו. הוא נשאר צנוע.

כשנפגשנו החל לשאול אותי על ישראל והתעניין ביחסה של ישראל לפלסטינים. הוא התמצא בפוליטיקה, וכתב מאמרים וספרים על נושאים פוליטיים שונים, אך המניע שלו היה מוסרי ולא אידיאולוגי. הפוליטיקה שלו התמצתה בשתי מלים: "לא תדכא". התיידדנו, וביקרתי אותו תכופות. יום אחד שאלתי באיזו מידה נפגע זיכרונו. הוא ענה שאינו יכול לזכור שום ספר שקרא, אך כשהוא מדפדף בספר שקרא, ומסתכל

בעמוד בלי לקראו, מיד הוא נזכר בכל הכתוב בו. בחדשים הראשונים לאחר פציעתו סבל מהתקפים אפילפטיים אך הם התמעטו בהדרגה ומצבו הלך והשתפר.

בסוף 1970 החליטה ממשלת ה"עבודה" הבריטית "לרסן" את הסטודנטים והתגרתה בהם בהוציאה צוו גירוש לרודי בטענה שהתערב בענייני הסטודנטים הבריטים. למרות שלא עשה זאת, גורש מבריטניה, עבר לדנמרק וקיבל שם משרת הוראה באוניברסיטת ארהוס. לאחר גירושו סיפר לי אריך פריד את הסיפור הבא:

זמן מה לאחר ההתנקשות בדוטשקה פורסמה בעיתונות הגרמנית ידיעה כי אמו של המתנקש ביקרה את בנה בכלא והוא הביע חרטה על מעשהו. כשרודי קרא זאת כתב לאם מכתב בו אמר שהוא סולח לבנה כי האשם האמיתי להתנקשות הוא איל העיתונות אקסל שפרינגר שהסית נגד "**השמאל החדש**" בעיתונים שלו. בכמן ואמו התרגשו מאוד ממכתבו של רודי וביקשו שיבוא לביקור בכלא. רודי נענה לבקשה ובא לבקר את מי שניסה - וכמעט הצליח - לרצוח אותו. הפגישה הייתה נרגשת. בכמן התרשם עמוקות מרודי, ורודי שמח כי חשב שהצליח לשחררו מתחושת אשמה. אך בכמן, שהתרשם מרודי, לא סלח לעצמו, ומרוב חרטה על מעשהו התאבד בכלא ב-23.2.1970. את רודי זה מאוד העציב. גם את אריך ואותי.

שנינו התחבטנו ארוכות בשאלה אם רודי טעה בכך שגילה לבכמן כי סלח לו. תהינו כיצד היה עליו לנהוג אילו ידע שבכמן עשוי להתאבד. האם היה עליו להימנע מלגלות לו כי סלח לו, או שמא היה עליו לגלות זאת למרות הסיכון שיתאבד. לפי התרשמותי מרודי נראה לי כי אילו ידע שבכמן עלול להתאבד, לא היה מגלה כי סלח לו. הכרנו את רודי. ידענו שלא יכל היה שלא לסלוח, הוא באמת רצה בטובת בכמן, לדעתנו רודי היה מעדיף לא לגלות זאת אילו ידע שיש אפשרות שבכמן יתאבד.

אך האם מצבו של בכמן היה טוב יותר אילו לא ידע שרודי סלח לו?
 בחג-המולד 1979 ביקרתי חברים במדריד, לפתע הודיעו החדשות בספרדית: "רודי
 דוטשקה, מנהיג הסטודנטים הגרמנים ב-1968, מת בדנמרק בערב חג המולד".
 כשחזרתי ללונדון שאלתי את אריך מה קרה. הוא סיפר לי שרודי החליט לטבול
 באמבט ערב חג המולד למרות שרופאיו אסרו זאת עליו. הם הזהירו אותו כי
 חום מי האמבט עשוי למוסס את קריש הדם סביב הקליע שנותר במוחו ולגרום
 לשטף דם במוח. רודי חשב כי עשר שנים לאחר הפציעה פג תוקף האזהרה. ונכנס
 לאמבט. הקריש התמוסס וגרם לשטף דם במוחו, הוא איבד את ההכרה וטבע
 באמבטיה.

סיפור בלי משמעות?

תלוי לפי מה קובעים זאת.

אמנם רודי נרצח, והרוצח התאבד ושניהם מתו בטרם עת,

אך האם אריכות ימים מעניקה משמעות לחיים?

לדעתי החלטותינו - לא אורך חיינו - הן המעניקות משמעות חיובית - או שלילית - לחיינו.

במקרה של דוטשקה ובכמן הרוצח התחרט והנרצח סלח, בהחלטות אלה העניקו שניהם

משמעות חיובית לחייהם הקצרים למרות הקשיים בהם נתקלו.

מילה אחת בניגוד למצפון

כשבא רודי דוטשקה ללונדון ב-1968 ערכו לו אנשי שמאל מסיבה אליה הזמנתי. שם פגשתי אישה בת 78 בשם רוזה לוין-מאיייר. רודי התרגש מאוד לפגוש אותה. לא הבנתי מדוע. שוחחתי איתה והתברר שהיא שכנה שלי. בתום המסיבה הצעתי להסיעה לביתה. היא נענתה בשמחה. בדרך סיפרה לי את תולדותיה. היא נולדה בפולין ב-1890 בעיירה בשם גרודק, והייתה בת זקונים של רב הקהילה. שמה היה רוזה ברוידא. היו לה 11 אחים ואחיות. אביה חשש שתחדל לקיים מצוות וביקש ממנה שתבטיח לו כי לפחות תדליק נרות בליל שבת. בחג פורים אחד באה להקת שחקנים לעיירה והציגה - כמקובל אז - "פורים שפיל". מחזה על המן וושתי אסתר ומרדכי. רוזה התרשמה עמוקות מההצגה והחליטה להיות שחקנית. בגיל 15 נפטר אביה והיא עברה לגור עם אחותה בוויילנה שם למדה משחק בתיאטרון. ב-1910 עברה לגרמניה והתיידדה עם לואיס מאנהיים, שחקנית תיאטרון יהודיה ידועה בגרמניה. ב-1913 השתתפה רוזה בהצגת "המודד הנצחי" של "הבימה" בווינה לכבוד הקונגרס הציוני שנערך שם. כשחזרה לגרמניה פגשה בחור בשם אויגן לוין והתאהבה בו. הוא נולד בפטרבורג. שם הצטרף ל"סוציאל רבולוציונרים" (ארגון מהפכני רוסי ששאף להחליף את משטר הצאר במשטר דמוקרטי המבוסס על שוויון כלכלי וצדק חברתי). הארגון היה בלתי חוקי. לוין נאסר והוגלה לסיביר. אמו שיחדה שוטרים והבריחה אותו מסיביר לגרמניה בה המשיך בפעילותו המהפכנית. בתקופת מלחמת העולם הראשונה פעל לוין עם רוזה לוקסמבורג להקמת ארגון בשם "ברית ספארטקוס" על שם מנהיג מרד עבדים ברומא העתיקה. מטרת הארגון הייתה להפסיק את המלחמה ולהקים בגרמניה משטר שיבטל פערים בין עניים לעשירים ויקים כלכלה שמטרתה רווחה כלכלית לכל העם במקום כלכלה המעודדת התעשרות יחידים על חשבון העם. מנהיגי "ברית ספארטקוס" היו רוזה לוקסמבורג, קרל ליבקנכט, ליאו יוגישס, ואויגן לוין. לאחר המלחמה שינו את שם הארגון ל: "המפלגה הקומוניסטית הגרמנית". "ברית

ב-1919 הם רצחו בברלין את מנהיגי השמאל רוזה לוקסמבורג, קרל ליבקנכט, וליאו יוגיס. במאי 1919 התקוממו פועלי מינכן והקימו בעירם שלטון שמאלי. לויין בא מברלין לעזור להם. הוא התנגד להתקוממות כי העריך שתיכשל בגלל חוסר תמיכה ברחבי גרמניה. בגרמניה שלטה ממשלת ה"עבודה" שהתנגדה להלאמת התעשייה, הבנקים, והמסחר ושלחה צבא לדכא את פועלי מינכן. לויין החליט לתמוך בהתקוממות למרות שהעריך כי היא תיכשל. הוא אמר: **"עדיף להיכשל עם הפועלים מאשר להיות צודק בלעדיהם. מכישלון אפשר ללמוד לקח, אך הפועלים לא יקשיבו למי שלא לוחם יחד אתם"**. הצבא הגרמני כבש את מינכן, הרג פועלים רבים ודיכא את שלטון השמאל. לויין נאסר, נשפט למוות והוצא להורג בירייה. במשפט נשא נאום מהפכני שהתפרסם מאוד בו אמר את המשפט המפורסם: **"אנו המהפכנים הננו מתים בחופשה קצרה מהמוות"**. הוא לא היה חריג באותה עת. רבים הקדישו את חייהם להקמת משטר של שוויון כלכלי וצדק חברתי וידעו שהשליטים ילחמו בהם עד מוות. הם נקראו **"מהפכנים מקצועיים"**. הם לא חיפשו כבוד, קידום, כסף או שלטון, אלא ביטול שלטון המשרת קומץ בעלי הון והקמת משטר הפועל למען רווחת כל האוכלוסייה. הם ידעו ששום משטר לא מסתלק מרצונו, בלי מאבק לחיים ולמוות נגד אויביו ולכן סביר שיהרגו במאבק זה. לויין לא הסתיר מרוזה כי הדבר החשוב ביותר בחייו הוא המאבק להחלפת המשטר. את יחסו לאישתו המשיל ליחסו של חייל היושב לנוח בצל עץ, אך חייב להמשיך בדרכו. לרוזה לא היו אשליות בנידון. היא לא הופתעה כשלויין הוצא להורג בפני כיתת יורים בגלל השתתפותו בהתקוממות. זה היה גן הוורדים שהבטיח לה. היא התאבלה עליו אך הייתה גאה בו עד יום מותה. היא לא התחרטה שנישאה למהפכן ולא הייתה מסוגלת להתאהב באדם ממוקד רק בחייו האישיים. בתחילת היכרותה עם לויין לא התעניינה בפוליטיקה אך בהדרגה הפכה לשותפה פעילה שלו, ולאחר מותו - למהפכנית בזכות עצמה. היא סיפרה

זה היה מעין סקר דעת קהל בעת ההיא. לאחר שבעלה הוצא להורג עברה רוזה לברלין לעבוד כמתורגמנית בשגרירות ברית המועצות (כך נקרא המשטר החדש ברוסיה). השגריר היה העיתונאי היהודי קרל ראדק. רוזה הפכה לידידתו. כאלמנתו של אויגן לוין הכירה מקרוב מהפכנים רבים. לבוכארין, ממקורבי לנין, הלוחה מעט כסף בשוויץ בעת המלחמה. היא פגשה בו שוב לאחר המהפכה ברוסיה כשהיה שר בממשלת לנין, שראה בו את יורשו.

ב-1920 נישאה רוזה לארנסט מאייר שהיה בן פועל רכבת גרמני והפך למנהיג המפלגה הקומוניסטית הגרמנית. מאייר הכיר את המנטליות של פועלי גרמניה. זה סייע לו לנהל מדיניות שמשכה פועלים רבים למפלגה. הוא הפך את המפלגה הקומוניסטית הגרמנית למפלגת המונים. כינו אותו "לנין הגרמני". רבים בעולם התלהבו מהמשטר החדש ברוסיה, והקימו מפלגות קומוניסטיות כדי להקים גם בארצם משטר דומה. כך קמו, בשנות ה-20, עשרות מפלגות קומוניסטיות בעולם כולו. ב-1919 הקים לנין ארגון גג משותף לכל המפלגות הללו וקרא לו **"הארגון הבינלאומי של המפלגות הקומוניסטיות"**, ובראשי

ב-1922 נוכחה רוזה בכנס הקומינטרן בו נאמו לנין וטרוצקי. היא ישבה בשורה ראשונה ותיארה את הופעתם: " לנין החל את נאומו בצורה פשוטה ולא מקובלת. היו הרבה וויכוחים מי נואם טוב יותר, לנין או טרוצקי. לנין הכריע את הכף ללא כל ספק. הייתה זו כנותו שעשתה את נאומו ליוצא דופן. הקהל חש שאין לנואם שום עניין להרשים את שומעיו והוא מרוכז כולו במאמץ להעביר להם במדויק את תוכן חשיבתו. השפה הרשמית בקומינטרן הייתה גרמנית. לנין שלט בשפה זו כמעט בשלמות. בקהל היו מתורגמנים שסייעו לנואמים. כשלנין התקשה למצוא מילה מתאימה בגרמנית היה מפסיק את נאומו, אומר את המלה ברוסית ומצמיד ידו לאזנו כדי לשמוע כיצד מתרגמים המתורגמנים את המילה. הצעות הומטרו מכל עבר, הוא היה מניע בראשו לשלילה פעם, פעמיים, שלוש, ויותר, עד ששמע את המילה שחיפש. אז עשה בידו תנועה כאילו הוא מרים מהרצפה תכשיט שנפל. הוא, שהיה ידוע כשקול ומפוכח היה

לי זה נראה מיותר וראוותני. אך רבים בקהל התרשמו מכך מאוד".

אדם ששמע את טרוצקי נואם בפטרבורג, בעת המהפכה, סיפר לי כי כאשר אמר טרוצקי בנאומו: **" וכעת נעשה צעד נוסף קדימה "** צעד כל הקהל צעד אחד קדימה. לנין מת ב-1924 ומיד פרצה מחלוקת במפלגתו על הכיוון אליו יש להצמיד את רוסיה. כדי להבין מחלוקת זו יש להבין את רעיונות קרל מארכס, הוגה הדעות שרוב המהפכנים קיבלו את דעותיו על החברה וההיסטוריה. מארכס היה חילוני ושלל בתוקף כל דת, וכמובן את ההשקפה שאדם - וחברה - נוצרו ע"י אל. הוא ראה באדם חיה כשאר החיות. אך מה גרם לחיה זו להתפתח בצורה שונה משאר החיות ולהקים חברה, משטר, תרבות, וקונפליקטים שאינם קיימים בטבע?

רוב החיות שרדו בלי ליצור חברה. מה גרם לחיה אחת להתפתח בצורה כה שונה משאר החיות? מארכס ענה על כך בהסתמכו על מחקרי האנתרופולוג האמריקאי מורגאן שקבע כי יחוד האדם הוא בכך שהוא החיה היחידה המייצרת כלי עבודה. אין עוד חיה בטבע הנוטלת משהו מהטבע, משנה אותו, ומשתמשת בו - במתוכנן - לצרכיה. אין חיה בטבע - פרט לאדם - שהציתה אש, או הטיחה שתי אבנים זו בזו כדי ליצור ראש חץ. מותר האדם על שאר החיות הוא בייצור כלי עבודה, קבע מורגאן. מארכס לקח רעיון זה והרחיבו. הוא חי בעת המהפכה התעשייתית וראה את הופעת הקיטור, הרכבות, אוניות הקיטור, מכונות לאריגת בד, בתי היציקה, ואת השינוי הכביר שאמצאות אלה גרמו לחברה של ייצור ידני.

בתחילת המאה ה-19 עדיין היו 98% מאוכלוסיית העולם - איכרים. מארכס הבין כי שינוי כלי העבודה יגרום לתודעה חדשה אצל המשתמשים בכלים החדשים. התיעוש ישנה את האנושות. כי מכונות מייצרות לא רק מוצרים אלא גם תודעה חדשה ויחסים חדשים אצל אלה העובדים בהן ואלה המשתמשים במוצריהן. הציפיות משתנות – וגם ההשקפות.

מכונות חדשות הופכות את המשטר הקיים - מושגיו ומוסכמותיו - למיושנים.

הן יוצרות ניגוד אינטרסים בין בעלי המכונות לבעלי האדמות ששלטו ברוב המדינות.

איכרים רבים עזבו את החקלאות ובאו לערים לעבוד בתעשייה. הם התארגנו ונאבקו נגד בעלי המכונות כדי לשפר את שכרם ותנאי עבודתם. חייהם השתנו. הם חדלו להתנהג ולחשוב כאיכרים. העבודה במכונות שינתה את התנהגותם ותודעתם. שינוי כלי עבודה גורם לשינוי התודעה ולשינוי ברמת החיים, במוסר - **ובציפיות**, זה הופך את המשטר הקיים **למיושן** בעיני רוב האזרחים הרואים בו נטל. רק מיעוט ממשיך לתמוך בו.

הרוב מעונין בהחלפת המשטר אך המיעוט שנהנה ממנו מסרב להחליפו. זה גורם למאבקים חברתיים, המובילים ל**מהפכה** ולמשטר חדש המותאם יותר טוב לטכנולוגיה -

ולתודעה החדשה. **לכן מהפכה איננה "אי-סדר" אלא לידה של סדר חדש.**

מארכס הסיק שבכל ארץ שתעבור מיצור בעזרת בעלי חיים ליצור במכונות יהיה שינוי במשטר, בזמנו היה מדובר באנגליה (בה הומצאו המכונות הראשונות) ובגרמניה. כל מי שהסכים להשקפה זו ציפה שבארצות המתועשות תפרוצנה מהפכות. אך להפתעת כולם המהפכה פרצה ברוסיה שהייתה ארץ חקלאית ש-90% מתושביה היו איכרים שלא ידעו קרוא וכתוב ולא עבדו במכונות. לפי מארכס לא תיתכן מהפכה סוציאליסטית בארץ חקלאית. אך בגלל מלחמת העולם הראשונה נוצרה באירופה אווירה מהפכנית, שליטים ומשטרים שגרמו למפלול הפכו לשנואים. אנשים רצו להיפטר מהם. החלו שביתות, הפגנות, התקוממיות. אך המרכסיסטים לא הצליחו להקים משטר שילאים את התעשייה. בארצות תעשייתיות עבר השלטון מבעלי הקרקעות לבעלי התעשייה. הפועלים נשאו בתחתית הסולם החברתי והפוליטי. גרמניה הייתה המפתח למהפכה בכל אירופה, כי

ב-1917 פרצה ברוסיה החקלאית מהפכה והמרכסיסטים הגיעו לשלטון. הם ציפו למהפכות בארצות מתועשות. אך ב-1922 הגיעו למסקנה כי בגרמניה, צרפת, אנגליה, וארה"ב המתועשות, לא תפרוצנה בעתיד הקרוב מהפכות והם יאלצו להתמודד לבדם עם בעיותיה של רוסיה. זה הציב בפני לנין בעיה שמארכס לא חזה - במקום להקים משטר חדש בחברה תעשייתית הוא נאלץ לתעש את רוסיה החקלאית. אך מנין יבוא ההון הדרוש לתיעוש? הקמת בתי חרושת עולה כסף רב. לממשלת לנין לא היה כסף. שלוש שנות מלחמה, שתי מהפכות, ושתי שנות מלחמת אזרחים, רוששו את הארץ. משקיעים זרים סירבו להשקיע בארץ שממשלתה דוגלת בהלאמת התעשייה. בנקים בינלאומיים סירבו להלוות לממשלה הדוגלת בהלאמת הבנקים. ממשלות בריטניה, צרפת, גרמניה, וארה"ב, הטילו חרם כלכלי על ברית-המועצות ואסרו לסחור עמה כדי להפיל משטר שהצלחתו גרמה לפועלים בכל העולם לשאוף להקמת משטר כזה גם בארצותיהם. כסף מבחוץ לא בא וברוסיה עצמה היו 150 מיליון בני-חוזה ש-140 מיליון מהם היו איכרים שאינם יודעים קרוא וכתוב שעידו את האדמה עם בעלי חיים. בוכארין הציע שהממשלה תרשה לאיכרים למכור תוצרתם בשוק חופשי בלי לקבוע מחירים ובלי לאלצם למכור את תוצרתם לממשלה. הוא אמר לאיכרים: **"תתעשרו!"** אך קומוניסטים רבים התנגדו שמשטר הדוגל בשוויון יסייע להתעשרות חלק מהאוכלוסייה. בוכארין הסביר: **"כשהאיכרים יתעשרו נטיל עליהם מסים, ואת הכסף נשקיע בתיעוש"**. לנין הסכים לכך. הוא קרא לרעיון **"המדיניות הכלכלית החדשה"** ומימש אותה, המצב הכלכלי השתפר, ולפי רוזה

כשם שמלך צרפת הכריז - "המדינה זה אני" כך הכריז סטאלין - "המהפכה זה אני". רוזה ראתה כל זאת מקרוב. היא הכירה אישית את קרל ראדק ובוכארין שפגשו את סטאלין כמעט כל יום. הם הסכימו לשרתו כדי לשמור על המשטר אך לבסוף נרצחו לפי הוראותיו. היא נתנה לי שתי דוגמאות כיצד השתלט סטלין על המפלגות הקומוניסטיות:

(1) ב-1928 נתגלה כי ארנסט טלמאן, מנהיג המפלגה הקומוניסטית בגרמניה, העלים ממפלגתו כי גיסו וויטורף, אותו מינה למזכיר המפלגה בהאמבורג, מעל בכספי המפלגה. הדבר התגלה והנהגת המפלגה הקומוניסטית הגרמנית גינתה את טלמאן שהסכים להתפטר מתפקידו. רוב חברי המפלגה הקומוניסטית הגרמנית תמכו בכך. למרות שהמעילה הייתה בסכום קטן ידעו כולם שפועלי גרמניה לא יתמכו במנהיג שהסתיר ממפלגתו כי מישוה במשפחתו מעל בכספי המפלגה. אך סטלין תמך בטלמאן שהיה נאמן לו. פיטורי טלמאן היו מהווים סטירת לחי לסטלין. רוזה אמרה לבעלה כי סטלין לא ירשה שטלמאן יפוטר. ארנסט ענה לה: "סטלין אינו כל יכול, השאלה תובא להכרעה בפני הנהגת המפלגה הגרמנית בה לא יעז איש להתנגד לפטורי טלמאן. לא יתכן שבראש

אך סטלין לחץ על הקומינטרן לפרסם הודעה שהציגה את כל עניין המעילה כ: **"ניסיון של אלמנטים אינטלקטואלים חסרי אחריות במפלגה הגרמנית, המסוכנוורים ע"י תאוות השלטון שלהם, לפגוע באינטרס המפלגה. הם הצליחו להסתכן להנהגה והטעו את הוועד המרכזי שלה שקיבל החלטה מוטעית"**. הודעה זו השפיעה על הנהגת המפלגה הקומוניסטית הגרמנית שלא רצתה לקבל החלטה מנוגדת להחלטת הקומינטרן. לאחר דיון בנכונות טלמאן להתפטר הצביעה כל הנהגת המפלגה הקומוניסטית הגרמנית נגד התפטרותו. טלמאן זוכה מכל אשמה וחזר לשמש מנהיג המפלגה. הוא לא ראה בכך פגם. ארנסט אמר לרוזה: **"מי שעושה מעשה אחד ויחיד בניגוד למצפוננו הורס את אישיותו. איזו מפלגה היא זו הדורשת מחבריה לעשות מעשים בניגוד למצפונם. איזו מהפכה היא זו היכולה להצליח רק עם מנהיגים שהרסו את אישיותם?"**

הצבעה זו הרסה את עצמאותה של המפלגה הקומוניסטית הגרמנית, שהייתה הכוח היחיד בגרמניה שיכל למנוע מהיטלר להגיע לשלטון. זמן רב לפני שהיטלר הגיע לשלטון הודה טלמאן שאין לו מושג כיצד לעצור את הנאצים. הוא פעל לפי הוראות סטלין. התוצאה ידועה. רוזה אמרה על "פרשת וויטורף": **"סטלין השתלט על המפלגה ברוסיה וגם על הקומינטרן. הוא רצה להראות לכל המפלגות הקומוניסטיות בעולם, שמנהיגיהן היו בקומינטרן, שהוא יכול להתייחס לכל מפלגה קומוניסטית כמו לאוכלוסייה כבושה. הוא עשה זאת כדי למנוע מהקומינטרן - וממפלגה קומוניסטית כלשהי - להפוך לאופוזיציה נגדו. הוא רצה למנוע אפשרות שמישהו בתנועה הקומוניסטית העולמית ימתח ביקורת על מדיניותו. כך השתלט על כל המפלגות הקומוניסטיות בעולם, על התנועה הקומוניסטית העולמית"**.

מ-1928 הציב סטלין בהנהגת כל מפלגה קומוניסטית בעולם רק אנשים נאמנים לו. הוא גם שינה את הגדרת המושג "מהפכן". עד אז מקובל היה כי **מהפכן הוא מי שפועל למען מהפכה סוציאליסטית בארצו**. אך סטלין הגדיר "מהפכן" כ **"מי שמגן תמיד על ברית-המועצות"**, כלומר - תומך במדיניות סטלין. למרות שהקומינטרן חדל להיות כוח מהפכני ב-1928 לא יכל סטלין לפרקו זה היה חושף אותו כמתנגד למהפכה. רק ב-1943 - בשיאה של מלחמת העולם - פירק סטלין את הקומינטרן כדי להוכיח לארה"ב ובריטניה שאינו מסייע למהפכות.

2) המקרה השני שרוזה סיפרה לי עליו היו משפטי הראווה שעשה סטלין. לאחר שהכניס את האיכרים לחוות הממשלתיות נוצר מחסור במזון. כי האיכרים בחוות עבדו באדישות. בתגובה החליט סטלין לביים משפטי ראווה כדי להפחיד וגם כדי להטיל את האשמה למחסור במזון על שער לעזאזל. המשפט הראשון התקיים ב-1928 בעיר שאחטי. רוזה ביקשה מארנסט להיות נוכחת במשפט. היא קיבלה היתר והתיישבה קרוב ככל האפשר לנאשמים כדי להתבונן בהם. היא סיפרה לי: " **הנאשמים היו מהנדסים מתקופת הצאר. הם היו מבוגרים ובעלי משפחות. התבוננתי בהם מקרוב. הם לא נראו לי כאנשים שיסכנו את פרנסתם או משפחותיהם ויחבלו במכונות או במאגרי מזון. כשהתביעה פירטה את פשעיהם הם ישבו אדישים. במהלך המשפט הם עזרו לתביעה. שוב סייע לי ניסיוני כשחקנית. תהיתי איך הייתי מתנהגת בהצגה בה היה לי תפקיד של נאשם. בוודאי לא כפי שהם התנהגו. הם התנהגו כצופים משועממים במחזה שאינו נוגע להם, לא כנאשמים. הקשבתי להם, התבוננתי בפניהם ובתנועותיהם, והרגשתי לא נוח. נאשמים לא מתנהגים כך, אינם נראים כך, אינם מודים ברצון בפשעים הזוועתיים המיוחסים להם. היו מקרים בהם היסו הנאשמים בהקראת הודאותיהם מיד התנדב מישהו בקהל להשלים את החסר והנאשמים הנידו ראשם בהסכמה. גם בני משפחות הנאשמים בקהל התנהגו באדישות מוזרה. אמרתי לארנסט: "אני מרגישה כמו בחלום בלהות. משהו כאן לא בסדר, אך אינני יודעת**

בעשור האחרון לחייה ביקרתי אצלה בכל יום רביעי בשבוע. הייתי מביא לה עוגת "היער השחור" והיא הייתה מוזגת תה ומספרת לי כיצד הגיבו קלרה צטקין, קרופסקאיה, אלכסנדרה קולונטאי, סוניה ליבקנט, בוכארין, ראדק, ורבים מפנתיאון המהפכה, במצבים שונים. תצלום קטן של לנין עם הקדשה אישית לה, בחתימת ידו, ניצב על מכשיר הטלביזיה שלה. היא סיפרה לי שלנין החליט כי ממשלתו תשלם לה פנסיה חודשית כ"אלמנת המהפכה" (למרות שלא הייתה אזרחית ברית-המועצות) כי בעלה אויגן לוויין הוצא להורג בגלל פעילותו המהפכנית. היא קיבלה פנסיה עד תום מלחמת העולם השנייה. באוקטובר 1945 לאחר הניצחון על הנאצים, הוזמנה לשגרירות ברה"מ בלונדון לחגיגת יום השנה למהפכה. שגריר ברה"מ סיים את נאומו לקהל, במלים: " **אני קורא לכל האורחים לכבד בקימה את מנהיגנו הדגול, שמש העמים, החבר סטלין**". כולם קמו ומחאו כפיים. רוזה אמרה לי: " **לא רציתי לקום אך ידעתי שאם לא אקום יפסיקו לי את הפנסיה. שקלתי מה לעשות. בסוף החלטתי לא לקום - אפילו כמחווה מזויף - לכבוד אדם שחיסל את המהפכה ורצח רבים מחברי. נשארתי יושבת. מאז לא הוזמנתי יותר לשגרירות ברה"מ. גם את הפנסיה הפסיקו לי מיד. אינני מתחרטת. אילו קמתי היה זה בניגוד למצפוני, וכפי שאמר ארנסט: "כשאדם פועל בניגוד למצפונו אפילו פעם**

אני יכול להעיד שאישיותה הייתה תקינה ביותר. אמנם השקפותיה היו נוקשות אך כאשר מסקנותיהן נגדו את מצפונה התברר שמצפונה נוקשה יותר.

נלו עדיין כאן

באחת מהרצאותי על תולדות הסכסוך הציוני-פלסטיני ראיתי בקהל אדם גבוה, מבוגר מרוב הקהל, שחור, עם מגבעת לבד צהובה ורחבת שולים על ראשו. לאחר ההרצאה הוא ניגש אלי וברך אותי על ההרצאה. התחלנו לשוחח ונדע לי כי שמו סיריל ליונל רוברט ג'יימס וחבריו קוראים לו **NELO**. הוא היה מחבר הספר **"היעקובינים השחורים"** על מהפכת העבדים בהאיטי לאחר המהפכה הצרפתית. כשסיפר לי הוא גר לידי הצעתי להסיעו לביתו. הוא הזמין אותי לכוס תה בביתו בו פגשתי את אישתו, סלמה, יהודיה מניו-יורק וחברה לשעבר ב"השומר הצעיר" שם. היא הייתה פעילה פוליטית. שהקימה בלונדון בשנות ה-70 ארגון שלחם למען תשלום שכר לעקרות בית עבור עבודות משק הבית וגם פעלה להקמת איגוד מקצועי לזונות כדי להגן עליהן מפני הסרסורים והמשטרה.

ג'יימס נולד ב-1901 בטונה-פונה באי טרינידד. אביו היה מנהל בית-ספר. הוא הצטיין בלימודיו ובספורט הקריקט. בשנות העשרים בא לבריטניה ככתב לענייני ספורט, בעיקר קריקט. בבריטניה של שנות ה-30 הפך למרקסיסט, ולאוהד של טרוצקי - סגנו של לנין ברוסיה במהפכת אוקטובר 1917. סטלין גירש את טרוצקי מרוסיה ב-1928 ושלה רוצח שרצח אותו במקסיקו ב-1940. כשקיבל טרוצקי מקלט במקסיקו, נסע אליו ג'יימס ושימש מזכירו לבעיות השחורים בארה"ב. הוא עזר לטרוצקי לנסח מצע לשחורים בארה"ב שקרא למהפכה חברתית ופוליטית. ג'יימס אמר לי: **"השחורים בארה"ב רצו להשתלב בחברה האמריקאית כמו אדם שרץ לתפוס אוטובוס בלי לברר להיכן האוטובוס נוסע"**. נלו היה אדם מרשים בהופעתו, באישיותו, ובהשכלתו. את הספרות האנגלית הקלאסית הכיר על בוריה. חלקים גדולים משייקספיר, בראונינג, טניסון, שלי, וורדסוורת, ידע בעל פה. הוא העריץ את הרמן מלוויל וראה בו את גדול סופרי ארה"ב, שעשה בשביל ארה"ב מה שסרוואנטס עשה בשביל ספרד כי בעיני ג'יימס **"מובי דיק"** של מלוויל היה המקבילה האמריקאית ל**"דון קישוט"** של סרוואנטס. לפי ג'יימס הספינה **"פיקוד"** בספר **"מובי דיק"**

שליטה כמטרה, לא כאמצעי להשגת מטרה, לא הייתה ידועה בארה"ב בזמנו של מלוויל. כמו הסופר הצרפתי באלזאק בא גם מלוויל מעילית חברתית שהודחה ע"י העילית הבורגנית החדשה של סוחרים ובנקאים רודפי בצע. כמו באלזאק השתמש גם מלוויל בכשרון האיבחון והניסוח שלו כדי לתאר בצורה ביקורתית את מניעי האנשים שיצרה החברה הבורגנית החדשה. זה היה חידוש עברי. עד פגישתי עם ג'יימס היה **"מובי דיק"** בעיני רק סיפור הרפתקאות. מג'יימס למדתי לראות בספרות הקלאסית, בכל עם, ניתוח של חברה וטיפוסי האנשים בתוכה כפי שהמחבר ראה אותם בזמנו. כך הבנתי שהספר **"מסעות גוליבר"** הוא סאטירה פוליטית על אנגליה בזמנו של סוויפט, והמחזה **"הדיבוק"** של אנסקי הוא ביקורת נוקבת על טיפוסי האדם היהודים בעיירות פולין במאה ה-19.

ג'יימס כתב כתריסר ספרים, שחלקם זכו לפרסום רב, אך חי רוב ימיו בעוני בחדר אחד. זה לא הפריע לו. בשנות ה-70 הסוערות בהן הקימו השחורים בארה"ב את תנועות **"הכוח השחור"**, ו**"הפנתרים השחורים"**, היה ג'יימס מרצה מבוקש באספות של צעירים שחורים שהחלו להתעניין בפוליטיקה מהפכנית כי היה אחד הבודדים שהכירו את ההיסטוריה של העבדות, ושל השחורים בארה"ב, ויכול היה להרצות על הדברים בבקיאיות.

כיוון שלא הייתה לו מכונית הייתי מסיעו לאסיפות. לעתים נכנסנו לאסיפה והסדרנים היו מצביעים עלי ואומרים: "אין כניסה ללבנים". ג'יימס היה זוקף גבה ואומר: " הוא איתי". זה פתח בפני כל דלת. ב-1968 היו הצעירים השחורים בבריטניה חסרי ידע פוליטי (זה השתנה מהר מאוד), ועם זעם רב על גזענות וצביעות החברה הלבנה. הם לא הבינו את מבנה החברה, את ההיסטוריה שלה, ואת הכוחות הפועלים בה. החברה הלבנה נראתה להם כמקשה אחת של "לבנים". ג'יימס הבהיר להם את ההיסטוריה שלהם - דבר שאיש לא עשה לפניו - וגם את המבנה וההיסטוריה של החברה הלבנה. הוא הציג את הגזענות כמרכיב אחד בתמונה רחבה הרבה יותר מבחינה היסטורית וחברתית. הצעירים השחורים שהתעוררו להבנה פוליטית ראו תחילה את ההיסטוריה רק כמאבק בין גזעים, אך ג'יימס הציג את ההיסטוריה כמאבק בין מעמדות חברתיים.

בטווח קצר לא הייתה לו השפעה גדולה על הצעירים השחורים כי כעסם על הגזענות הלבנה היה כה רב שלא היה להם עניין להבין את החברה הלבנה. אך דבריו השפיעו על משכילים שהפכו להוגי דעות בעלי השפעה ארוכת טווח בקרב השחורים ברחבי העולם. הוא היה הראשון שהטיף לאיחוד האיים הקאריביים ליחידה פוליטית אחת. רק כישות מאוחדת, אמר, יוכלו לעלות על דרך של פיתוח כלכלי ועצמאות מלאה. אך כיחידות פוליטיות נפרדות תהיינה עצמאותם פורמאלית בלבד והם יישארו משועבדים לכוחות כלכליים ופוליטיים חיצוניים. בשנות ה-30 כשהסרט "סאנדרס של הנהר" (1935) הציג את האפריקאים כפרימיטיביים כעס ג'יימס על ידידו, הזמר הגדול פול רובסון, שהשתתף בסרט. ג'יימס היה מראשוני הוגי הרעיון של איחוד כל מדינות אפריקה ושיחורורה מהקולוניאליזם. הוא הדגיש בפני כי קצב ההתפתחות הפוליטית באפריקה הפתיע אותו, ואילו נאמר לו ב-1938 כי ב-1968 תהיה כל אפריקה משוחררת משליטה קולוניאלית ישירה לא היה מאמין בכך.

יוליוס נייררה, נשיא טנזניה, וקוואמה נקרומה, נשיא גאנה, העריצו את ג'יימס והושפעו ממנו רבות. ביום העצמאות הראשון של גאנה הזמין נקרומה את ג'יימס לעמוד לצדו על הבמה ולקבל את הצדעת מצעד יום העצמאות הראשון.

ג'יימס נענה, אך זה לא השפיע עליו כלל. הוא המשיך למתוח ביקורת על נקרומה. ב-1972, כשמייקל מאנליי, אחד ממעריצי ג'יימס, נבחר לראש ממשלת ג'אמאיקה, אמר מישהו שאילו נשאר ג'יימס באיים הקאריביים היה נבחר לראש ממשלה. ג'יימס אמר לי: **"מזל שלא נשארתי"**.

יום אחד ב-1968 הסעתי אותו במכונית בלונדון, לפתע ביקש ממני לעצור ליד חנות תקליטים ולקנות עבורו תקליט רגה. **"מהו רגה?"** שאלתי, **"הזבן יודע"** ענה ג'יימס, **"של איזה אמן?"** שאלתי **"לא חשוב, העיקר שיהיה רגה"** ענה. לא היה לי מושג מהו רגה. הזבן נתן לי תקליט כלשהו. שאלתי את ג'יימס: **"מדוע רצית לשמוע רגה?"** הוא ענה **"כמו שהקליפסו יצא מטרינידד וכבש את העולם. כך גם הרגה יכבוש את העולם"**. זה היה שש שנים לפני שבוב מארלי הקים להקה. לאחר ששירי בוב מארלי הפכו ללהיטים בכל העולם נזכרתי בתחזיתו של ג'יימס שנראתה לי ב-1968 כמופרכת.

פעם אחרת, כשישבנו במכונית וחיכינו לאשתו, התבונן ג'יימס באישה צעירה שהלכה עם פעוט במדרכה. הוא עשה בידו הימנית תנועה סיבובית איטית כאילו הוא סוגר ברז. כך עשה תמיד כשחשב על משהו שהטריד אותו.

שאלתי: **"מה העניין?"** הוא ענה: **"התבונן באישה זו. היא רגועה. הפעוט עזב אותה ורץ על המדרכה. הוא יכול לרדת לכביש ולהידרס. אך היא לא מודאגת ואינה רצה אחריו. היא משגיחה עליו בלי חרדה. היא יודעת שתצליח לחלצו מסכנה אם יהיה צורך בכך. יש לה מנטליות שונה לגמרי מזו שהייתה לנשים לפני שלושים שנה. שום אישה לא הייתה מרשה אז לפעוט להתרחק ממנה, ואם היה עושה כך הייתה ממהרת להצליף לו. המנטליות של רוב האנשים עברה שינוי גדול בשלושים השנים האחרונות. רובם אינם יודעים זאת כי לא לימדו אותם לראות תהליכים חברתיים. אך רוב האנשים כיום רגועים בהרבה, ובטוחים בעצמם בהרבה, מאשר לפני שלושים שנה"**.

הוא הסיק מסקנות חברתיות מתוך התבוננות בהתנהגות רגילה של אנשים. גישתו הפוליטית לא התמקדה בבחירות/מפלגות/מנהיגים/מצעים, אלא בהתנהגותם הרגילה של

מארכס גדול הוגי הדעות

החברתיים שהבין כי תיעוש משנה מנטליות יומית של אנשים. מארכס ראה בפועלי התעשייה את הציבור המתקדם ביותר בחברה בזמנו לא בגלל מצוקתם, או מיומנותם, אלא מפני שעבודה בבית חרושת יוצרת ביניהם תלות הדדית, מארגנת אותם, מלכדת אותם, מאלצת אותם לשתף פעולה, לסייע זה לזה, ולפתח דפוסי חשיבה והתנהגות חדשים - שיתופיים - שונים מאלה של איכרים (שהיו רוב האנושות בזמנו של מארכס). כשפועלי תעשייה באים בדרישות למעביד הם באים כציבור ולא כיחידים. האיכרים לעומתם, היו אוסף של יחידים. כשמרכס כתב זאת עדיין היו האיכרים 95% מאוכלוסיית העולם. רובם לא ידעו קרוא וכתוב. כל איכר עבד בשדה בעצמו, לבדו. פועלי התעשייה היו מיעוט קטנטן שהופיע תחילה רק בבריטניה, בה הומצאו המכונות הראשונות. אך מארכס ראה בתיעוש תהליך שיתפשוט - יגרום לשינוי האדם והחברה - בעולם כולו. את המנטליות של עובדי התעשייה - לא של האיכרים - ראה כמנטליות הרוב בעתיד. הוא היה הראשון שאמר כי הקפיטליזם הופך את העולם כולו לשוק אחד וליחידה כלכלית אחת. ג'יימס העריך את מארכס כראשון - וגדול - הסוציולוגים. את הסוציולוגיה עצמה ראה ג'יימס כשזורה בכלכלה, בפסיכולוגיה, ובפוליטיקה. את כל התחומים הללו, המהווים מקצועות אקדמאים נפרדים ראה ג'יימס כצדדים שונים של ישות אחת - האדם החברתי. ג'יימס עסק באדם ולא בפוליטיקה/כלכלה/סוציולוגיה/פסיכולוגיה. הוא כתב ספר על ההיסטוריה של קריקט שתואר ע"י מומחים לנושא כ"**הספר הטוב ביותר שנכתב על קריקט**" אך הספר דן לא רק בקריקט אלא בספורט כמרכיב בהתנהגות - ובמנטליות - החברתית מאז העת העתיקה ועד ימינו. יום אחד הסעתי אותו לשחקנית ואנסה רדגרייב שקיבלה את תפקיד קורדליה ב"מלך ליר" וחיפשה הסבר לרקע הפוליטי והחברתי של המחזה. ג'יימס נתן לה ניתוח חברתי ופוליטי על

לימים עברתי לדירה אחרת ולא התראינו תכופות כבעבר. הוא עבר לרובע בריקסטון והתגורר בחדר מעל מערכת השבועון **RACE TODAY**. עורכי השבועון היו דארקוס האו, קרוב משפחה של ג'יימס, וטאריק עלי, סטודנט פקיסטני שמאלי שהיה בשנות ה-60 מזכיר איגוד הסטודנטים באוקספורד ופעל בבריטניה בדומה לרודי דוטשקה בגרמניה. ג'יימס רואיין מדי פעם בטלביזיה הבריטית על ספורט, היסטוריה ופוליטיקה. בהרצאותיו ושיחותיו הדגיש שוב ושוב כי מפלגת העבודה הבריטית לעולם לא תפתור את בעיותיה החברתיות והפוליטיות של בריטניה, ומי שמאמין בכך שוגה באשליות. בריטניה זקוקה למהפכה חברתית ופוליטית, אמר, אך מפלגת העבודה היא חלק בלתי נפרד מהממסד הקיים. ספרו של ג'יימס **"מהפכה עולמית - עלייתו ושקיעתו של האינטרנציונל הקומוניסטי -1936** **1919"** הוא ספר חובה לכל מי שרוצה להבין את ההיסטוריה של המאה ה-20. בספר זה חזה - 55 שנים מראש - את קריסת משטרו של סטאלין. אקדמאים ופרשנים התעלמו מהספר. כיום אין ערך לספריהם אך ספר זה - כשאר ספריו - נשאר רלבנטי.

ב-1989, בגיל 88, חלה בשפעת, ונפטר. יום אחד פגשתי את טאריק עלי ושאלתי על ימיו האחרונים של ג'יימס. טאריק סיפר לי כי ג'יימס קרא וכתב עד יומו האחרון. כשחלה בשפעת קשה שכב ללא סימן חיים. דארקוס קרא לרופא. הרופא בא, בדק את הדופק, ואמר לדארקוס: **" צר לי, אך האיש נפטר "**. הוא כיסה את ג'יימס בסדין ופנה לצאת. לפתע נשמע מתחת לסדין קולו של ג'יימס: **" לידיעתכם, אני עדיין כאן "**

הרופא נדהם וחזר לג'יימס לבדוק אם לא הייתה זו עווית עצבים בלתי הכרתית שלאחר המוות, הוא שאל את ג'יימס: **מה שמך?** הוא ציפה שלא תהיה תשובה. אך מתחת לסדין נשמעה תשובה ברורה: **"סיריל ליינול רוברט ג'יימס"** ואז נפטר.

כזה היה ג'יימס - בחייו - ובמותו. צלול עד לשניה האחרונה.

ב-1974 ראיתי בלונדון סרט צרפתי בשם "ההודאה" המתאר משפט ראווה פוליטי שנערך בפראג ב-1952. המשפט נמשך 5 ימים. הנאשמים היו מנהיגי השלטון הקומוניסטי בצ'כוסלובקיה שהואשמו בבגידה. רובם הודו בהאשמות. 11 מהנאשמים הוצאו להורג, ביניהם רודולף סלאנסקי, מנהיג המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית. היה זה משפט ראווה דומה למשפטים שערך סטלין במוסקבה בשנים 7-1936 בהם נדונו למוות מנהיגים קומוניסטים מקורבי לנין, שכל חייהם הוקדשו להקמת הקומוניזם. העולם כולו הופתע כשהנאשמים הודו בהאשמות בלתי מתקבלות על הדעת, והוצאו להורג. רבים תהו מדוע הודו הנאשמים בהאשמות בלתי מתקבלות על הדעת. הסרט "ההודאה" התבסס על ספר זיכרונות של אחד הנאשמים, קומוניסט יהודי צ'כי בשם ארתור לונדון שהיה סגן שר החוץ בממשלת צ'כוסלובקיה.

שתי סצינות בסרט זעזעו אותי. באחת נראה האסיר בתא ריק שקירותיו צבועים אדום. אין בו רהיט, אין כיסא, אין שולחן, אין מיטה. האסיר חייב לרוץ ללא הפסק לאורך הקירות. הסוהר מציץ לתא דרך צוהר בדלת, אם האסיר נעצר הסוהר נכנס ומכה אותו. בסצינה השנייה הראו אסיר מוצא להורג. הוא מובל בין שתי שורות חיילים, עולה על במה מעץ שעליה ניצב גרדום, מקריאים לו את גזר דינו, כורכים חבל סביב צווארו, קושרים את עיניו, אך במקום לפתוח פתח ברצפה כדי שייפול וייחנק, מחזירים אותו לתא.

כך הפחידו אותו כדי שיחתום על הודאה באשמה.

הייתי משוכנע ששתי הסצינות הן פרי דמיונו של הבמאי, קוסטאס גאבראס, או הגזמה ספרותית של המחבר, ארתור לונדון. לא האמנתי שדברים כאלה קרו במשטר שדגל בשוויון וחופש. רציתי לברר אם זה קרה במציאות.

הכרתי קומוניסט צ'כי שהיגר מצ'כוסלובקיה ללונדון בראשית שנות ה-70' והחלטתי לברר אצלו את האמת בקשר לסצינות אלה. שמו היה לאדיסלב קיין. התברר שיש לו אח

הוא סיפר לי את הסיפור הבא:

יום אחד ב-1950 הופיעו בדירתו בניו-יורק שני אנשים והציגו עצמם כנציגי ה-C.I.A. הם הודיעו לו כי לפי מידע שקיבלו מצ'כוסלובקיה יקראו לו בקרוב לחזור לפראג והוא יועמד שם לדין על בגידה. הם הציעו לו מקלט בארה"ב. הוא ענה שאינו מאמין להם, ואינו רוצה להישאר בארה"ב. לאחר שבועות אחדים נקרא לחזור לפראג. בדרך עבר בלונדון ופגש בידידו, ארתור גולדשטיקר, שגריר צ'כוסלובקיה בבריטניה. קיין סיפר לו על השיחה עם אנשי ה-C.I.A. ושניהם הסכימו שזו מזימה אמריקאית המכוונת לזרוע אי-אמון בקרב הקומוניסטים. כשחזר לפראג לא נאסר והמשיך לעבוד כיועץ כלכלי בתעשיית הטקסטיל. אך לאחר חדשים אחדים באה מכונית לקחתו לעבודה ובמקום להביאו לעבודתו הביאה אותו לבית-הסוהר. הוא נאסר והואשם בחבלה, בגידה, וריגול, במטרה להפיל את המשטר בצ'כוסלובקיה. הוא הכחיש הכל בתוקף. אז החלו לחקור אותו עם "לחץ פיזי מתון". הוא הוחזק לבד בתא ריק, בלי כסא, מיטה, או חלון, האור דלק 24 שעות. בלילה ישן על הרצפה, על מחצלת, ונצטווה לשכב על גבו ולהחזיק ידיו מעל השמיכה. ביום נצטווה לרוץ ללא הפסקה לאורך הקירות. את טקס ההוצאה להורג במטרה לסחוט ממנו הודאה באשמה עשו לו **פעמיים**. הוא נחקר תכופות אך לא ראה את חוקריו כי עיניו היו קשורות. סיפרו לו שחבריו חתמו על הודאות המפלילות גם אותו.

הוא לא ראה את הסרט "ההודאה" אך אמר לי כי הסצינות בסרט אכן התרחשו במציאות והוא עצמו חווה אותן. על ההוצאה להורג סיפר לי: "הודיעו לי שלמחרת אוצא להורג בתליה. בלילה לפני התליה נתנו לי נייר ועפרון לכתוב מכתב אחרון לאשתי וילדי. כל הלילה ישבתי וכתבתי להם מכתבים. כתבתי כמה אני אוהב אותם והתנצלתי על שאני נפרד מהם בצורה זו. הוספתי כי היות ואני חף מפשע עדיף שאמות כך מאשר שאודה בפשעים שלא פשעתי ואפלייל אחרים בהאשמות שווא. הסברתי כי לא אוכל להמשיך לחיות בידיעה ששקרי גרמו למות חפים מפשע. כשקשרו את עיני והידקו חבל סביב צווארי הקריאו לי נוסח הודאה ואמרו כי אם אחתום עליה לא אוצא להורג. סירבתי לחתום וצעקתי: "תחי המהפכה הסוציאליסטית" זמן רב השאירו אותי עומד כשהחבל מהודק סביב צווארי. צפיתי למות. כל שניה נממסכה בעיניי כמו שנה. בסוף החזירו אותי לתא. עשו לי זאת פעמיים."

הכל נעשה כדי להחתימו על הודאה שקרית בפשעים שלא פשע, שלו ושל אחרים.

הוא סרב לחתום ולא הודה. שאלתי: "מנין שאבת כוח לסרב לחתום?"

הוא ענה: "הייתי בטוח שהמשפט הוא מזימה של השירות החשאי המנסה להשתלט

על המדינה והתקוממתי נגדו. בכוח אמונה זו החזקתי מעמד שש שנים בכלא"

ב-1956 נאם ניקיטה כרושצ'וב, מנהיג המפלגה הקומוניסטית בבריה"מ, בכינוס ה-20 של מפלגתו ואמר, כי משפטי מוסקבה ב-7-1936 בוימו ע"י סטלין כדי להיפטר מאנשים שיכלו לשמש הנהגה חלופית. לאחר נאום זה שוחררו רבים מהכלא, אחרים - שמתו בכלא - טוהרו פומבית מכל אשמה. ב-1958 הגיע תהליך הטיהור לצ'כוסלובקיה. קיין שוחרר. הוא סיפר לי שתי עובדות מזעזעות.

(1) המשטר הסטליני בצ'כיה השתמש בסוהרים מתקופת הכיבוש הנאצי.

אותם סוהרים שעינו קומוניסטים בזמן הכיבוש הנאצי, עינו אותם שוב במשטר הסטליני.

תכופות היו המענים - והמעונים - אותם אנשים שנפגשו פעמיים בשני המשטרים.

2). לאחר שחרורו, הבין קיין כי לא הייתה מזימה של המשטרה החשאית אלא מאסרו בוצע לפי הוראות השלטון. מי שעיוות את הדין היה המשטר, לא המשטרה.

כשהבין שסייע להקמת משטר המעליל עלילות שקר על נאמניו לקה בהתמוטטות עצבים ואושפז לחצי שנה. כשחזר לביתו התפטר מהמפלגה ומכל תפקיד ממשלתי.

שאלתי מדוע לדעתו לא הוצא להורג כמו רוב הנאשמים.

הוא ענה: " המשטר התעקש שכל נאשם יחתום על הודאה באשמתו וגם יאשים אחרים. על סמך הודאות אלה הרשיעו את הנאשמים. היו נאשמים שאמרו להם במפורש שההאשמות כוזבות, אך ביקשו מהם להודות באשמה לבל יתגלה שהמשפט שקרי כי זה יסייע לאויבי הסוציאליזם. היו שהשתכנעו וחתמו. לאחרים אמרו שאם יודו ישוחררו. כל מי שחתם הוצא להורג. סירבתי לחתום כי הייתי בטוח שזו מזימה של המשטרה החשאית נגד השלטון. נוסף לכך, אשתי, שהיא אזרחית בריטית, סירבה לעזוב את פראג למרות הלחץ שהופעל עליה ודרשה לראות אותי. אמרו לה שהודיתי. היא סירבה להאמין ואמרה: "אני רוצה לשמוע זאת מפיו".

השלטונות סירבו לתת לה לראותו. זה חיזק את דעתה שהאשמות נגדו כוזבות. הוא ניצל ממות כי לא חתם על הודאה ומפני שאשתו, אזרחית בריטית, נשארה בפראג, המשיכה להאמין בחפותו, ודרשה לראותו.

הוא חזר לביתו לאחר שש שנות מאסר ונשאר קומוניסט בהשקפותיו.

הוא התנצל בפני על שהיגר לבריטניה ולא נשאר בצ'כוסלובקיה להיאבק לתיקון המשטר שם. הוא הסביר לי כי הסיבה לעזיבתו הייתה תגובת ילדיו לשחרורו. כשנאסר אמרו לילדיו בבית-הספר שאביהם בגד במשטר. הם האמינו בכך. בכל מדינות "הגוש המזרחי" חונכו הילדים לראות הכל בשחור-לבן. בארצם הכל לבן, ובמדינות ה"מערב" הכל שחור. כשהתברר לילדיו כי הוא חף מפשע וההאשמות נגדו היו שקריות התהפך אצלם הסדר. הכל ב"גוש המזרחי" הפך בעיניהם לשחור, והכל ב"מערב" - ללבן. זה

אשתו סיפרה לי סיפור נוסף. כשנה לאחר שחרורו הופיעו בביתה בפראג שני אנשים מהשירות החשאי הצ'כי ואמרו לה שברצונם לראות את בעלה. הוא לא היה בבית והם המתינו לו. היא ידעה שהיו אנשים שנאסרו שנית. ואפשרות זו גרמה לה פאניקה, היא לא יכלה לחשוב. ברכיה התמוטטו, היא צנחה לכורסה ורעדה ללא הרף.

דמיינתי לעצמי את מצבה ותהיתי מה הייתי עושה אילו נמצאתי במצב שלה.

לא מצאתי תשובה. שאלתי אותה: **מה עשית?**

להפתעתי היא ענתה: **" I made them a nice hot cup of tea "**

מוזר? לא לאנגלים. כששאלתי מספר חברים אנגלים - בנפרד - בלי לספר להם מה ענתה פגי, מה הם היו עושים במצבה, ענו לי כולם, בלי יוצא מהכלל: **" הייתי מכין להם ספל תה "**. הם התפלאו שלא ברור לי שזה מה שצריך לעשות. במשך הזמן הבנתי. כשאנגלי מכין תה זה לא רק מבצע תכליתי אלא טקס. לטקס יש סידרת צעדים קבועים מראש שמבצעים אותם מבלי לחשוב. צעד ראשון בהכנת תה אנגלי הוא לפתוח את ברז המים **הקרים** ולהניח למים לזרום על כף היד. מדוע מים קרים? כי מים חמים ממיסים מינרלים בדפנות הצינור אשר משפיעים על טעם התה, לכן אין להשתמש במים חמים. ומדוע לתת למים לזרום על כף היד? כי אין להשתמש במים שעמדו בצינור כשהברז היה סגור. הם מכילים חומרים מדפנות הצינור. כשמרגישים שחום המים הזורמים השתנה יודעים שהגיעו מים טריים מהצינור הראשי. באלה יש להשתמש.

הצעד הבא הוא להרתיח את המים. ברגע הרתיחה יש להסיר את הקומקום מהאש, כי הרתחת יתר מוציאה את האוויר המומס במים ומורידה את איכות המים - והתה. בצעד השלישי שמים בקנקן חרסינה נקי כמות מתאימה של עלי תה ויוצקים עליהם מים רותחים. את הקנקן יש לכסות בכיסוי שישמור על חומו. קנקן התה חייב לעמוד לפחות עשר דקות.

במשך הדקות הללו מכינים את הספלים. יוצקים לתוכם מים רותחים כדי שיהיו חמים ולא יגזלו מחומו של התה. זה הצעד הרביעי. לאחר שהספלים התחממו יש לצקת לתוכם כמות קטנה של חלב טרי. חשוב ביותר: יש לצקת את החלב תחילה, ורק לאחריו את התה. האם יש הבדל אם יוצקים את התה תחילה ואחריו את החלב? רוב האנגלים טוענים שהם מבחינים בהבדל שבין השניים. בסטיסטיקה יש תרגיל ידוע אשר משתמש בדוגמה זו כמשל למובהקות סטיסטית: אם יוצקים תחילה תה ולאחר מכן חלב, ומאה אנגלים טועמים זאת, וחמשים ושניים מהם אומרים שהתה אינו עשוי כהלכה, האם אבחנה זו היא משמעותית או מקרית?

בסוף מניחים את הקנקן, הספלים, החלב, ומיכל סוכר, על מגש, ומגישים לאורחים. כל התהליך מפתיחת הברז עד להגשת המגש נמשכת כרבע שעה. אנגלים מבצעים את כל הצעדים הללו באופן אוטומטי בלי לחשוב על כך. הגוף מבצע רצף תנועות בלי חשיבה. ביצוע אוטומטי של פעולות מוכרות הוא מרגיע ומאפשר "להתארגן מחדש" מבחינה פסיכולוגית. תהליך הכנת התה הרגיע את פגי. כשחזר קיין לביתו וראה את שני סוכני השירות החשאי הרים טלפון למנהיג המפלגה ואמר מה שאמר. המנהיג הורה לסוכני השירות החשאי להסתלק. מאז לא הוטרד קיין.

מסתבר שהביטוי " I MADE THEM A NICE HOT CUP OF TEA "

מתאר יותר מאשר הכנת משקה.

סרבן המלחמה האטומית.

ביולי 1964, ימים אחדים לפני שיצאנו מישראל ללימודים בלונדון, פגשנו - אשתי לאה ואני - ידידה שחזרה מלונדון עם בעלה האנגלי. הוא היה בן חורג של הפילוסוף והמתמטיקאי האנגלי ברטרנד ראסל ובא לישראל עם אשתו הישראלית כי נתבקש ע"י "מפלגת הפועלים המאוחדת" ("מפם") לשמש כעורך ביטאונה באנגלית **new outlook**. התיידדנו, אך כיוון שנסעתי ללונדון כעבור שבוע נפגשנו מחדש רק כעבור שנה, כשגם הוא חזר ללונדון. שמו היה רודריק בארי וחבריו קראו לו רודי. הוא ישב בכיסא גלגלים כי היה משותק ממותניו ומטה בעקבות תאונת עבודה שקרתה לו בגיל 23, לפני התאונה היה ספורטאי מצטיין בקריקט ותכנן להפוך זאת למקצוע. הוא היה קפטן נבחרת הנוער במועדון קריקט נודע בלונדון (**MCC**) וקריקט - באנגליה - זה יותר מספורט. רודי היה יפה תואר ובעל אישיות כריזמתית. כל מי שפגש בו הוקסם ממנו. למרות נכותו התאהבו בו נשים רבות. שלוש נשים מרשימות באופיין התחתנו אתו (לא ביחד אלא זו אחר זו) למרות שנכותו חייבה אותן כל בוקר לשאוב ממנו את הצואה בחוקן, לחבוש את פצעי הלחץ, ולרוקן את מיכל השתן שלו. נכותו גם חיסלה את חיי המין שלו. אך אף אחת משלושת נשותיו לא הצטערה על שנישאה לו וכולן נזכרות בו בגעגועים. הייתה בו חביבות, כנות, פשטות, וחיבה לבני-חווה. היו לו גם תכונות של האצולה האנגלית. אביו החורג ברטרנד ראסל היה בן למשפחת אצולה ידועה. כיום נדיר לפגוש אנשים מהאצולה כי מעמד זה, שעד מלחמת העולם הראשונה שלט ברוב מדינות אירופה, הודח מהשלטון לאחר המלחמה, הפסיד את רכושו, והתמעט. האצולה הייתה תמיד אחוז מזערי באוכלוסייה. מספר האצילים הצטמצם עוד יותר לאחר שאיבדו את אחוזותיהם. גם את ארמונותיהם התקשו לתחזק. תחזוקת ארמון - ואחזזה - זקוקה לצוות גדול של עובדים.. אך לאחר מלחמת העולם השנייה עלה שכר עבודתם של השכירים ורוב בעלי האחוזות פיטרו את הצוות, נעלו את רוב הארמון והתגוררו באגף קטן בו. אחדים פתחו את הארמון

לפני שהכרתי את רודי לא נתקלתי בגישה זו. במשך הזמן התברר לי שגישה זו אינה גחמה פרטית של יחד אלא אופיינית למעמד האצולה. מעמד זה רואה בעושר אמצעי ולא תכלית. לא עשרו של אדם, אלא סגנון התנהגותו חשוב בעיניהם. הם מחשיבים **נאמנות** - לאנשים, לקבוצה, לעיקרון, הרבה יותר מעושר. ומעל לכל - הם מכבדים התנהגות גאה וסולדים מהתרפסות. במבחן לסטטיסטיקה, כשרודי לא ידע מה התשובה, לא עלה בדעתו להעתיק. הוא כתב במבחן: "**אלוהים יודע**". הבוחן ענה בשולי הדף: "**אלוהים עבר, אתה לא**". הוא היה מועמד לתפקיד מזכיר איגוד הסטודנטים בטכניון בו למד והתמודד מול סטודנט יהודי בשם מקס נויפלד. במערכת הבחירות הפיצו כמה סטודנטים כרוזים שקראו להצביע בעד רודי כי מקס נויפלד הוא יהודי. בתגובה הכריז רודי: "**גם אני יהודי**". לאחר שנבחר רודי למזכיר איגוד הסטודנטים היה לחברו של מקס נויפלד.

רודי נפצע בתאונת עבודה במכרה פחם וקיבל קיצבת נכות מהמשלה ומאיגוד הכורים. כיצד הגיע למכרה פחם? ב-1955, שנתיים לפני ביטול גיוס חובה בבריטניה, קיבל רודי צוו גיוס. הוא הודיע לוועדת הגיוס כי הוא מסרב לשרת בצבא שיש לו נשק אטומי. הוועדה דנה בסירוב, קיבלה אותו, והציעה לו כחלופה שירות כפועל בבניין, כאח בבית-חולים, או ככורה פחם. הוא בחר להיות כורה למרות שזו הייתה המסוכנת משלושת החלופות. הוא

לאחר התאונה החל לקבל פנסיה מהמדינה ומאיגוד הכורים. כשהגיע תשלום הפנסיה היה רודי עורך מסיבה לחבריו ומבזבז את רוב הפנסיה. תכופות נסחף למשחק פוקר עם חבריו והפסיד סכומים גדולים. זה לא הטריד אותו. גישתו לכסף הייתה הגישה של האצולה: כשיש - מבזבזים. כשאין - חיים בצמצום. הוא לא אהב לחסוך או "להתכונן ליום סגריר". הוא היה מוכן תמיד לקחת סיכונים. חובות או עוני לא הפחידו אותו והוא לא התבייש בהם. הוא לא סבל אנשים אנוכיים, חנפנים, קמצנים, ודאגנים. להפגנות נגד הנשק האטומי בא בכסא גלגלים. הישיבה הממושכת בכסא גרמה לו פצעי לחץ. הפצעים נחבשו כל בוקר מחדש. פעם בשלוש שנים היה מתאשפז בבית-חולים להשתלת עור מרגליו על פצעי הלחץ. הוא היה שוהה בבית-חולים כחודשיים. בעת הניתוח לא חש מאומה כי עצבי הרגלים נותקו בתאונה. אך תמיד דרש את זריקת המורפיום שנועדה להרגעת כאב כי רצה ליהנות מהסם. הוא גם ביקש מראה כדי לראות את הניתוח. ב-1978, כשהיה בבית-חולים, נתקף בחיידק עמיד בפני אנטיביוטיקה. זה גרם לנמק ברגליו ועמד להתפשט לגופו. הרופאים המליצו על קטיעת רגליו. הוא הסכים. כשבאתי - עם אשתו הספרדייה פילאר וחברו חואקין - לבקרו לאחר הניתוח, נתן לי חופן שטרות ושלח אותי להביא תריסר בקבוקי שמפניה הכי טובה כדי לחגוג את קטיעת רגליו. **"לא בכל יום קוטעים לאדם את רגליו"** אמר, והוסיף **"יש לחגוג זאת"**. על המורפיום שקיבל העיר: **"הוא היה באיכות מעולה, הרגשתי כל בועת שמפניה בנפרד על לשוני"**.

בתום מסיבת הקטיעה היו גם האחיות ושאר החולים במחלקה שתויים וצוהלים. הוא הקרין על סביבותיו שמחת חיים גם כשהעילה הייתה קודרת.

אחד החולים במחלקה סיפר לי כי יום אחד, בעת ביקור הרופאים במחלקה, לקה רודי בדום לב. מישהו הבחין בכך וקרא לרופאים. הם הפעילו הלם חשמלי והצליחו להחיותו וכשפקח את עיניו אמר: **" ובכן זהו המוות המתוק "**

(**" SO THIS IS SWEET DEATH "**) כל הנוכחים פרצו בצחוק.

כל המתח של האירוע התפרק. הוא לא זכר זאת, אך החולים סביבו, והאחיות - זכרו. החיים - והמוות - יכלו לעייף אותו, אך לא להפיג את אוירת המסיבה לפיה חי את חייו. מעולם לא התלונן על גורלו. הוא נהנה מחייו ולא נתן לסבל לקלקל אותם כמסיבה מתמשכת. לא היה לו שמץ הרהור **" מדוע זה קרה דווקא לי? "** הרהור כזה הוא ביטוי לרחמים עצמיים, ורודי - ככל אנגלי - סלד מרחמים עצמיים. הוא קיבל את התאונה כנתון שאין להרהר אחריו והתאים את חייו למצב החדש. הוא לא חדל לחיות את חייו כמסיבה, הוא התאים את המסיבה למציאות החדשה.

לאחר התאונה כתב מחזה בשם: "יום התשלום" המתאר את חיי הכורים. המחזה הוצג בטלביזיה הבריטית. מחזה אחר שלו "השופטים רעבים" נפסל לפרסום כי תכנו היה שמאלני מדי לטעמם של השופטים. כותרת המחזה היא משיר של משורר אנגלי מהמאה ה-17 על שופטים הנחפזים לדון אדם למוות כי הם רעבים וממהרים לארוחת הצהריים. התאונה פגעה גם בכליותיו. רק אחת מהן תפקדה. כשלקה בדלקת בכליה שנותרה לו הועבר מיד לבית חולים להסתייע במתקן דיאליזה. הוא לא חיבב במיוחד את השהייה בבתי-החולים. יום אחד הסביר לי: **"בית חולים בריטי, כמו הצבא הבריטי, בנוי על בסיס מעמדי: בצבא בריטי גנרלים הם ממעמד האצולה, קצינים ממעמד הבורגנות, סמלים וטוראים ממעמד הפועלים. בהיסטוריה של בריטניה אין אפילו גנרל אחד שבא ממעמד הפועלים. בבית חולים אנגלי הריבוד המעמדי דומה: הרופאים הם ממעמד הבורגנות, והאחיות מהמעמד הבינוני. נדיר למצוא רופא ממעמד הפועלים. חולה השווה תקופה ממושכת בבית-חולים חייב ליצור יחסים טובים עם האחיות, כי הן נמצאות במגע יומי עם החולים. הרופאים עוברים במחלקה פעם ביום ואינם מטפלים**

יום אחד שוחחנו בטלפון והוא אמר לי שבדעתו לנסוע לבקר את אמו, דורה, אשתו השנייה של ברטראנד ראסל. פגשתיה ב-1975 כשיצא לאור הכרך הראשון של האוטוביוגרפיה שלה. היא הייתה בת 81. המו"ל ערך מסיבת עיתונאים כדי לפרסם את הספר. עשרות עיתונאים באו לאירוע כדי לשמוע סיפורים עסיסיים על חיי המין של ראסל. דורה נישאה לראסל לאחר מלה"ע הראשונה, ונסעה עמו, בתחילת שנות ה-20 לביקור בברית-המועצות, ובסין. היא לחמה לשוויון זכויות לנשים, וייסדה, בשנות ה-30, בית-ספר ראשון לחינוך חופשי. לאחר מלה"ע השניה הייתה פעילה במאבק נגד הנשק האטומי. ראסל עצמו היה סרבן מלחמה במלה"ע הראשונה, ואף נאסר על כך.

ב-1955 פרסם ראסל - יחד עם איינשטיין - הצהרה נגד הנשק האטומי, שקראה למדענים לסרב לפתח נשק זה. גם בזקנתו הפגין נגד הנשק האטומי ושוטרים נאלצו לגררו בידיו וברגליו לניידת משטרה. כשחדשות הטלביזיה הראו צילום של אדם זקן וצנום, עם רעמת שיער לבן, פילוסוף ומתמטיקאי בעל שם עולמי, נגרר ע"י ארבעה שוטרים לניידת משטרה, נדהמו רבים בעולם, והחלו להיאבק נגד הנשק האטומי. ראסל הצליח להוציא את הדיון על הנשק האטומי מידי הפוליטיקאים והפך אותו לדיון ציבורי, בעיתונות, ברחוב, ובעולם. מבחינה זו דמתה דורה לראסל. גם היא המשיכה בגיל 80 ומעלה בפעילות נגד הנשק האטומי, ובעד שוויון זכויות לאישה. בקבלת הפנים לרגל הופעת ספרה הציג אותי רודי בפניה. שאלתי אותה: **"אילו יכולת לחיות את חייך מחדש מה היית משנה בהם?"** היא ענתה ללא היסוס: **"לא הייתי מתחנת עם ראסל". "מדוע לא" שאלתי. "כי ראסל היה מאוהב רק בעצמו. כשהסכמנו בינינו כי אם אחד מאתנו יתאהב באדם אחר לא**

היא בכתה כשאמרה זאת. גם אני. התבוננתי בפניו בפעם האחרונה.
שלווה עמוקה שלא ראיתי כמותה מעולם, הייתה נסוכה עליהם. ביקשתי רשות לצלם
אותו. פילאר הסכימה. מיהרתי לביתי, הבאתי מצלמה, וצילמתי את פניו.
המוות תמיד עצוב, גם – כפי שקורה תכופות - כשהוא מהווה הקלה לנפטר ולקרוביו.
אך השלווה העמוקה שהקרינו פני רודי השרתה עלי משהו נוסף - שלווה.

אותם הילדים

בתחילת 1968 קבלתי בלונדון גיליון "מצפן" מישראל ובו עצומה הקוראת לשחרורו של הסטודנט הפלסטיני, חבר "מצפן", חליל טועמה. חליל היה יושב ראש הסתדרות הסטודנטים הפלסטינים באוניברסיטה העברית בירושלים והשב"כ רצה שישמש מודיע וידווח על סטודנטים פלסטינים. הוא סירב. בתגובה האשים אותו השב"כ במתן מחסה לסטודנט פלסטיני מהשטחים שנכבשו ב-1967, חליל נאסר. "מצפן" פתח במערכה לשחרורו והחתים אנשי רוח בכל העולם על עצומה הקוראת לשחרורו. כשקראתי את רשימת החותמים על העצומה ראיתי שבלונדון חתם אדם בשם אריך פריד. לא היה לי מושג מיהו. מצאתי אותו במדריך הטלפון והתברר שהוא גר קרוב אלי. טלפנתי אליו והוא הזמין אותי לביתו. הוא סיפר לי שנולד בווינה ב-1921. בגיל 15 אירגן קבוצת תלמידים אנטי-נאצית בבית-ספרו. לאחר מכן הצטרף לנוער הקומוניסטי בווינה. לאחר סיפוח אוסטריה לגרמניה ב-1938, כשהנאצים נכנסו לווינה, הם עצרו את אביו לחקירה. אריך סיפר לי כי כעבור יומיים ירד במדרגות וראה שני אנשי גסטאפו עולים במדרגות ותומכים באיש זקן. רק בערב, כשחזר לביתו התברר לו שאותו זקן היה אביו ששערו הלבין מהמכות שהוכה ופניו השתנו עד כדי כך שאריך חלף לידו במדרגות מבלי להכירו. באותו ערב מת האב ממכות שהוכה בחקירה. לאחר מותו נמלטו אריך ואמו ללונדון.

בזמן המלחמה עבד כפועל בבית-חרושת. לאחר המלחמה עבד בשירות השידור הבריטי BBC כקריין בגרמנית בשידורים לגרמניה. הוא התפרנס מתרגום ספרות אנגלית לגרמנית ולהפך. הוא תרגם את שייקספיר, דילאן תומאס, אליוט, וסילביה פלאט לגרמנית והתרגום שלו נחשב כמעולה. הוא גם תירגם את גטה ושילר לאנגלית. הוא היה משורר ופירסם ספרי שירה אחדים, שאחד מהם תורגם לעברית.

הוא כתב על נושאים שונים, וגם על נושאים פוליטיים.

שיר קצר שלו נחרת בזיכרוני:

הגדרה

כלב שמת,

וידוע שהוא מת כמו כלב,

ויכול לומר שהוא יודע

שהוא מת כמו כלב,

הוא בן אדם.

זה נותן מושג על אהבתו לכל יצור חי. הוא אסר על אשתו לפזר רעל לעכברים ומקקים והרשה לצוד אותם רק בפיתיונות. לאחר מכן היה מעביר אותם בקופסה לגן סמוך, או לבתים ריקים ומשחרר אותם. הוא היה נמוך, שמנמן, עם שיער שחור שופע ומשקפי קרן עבים ולא נראה כמושך במיוחד אך למרות זאת נמשכו אליו נשים רבות. הוא היה נשוי שלוש פעמים. מאשתו הראשונה היה לו בן אחד, מהשניה בן ובת, ומהשלישית תאומים ובת. כולם היו מיודדים, והיוו שבט קטן. הוא סייע - רגשית וכספית - לכולם, והם אהבו אותו מאוד. אשתו השלישית, קתרין, צלמת וציירת מחוננת, ציירה אותו פעם בדמות צפרדע ולציור קראה "הנסיך הצפרדע". היה לו חוש הומור פרוע. לא היה בו שמץ התנשאות. לכל אדם התייחס כאל שווה. בלונדון היה מוכר בחוג קטן אך בגרמניה הכיר אותו הציבור הרחב. הוא טס תכופות לגרמניה להקריא שירה או להרצות על נושאים שונים. רואיין תכופות בטלביזיה הגרמנית והציבור הרחב הכיר אותו היטב. בתקופת מלחמת וויטנאם הלך בראש הפגנות סטודנטים בברלין נגד המלחמה. לאחר מלחמת ישראל בין ישראל למדינות ערב כתב שיר תוכחה בשם "שמע ישראל", בו גינה את ישראל על ששילחה את שבוי המלחמה המצריים למדבר סיני בלי נעליים ובלי מים. שורה אחת בשיר אומרת: "כשדיכאו אתכם הייתי אחד מכם, איך אוכל להישאר כזה כשהפכתם למדכאים?" השיר עורר את זעם הישראלים. ממשלת ישראל הזדעזעה ששיר תוכחה מוסרית נגדה, נכתב ע"י יהודי ניצול שואה, ומתפרסם בגרמניה. אך

היה לו כשרון, נדיר בחוגי השמאל, להבדיל בין דעותיו הפוליטית של אדם לבין אישיותו. ב-1986, שנתיים לפני מותו, יזמה הטלביזיה הגרמנית עימות בין ניאו-נאצים לאנשי שמאל. כל אנשי השמאל בגרמניה סירבו להשתתף בעימות. הם טענו ששום טיעון שמאלי לא ישכנע ניאו-נאצים והעימות ישמש במה להפצת דעות ניאו-נאציות בגרמניה. אריך חשב אחרת. לדעתו השמאל חייב להיענות לכל עימות רעיוני כי סירוב להשתתף בעימות כזה יוצר רושם שאין לשמאל תשובה. אריך בא לראיון עם מנהיג הניאו-נאצים תומס קונן, ושוחח עמו עניינית, ללא תוכחה מוסרית או זעם. הניאו-נאצי טען שכל הדיבורים על השואה הם בחזקת תעמולה שאין לה סימוכין. אריך סיפר לו על עצמו, על אביו, על סבתו

גם אני חשבתי בשעתו שאין טעם להתווכח עם ניאו-נאצי בטלביזיה והדבר רק יסייע להפצת דעות ניאו-נאציות בציבור הרחב. אך אריך אמר לי:

" הילדים בבית ספרי בווינה שהצטרפו למפלגה הנאצית לא היו שונים מהילדים שהצטרפו למפלגות ציוניות או למפלגה הקומוניסטית. הם היו אותם הילדים. מצוקת החברה הטרידה אותם. יתר על כן, הם רצו לעשות משהו בנידון. הילדים שהצטרפו למפלגת הסוציאליזם הלאומי (הנאציזם) לא ראו להיכן היא מובילה. כשהתברר להם לאן הנאציזם מוביל, לא יכלו כבר לעשות נגדו דבר "

אריך הבדיל בין נאצים לבין הנאציזם. בין דתיים לבין הדת. בין גזענים לבין גזענות. בין לאומנים לבין הלאומנות. בין רעיון לבין אנשים המאמינים ברעיון. נגד נאציזם, גזענות, דת ולאומנות, נאבק בלי פשרות, אך אנשים שהאמינו ברעיונות אלה לא היו בעיניו אויבים אלא טועים, שחובה לשכנע אותם שטעו. ויכוח יכול לעורר אותם לחשוב מחדש על אמונתם ולגרום להם לשנות דעתם. רעיון לא משתנה אך יחס אנשים לרעיון יכול להשתנות. כמה אנשים מבינים הבדל זה וכמה מסוגלים לנהוג לפיו?

מהפכה ברוטאלית

בסתיו 1972 בא חיים הנגבי לביקור בלונדון ויחד הלכנו לבקר את אריך פריד. כשהיינו אצלו שמענו חדשות ה- BBC והופתענו כשהקריין הודיע שבישראל נעצרו חברי קבוצה שמאלנית יהודית-ערבית שהאשמה בריגול לטובת סוריה. חשדתי שזו פרובוקציה של שירותי הביטחון הישראליים אך חיים אמר כי ייתכן שלהאשמות יש בסיס. לימים התברר שהוא צדק. כמה חברי "מצפן" לשעבר, שלא הסתפקו בפעילות פוליטית, הקימו ארגון יהודי-ערבי חדש כדי להיאבק בנשק נגד הכיבוש הישראלי ולמען פלסטין עצמאית. הם רצו לפעול כמו המחתרת הצבאית של הארגון האנטי-גזעני בדרום-אפריקה, ה"קונגרוס הלאומי האפריקאי" (ANC) כלומר, לפגוע במתקנים צבאיים וכלכליים של משטר הדיכוי כדי לאלצו להקצות משאבים גדולים להגנה מפיוגעים אלה וכך לשבש את כלכלתו. חברי הרשת היהודית-ערבית היו כולם אנשי שמאל, ורובם - כאנשי ה-ANC בדרום-אפריקה - יוצאי המפלגה הקומוניסטית. הם התנגדו לפגיעות בנפש וראו זאת כדבר פסול מבחינה מוסרית ומזיק מבחינה פוליטית אלא אם כן מדובר בלובשי מדים שמחזיקים בנשק. אנשי הרשת נסעו לקפריסין וטורקיה ופגשו שם אזרח ישראלי לשעבר, פלסטיני יליד חיפה, שנעצר בעבר על ידי שירותי הביטחון הישראליים אך שוחרר מהכלא בתנאי שיהגר מישראל. הוא התיישב בדמשק. חברי הרשת ציפו שהוא יקשר בינם לבין ארגוני המחתרת הפלסטינים בדמשק. הם לא ידעו שהוא עובד עם המודיעין הסורי, (וכנראה גם עם המודיעין הישראלי). הוא הביא אותם לדמשק וסידר להם פגישה עם אנשי המודיעין הסורי. קרוב לוודאי שאותו אדם גם הסגירם למודיעין הישראלי. בשובם לישראל ניסו להקים רשת מודיעין שתעביר לסוריה מידע שוטף על ישראל. רוב המידע התבסס על ידיעות בעיתונות היומית בישראל. הם נתפסו על ידי שירותי הביטחון הישראליים, הועמדו למשפט על בגידה וריגול ונדונו לעונשי מאסר ממושכים. בראש הרשת עמד פלסטיני מחיפה בשם דאוד תורכי. הכרתי אותו כפעיל קומוניסטי מסור משנות ה-50' וכאחד

זה מגוחך. אין אדם יכול לבגוד במשהו שלא היה נאמן לו. דאוד מעולם לא היה נאמן לציונות או למדינת ישראל, שהיו בעיניו תמיד אויבים, הוא מעולם לא נשבע אמונים למדינה ולא חתם על שום מסמך ברוח זו. כיצד יכל לבגוד במה שתמיד היה האוייב

בתום הקראת פסק הדין במשפטם בבית המשפט המחוזי בחיפה קמו כל נאשמי הרשת על רגליהם באופן ספונטאני - בלי תיאום מראש - ופתחו בשירת ההמנון הבינלאומי של השמאל המהפכני - האינטרנציונל. הייתה זו הפעם היחידה שהמנון זה הושר בבית-משפט ישראלי. חברת המפלגה הקומוניסטית שעברה שם במקרה נדהמה לשמוע את צילי האינטרנציונל בוקעים מבית-המשפט. מעולם לא אירע כדבר הזה בישראל. זה מלמד משהו על המפלגה הקומוניסטית הישראלית שהקפידה לפעול רק במסגרת החוק. משפט ה"רשת היהודית-ערבית" הכה את ישראל בתדהמה. איש בישראל לא תיאר לעצמו שישראלים ממוצא יהודי ישתתפו במאבק הצבאי הפלסטיני. ישראלים נדהמו במיוחד כששמעו כי אחד מחברי הרשת היה הנכד הראשון בקיבוץ "גן-שמואל" ששירת במלחמת 1967 כקצין צנחנים בצה"ל. הימין בישראל מיהר לתקוף את השמאל הציוני על כך שהחינוך שלו דחף צעירים יהודים להצטרף ל"רשת". האיבה הגיעה עד כדי כך שנהג אוטובוס "אגד" סירב לעצור בתחנת "גן-שמואל". עיתונאים נחתו על גן שמואל כמו ציפורי טרף על פגר וראיינו כל מי שהיה מוכן להתראיין, ובמיוחד את הורי קצין הצנחנים שהצטרף לרשת. הם שאלו את אמו: **"האם את תומכת במעשה בנך?"** היא ענתה להם: **"חינכתי את בני להתייחס לכל האנשים כשווים. אם מעשהו נבע מכך אני תומכת בו"**. תשובה זו סתרה את טענותיהם על התנהגות פסולה, והדפה את מתקפת העיתונות. לאחר שחרור דאוד מהכלא ב-1985 ביקרתיו בביתו. הוא הראה לי סרט וידאו על משפטו כפי ששודר בחדשות הטלביזיה הישראלית בעת המשפט. הסרט הראה את תא הנאשמים והקריין הודיע: **"הנאשמים הודו כי תכננו מהפכה ברוטאלית"**. הכרתי את

בכלא אירגן דאוד שביתות רעב ומאבקים להגנת זכויות האסירים. המאסר לא שבר את רוחו, ולא הפך אותו לשונא יהודים. יום אחד בדרכו לעבודה בכלא באה לקראתו סוהרת יהודיה שבירכה אותו ב"בוקר טוב". מחווה זה חזר גם למחרת, ובבוקר שלאחריו. סוהר שראה זאת דרש מהסוהרת שלא לברך שום אסיר ב"בוקר טוב". היא צייתה. דאוד התרשם ממחווה הסוהרת וכתב לה שיר בשם "בת דוד" (בערבית מכנים את היהודים "בני דודים" בגלל קרבת המשפחה בין ישמעאל ליצחק בתנ"ך).

בת דוד

מבנות דודי הלכה בשביל, ליד מחסום עצרה ממול.

כל הפרחים בשביל קינאו, בשושנה נעימת הקול.

ממול עיני זרח חיוך, ב"בוקר טוב" כאור אציל.

חיוך שובה משמע ולב, באור פניו וטיב הצליל.

כאור ירח מרגיע ימים, מעל שכמי פרק העול.

את פני שטף מבט, משושנה בצד הגבול.

שדד חיוך מלב כאוב, שלא חייך מזמן, חדל.

האיר לעין עולם חשוך, כעלטה בשחור הליל.
את נפשי מילא תקווה, לאורך זמן שלום מקביל.
ולי נעים היה לפגוש, מסיר שעמום בקול צלול.
בת דודי טובת הלב, גנבה אותי מחיק בחיל.
מה טוב היה לראות צבייה, בבוקר אור ללא מכשיל.
מבת דודי בת האדם, מנע קירבה הפריד חתול.
אוי ואבוי לראש השחור, מאור מוחק אותו כליל.
לרב צערי סוהר רע-לב, הלשין - ואז נסגר השביל.

אינני חושב שיש עוד אסיר בעולם שכתב שיר ברוח זו לסוהר. לאחר שחרורו המשיך דאוד לכתוב שירה פוליטית. שיריו מתפרסמים בעיתונים ערבים בישראל ומחוץ לה. תחנת רדיו קומוניסטית בלבנון, "קול העם", משדרת אותם תכופות והוא ידוע בעולם הערבי כלוחם לצדק, לשיוויון, ולזכויות העם הפלסטיני, שמאסר ממושך לא שבר אותו. השקפת עולמו, מטרותיו הפוליטיות, והתנהגותו במאסר, זהים לאלה של נלסון מנדלה, מנהיג המאבק נגד שלטון הדיכוי של הגזענים הלבנים בדרום-אפריקה. כמו מנדלה גם דאוד מתנגד לפתרון של שתי מדינות, וכמו מנדלה גם הוא תומך במדינה חילונית ודמוקרטית אחת לכל תושבי הארץ.

לא יהיה זה מוגזם לומר שדאוד תורכי הוא נלסון מנדלה הפלסטיני. ב-1992 דחה דאוד הזמנה מעראפאת לבוא לטוניס כי ראה בכך ניסיון להשתמש בו כחיזוק לתדמית עראפאת. הוא שלל את הסכם אוסלו מראשיתו כי ראה בו הכרה פלסטינית בציונות והקמת מדינת מכלאה לפלסטינים עם שיטור אנשי עראפאת. הסכם אוסלו הפקיר מיליון וחצי פלסטינים אזרחי ישראל לציונות וניתק את הקשר הפוליטי בינם לבין העם הפלסטיני. ההסכם הקים מדינת-מכלאה לפלסטינים, שבויה מבחינה כלכלית, צבאית, ופוליטית, בידי ישראל. גם בדרום-אפריקה הקים משטר הגזענים הלבנים מדינת חסות לשחורים בשם באנטוסטאן, ומנהיג תואם-עראפאת בשם בוטלזי משל בה.

ה- **ANC** שלל "פתרון" זה, נאבק נגדו, והקים מדינה בלתי-גזענית אחת לכל תושבי דרום-אפריקה. בפלסטין הסכים אש"ף ל"פתרון" בנוסח באנטוסטאן כי אש"ף אינו **ANC** ועראפאת אינו מנדלה. ב-1997 קטעו את לדאוד את שתי רגליו בגלל נמק שנגרם מסכרת. גם זה לא שבר אותו. הוא חי בעוני עם אשתו החולה ובתו אך רוחו איתנה והוא ממשיך לכתוב שירה פוליטית. קוראי שירתו יודעים כי קולו הוא קול מצפון העם הפלסטיני. אי אפשר לקנותו בכסף, בכבוד, בחנופה, בהבטחות על גן-העדן, על מושב בכנסת, באיומים, או במאסר.

הוא אינו שונא יהודים ואינו שונא איש, הוא שונא דיכוי.

יש הרואים בו דון-קישוט אך כשהוא מצביע על דרום-אפריקה הם משתתקים.

זה האיש שישראל רואה בו "בוגד" שתיכנן וניסה לממש "מהפכה ברוטאלית".

בחירה קשה במוות

בקיץ 1950 השתחררתי מ"חיל הים" והתחלתי לעבוד כנער סיפון על אניית המשא "תל-אביב" בקו "ישראל - אמריקה". האנייה הייתה יוצאת ריקה מחיפה כי אותה עת לא היה שום יצוא ישראלי לארה"ב. אנייה ריקה אינה יעילה בים כי הרוח יכולה להפחית את מהירותה והמדחף נמצא ברובו מחוץ למים. כדי למנוע זאת נכנסנו לנמל אלג'יר לטעון עפרות שישקיעו את האונייה - והמדחף - במים. את העפרות הובלנו למפעל "פלדת בית-לחם" בעיר בולטימור בארה"ב. בהפלגה אחת נקלענו לסופת הוריקן באוקיאנוס. קשה לתאר את הסערה. בחיפה נראתה לי "תל-אביב" כאונייה ענקית. הקיבול שלה היה עשרת אלפים טון והיא נחשבה אז לאוניית משא גדולה. במבט מהרציף נראתה גבוהה כבית בן שלוש קומות. אורכה היה כ-150 מטר ורחבה כ-15 מטר. היא הייתה בנויה מלוחות פלדה בעובי שני ס"מ. לא חשבתי שסערה כלשהי יכולה לסכן אותה. טעיתי. גלי ההוריקן הזכירו לי את הררי "שער הגיא". הם היו שחורים. לא היו אלה גלי חורף בתל-אביב. הם היו הרים של מים. האונייה לא היטלטלה, היא עלתה וירדה כמו פקק. רגע היינו בפסגת גל וראינו את האופק, ומיד נפלנו לעמק והאופק הוסתר על ידי הרי מים סביבנו. מי שהיה במטוס הנופל ל"כיס אוויר" מכיר את הרגשת הנפילה הפתאומית כשהקיבה עולה לגרון. כך הרגשנו. לאחר כל נפילה הועפנו למעלה בגל הבא כשאנו חשים ברגלים את משקלנו מוכפל, רוב הגלים היו שחורים כפיח וחלקים, בלי קצף. אך מפעם לפעם הופיע גל ענק עם כרבולת קצף. מיד ניתנה פקודה להגאי: " **הפנה חרטום מול הגל** " אילמלא עשינו זאת היינו מקבלים בחבטה אדירה בצידה של האונייה שעלולה הייתה להפוך אותה. כשפגע הקצף בחרטום הזדעזעה האונייה כולה ומים הציפו את כל הסיפון. גם חלונות חדר ההגה הנמצא ב"גשר הפיקוד", במרומי המבנה, כ-10 מטר מעל הים התכסו בקצף. מבפנים נראו כחלונות מכונות במתקן שטיפת מכונות ליושבים בה בעת השטיפה. הכל מכוסה קצף. כשהחלון התבהר ראינו מראה מפחיד יותר - לא את חרטום האונייה אלא רק

בעת ההיא היו מחסני אוניות המשא מכוסים לוחות עץ עליהם נמתח בד קנבס. חששנו שהגלים יסחפו את הבד ויחדרו למחסנים. אט, אט, בכבדות, התרומם החרטום כשמפלי מים נשפכים משני צדיו. נשמנו לרווחה. אך הסייט חזר עם כרבולת הקצף הבאה. פחדנו שבמשך הזמן יתרופף כיסוי המחסנים. והמים יחדרו למחסנים, יחד עם מטען עפרות הברזל הם יטביעו את האונייה. למזלנו עמד הכיסוי במבחן, אך לא הייתה וודאות שכך יהיה בגל הבא. איש לא חשב על אוכל. לאיש לא היה תיאבון. כולם הקיאו ולקו בדיכאון. אי אפשר היה לצאת לסיפון בגלל סכנת היסחפות לים. כדי להגיע ממגורי הצוות בירכתי האונייה לחדר ההגה במרכז האונייה לא הלכנו על הסיפון מחשש היסחפות לים. אלא ירדנו בסולם לתחתית האונייה, למנהרת ציר המדחף הנמשכת מהירכתיים עד חדר המכונות, והלכנו במנהרה לחדר המכונות, ומשם עלינו לחדר ההגה. אי אפשר היה לישון, לאכול, לבשל, לנוח, להתרחץ. אנשים שכבו, מפוחדים, על הרצפה, או נשענו על קירות, בציפייה שהסייט יחלוף. שלושה ימים נמשכה הסערה. כשחלפה, בדקנו את מקומונו על המפה, והתברר שלא התקדמנו כלל. שלושה ימים עבדו המכונות במלוא הקיטור והאונייה לא התקדמה.. נדרשו יומיים לתיקון הנזקים. בחיפה חשבתי שאונייה מודרנית מחוסנת מגלים או רוח. טעיתי. ראיתי את "איתני הטבע" בפעולה. ונוכחתי שביכולתם להטביע אונייה מודרנית.

יומיים לאחר מכן הגענו לארה"ב. נכנסנו לנהר הציספיק המוביל לבלטימור. לאורך הנהר, סמוך לגדה, ניצבו עשרות כבשנים בהם הותכו עפרות הברזל. הם פלטו אש וגצים כהרי געש. לצדם נערמו הרי פסולת. קרונות רכבת עמוסי פסולת לווהטת מהכבשנים נגררו ע"י קטרים, הונפו במנופים, ורוקנו על הרי הפסולת. הפסולת הלוהטת זרמה מפסגת ההר כמו לבה מהר געש. הרי הפסולת הלוהטת נראו לי כהרי המים בסערה באוקיינוס. שניהם

OPEN ALL NIGHT, חסל סדר יום ולילה. התעשייה - לא השמש - קובעת מתי אור ומתי חושך, מתי עובדים ומתי נחים. חשתי היטב שחברה תעשייתית היא עצמה אחד מאיתני הטבע.

בבוקר הודיעו לנו פועלי נמל ניו-יורק: "שמענו בחדשות שהימאים **בנמל חיפה הכריזו שביתה. האם רצונכם שנשבית את טעינת האונייה?**" לא ידענו על השביתה כי פרצה כשהיינו בים, בדרך לניו-יורק, אך לא הופתענו. השכר ותנאי העבודה שלנו היו גרועים ביותר. נוסף לשתי משמרות של ארבע שעות - אחת ביום ואחת בלילה - אולצנו לעבוד ארבע שעות נוספות. עבדנו 12 שעות ביום. סירוב לעבוד שעות נוספות נחשב ל"מרד בלב ים" והסרבן היה צפוי לפיטורים ולמשפט על מרידה. המשכורת הייתה כה נמוכה שבשובי לחיפה אחרי שלושה חדשי הפלגה הייתי חייב את כל שכרי לחברת "צים" תמורת בגדי עבודה, שוקולד, וסיגריות, שקניתי אצל אפסנאי האונייה. המחיר של אלה עלה על שכרי עבור שלושה חדשי עבודה. שכרי נמסר לאפסנאי ונאלצתי עוד להוסיף עליו. כלומר, לאחר שלושה חדשי עבודה קשה בים הייתי חייב כסף לחברת "צים" שבבעלות הממשלה וההסתדרות. כשדרשנו מנציג האיגוד המקצועי שלנו, לשפר את שכרנו ותנאי עבודתנו, התברר לנו שהוא לא נבחר כלל על ידינו ומעולם לא היה ימאי. הוא מונה לתפקידו ע"י מנהיגי ה"הסתדרות". הופתענו עוד יותר לשמוע כי נוסף לעבודתו כמזכיר איגוד הימאים

שום משטר לא יודה שהמשטרה שלו תקפה אזרח שלא עבר עבירה.

משפטנו נמשך כחודשיים. "פופקו" אלחוטאי ה"תל-אביב", שהיה פעיל ב"עליה ב", רובק'ה הובר, מוותיקי "שועלי שמשון", ואני, נסענו יחד מתל-אביב לבית-המשפט בחיפה ב"פורד פריפקט" הקטנה של פופקו. ערב אחד, חלפנו ליד קיבוץ "מעברות", ופופקו העיר: **"הייתי בקיבוץ זה בשירותי בפלמ"ח ואני יודע היכן המקרר בו שומרים את השמנת".**

בארץ היה אז "צנע", כלומר קיצוב במזון, ושמנת הייתה מצרך נדיר. הסכמנו. פופקו עצר ליד מבנה נמוך בקיבוץ ונכנס פנימה. בחוץ כבר היה חושך והוא לא הדליק אור לבל יתגלה. הוא חזר עם בקבוק תרמוס גדול. גמענו ממנו. הנוזל היה קר ושמנוני. אך לא חמצמץ כשמנת. הצתנו גפרור לקרוא מה כתוב על הבקבוק. היה זה הזרע של הפר שנשמר במקרר לצורכי הפרייה מלאכותית.

במשפט בחיפה נוכחתי כי החוק שונה לגמרי מצדק.

השופט שאל מדוע התערבה המשטרה בסכסוך עבודה כשהעובדים לא עברו עבירה? התובע מטעם המשטרה ענה כי הימאים גרו בה ולכן דינם כדין דיירים בדירה שכורה, ובעלי האונייה דינם כדין בעלי הדירה. כיוון ש"דיירים" סירבו לפנות "דירה" הזמין בעל הדירה (כלומר חברת "ציו"ם) משטרה כדי לפנותם. המשטרה נענתה לבקשת בעל הדירה ובאה לפנות את ה"דיירים" מהאונייה. השופט פסל את הטיעון וזיכה אותנו.

הוא נזף במשטרה על התערבותה בסכסוך בין עובד למעביד. המשטרה ערערה על פסק הדין ובית המשפט העליון קיבל את הערעור ואישר התערבות משטרה בסכסוכי עבודה. בעולם כולו כשמשטרה מתערבת בשביתות היא תמיד לצד המעביד ונגד שובתים.

טרם שמעתי על התערבות משטרה בשביתה לצד השובתים.

זה לימד אותי משהו - שלא מלמדים בבתי ספר ובאוניברסיטאות - על משטר, משטרה, ומערכת המשפט - שמדינה איננה מוסד נייטרלי, משטרה אינה מיועדת רק לתפוס גנבים, וחוק איננו צדק. על כל הנושאים הללו דיברתי עם צ'זיק. שגם הוא השתתף בשביתה כמכונאי [אני הייתי סיפונאי]. לימים נבחר צ'זיק לשמש מזכיר חטיבת הקצינים באיגוד

הימאים. הוא אהד את המפלגה הקומוניסטית. היינו מתווכחים תכופות על מדיניות המפלגה הקומוניסטית והוא תמיד הגן עליה. יום אחד שאלתי אותו :

איך זה שאין לך שום ביקורת על מדיניות המפלגה?

בתשובה סיפר לי את הסיפור הבא:

"כשהייתי ילד באירופה, במלה"ע השניה, נכלאתי על-ידי הנאצים במחנה הריכוז דכאו, ליד מינכן. זה היה מחנה הריכוז הראשון שהנאצים בנו מיד לאחר שהגיעו לשלטון ב-1933. הוא שימש כלא לאויביהם העיקריים של הנאצים, הקומוניסטים הגרמנים. רוב מנהיגי המפלגה הקומוניסטית הגרמנית היו כלואים בדכאו מ-1933, זמן רב לפני שנכלאו שם יהודים. במשך הזמן הוסיפו אגפים נוספים בהם נכלאו גם אסירים אחרים, יהודים, צוענים, ושבויי מלחמה. לפני סוף המלחמה שוחררו אסירי דכאו על ידי האמריקאים. יום לפני השחרור, ב-28 באפריל 1945, במפקד הבוקר של האסירים, קרא מפקד המחנה לשני אסירים - יהודי זקן וקומוניסט גרמני צעיר - ואמר לקומוניסט:

"מחר יגיע הצבא האמריקאי וכולכם תשוחררו. אני נותן לך בחירה: קח את אקדחי והרוג את היהודי הזקן ואז אניח לך ומחר תהיה חופשי. אם תסרב לעשות זאת אהרוג אותך. במה אתה בוחר?"

הקומוניסט אולץ לבחור בין רצח שיציל את חייו, לבין התנהגות מוסרית שתגרום למותו, הוא סירב להרוג את היהודי והמפקד ירה בו והרגו לעיני כולם".

צ'זיק אמר לי: **"ראיתי זאת במו עיני ומאז אני תומך ללא סייג במפלגה**

המחנכת את חבריה להתנהג כך".

שמעתי זאת גם מאנשים שלא הכירו את צ'זיק ואין לי ספק שהסיפור אמתי. תהיתי מה הייתי אני עושה אילו נמצאתי במצבו של הקומוניסט הגרמני. אני רוצה להאמין שהייתי נוהג כמוהו, אך כל עוד לא עמדתי במבחן איני יכול להיות בטוח בכך. אך אני בטוח כי

מדליות לסרבני מלחמה

כל ימאי ה"תל-אביב" שנשפטו לאחר שביתת הימאים ב-1951 על "תקיפת שוטרים - זוכו - סומנו ע"י חברת צי"ם הממשלתית-הסתדרותית כ"רשימה שחורה" שכל רשום בה לא קיבל יותר עבודה בחברה זו. לכן עברתי יחד עם חברים מצוות ה"תל-אביב" לחברת "בורכארד" והתחלתי לעבוד על האונייה "דניאלה בורכרד" כמלח.

חילופים אלה לימדו אותי משהו שלא מלמדים בשיעורי סוציולוגיה. למדתי שלמעביד ממלכתי, כמו ממשלה או "הסתדרות", הנאמנות הפוליטית חשובה יותר מאשר הרמה המקצועית. אצל מעביד ממלכתי השיקול הפוליטי קודם לשיקול הכלכלי. אצל מעביד פרטי השיקול הכלכלי קודם לשיקול הפוליטי. בחברת צי"ם לא התעניינו ברמה המקצועית שלי, עצם העובדה שהתנגדתי למאמצי ההסתדרות לסלקני מהאונייה קבעה את יחס החברה כלפי. מנהלי צי"ם העדיפו עובד צייתן שאינו מיומן בעבודה על פני עובד עם רמה מקצועית גבוהה שנלחם על זכויותיו.

זה היה נכון גם בברה"מ, בפולין (כפי שראינו בשביתת "סולידריות") ובכל מדינה בה הממשלה היא המעביד וכמובן גם בסקטור ההסתדרותי - או הממלכתי - בישראל. את חברת "בורכרד" לא הטרידה העובדה שהתנגדתי לניסיון ההסתדרות להורידני בכוח ממקום עבודתי. מעביד פרטי מעוניין בעיקר בכושר מקצועי.

"דניאלה בורכרד" הייתה אוניית קיטור ששימשה במלח"הע השניה להובלת טנקים גרמנים לחזית הרוסית. היה לה ציוד להרמת משא כבד כמו טנק. החברה הייתה בבעלות משפחת בורכארד. בבעלותה של משפחה יהודית זו בגרמניה שלפני המלחמה היו ספינות גרר בנמל הגדול ביותר בגרמניה - האמבורג. הנאצים חרמו את ספינות הגרר אך לאחר המלחמה קיבלה המשפחה פיצויים. ה"דניאלה" הייתה חלק מהפיצויים. היא עגנה בנמל רוטרדם לצורך שיפוצים. הטיסו אותנו לשם מישראל.

כשעליתי לראשונה על סיפון ה"דניאלה" היכה באפי הניחוח המיוחד שלה. ניחוח של אש פחם מעורב בניחוח כתלי חזיר מעושן מטוגן. לשום אונייה בצי הסוחר הישראלי לא היה ניחוח כזה. במבט ראשון היא נראתה מוזנחת כמו "יוריקה", "אוניית המתים" בספרו המפורסם של ברונט טראוון. ספינת גרר דחפה אותה בנמל והיא נקשרה לרציף.

בהתקשרות לרציף ניצב רב-החובל על גשר הפיקוד במרכז האונייה ונותן הוראות ברמקול לקצין הראשון הניצב בחרטום האונייה עם צוות קטן ולקצין השני הנמצא בירכתיים עם כמה מלחים. קשירת אונייה שמשקלה עשרות אלפי טונות לרציף דורשת מיומנות. טעות במבצע יכולה לגרום נזק רב לאונייה ולרציף. תיקון נזק כזה עולה ביוקר. פיגור בביצוע פעולה כלשהי יכול לגרום תאונה. משב רוח יכול לשבש את המבצע. צוותים ישראלים טרם רכשו אז ניסיון בביצוע התקשרות וזה יצר מתח שבא לביטוי בטון בו השמיע רב החובל את הוראותיו. באונייה ישראלית התנהלה התקשרות לרציף במתח, בצעקות, כשרב החובל נובח הוראות מ"גשר הפיקוד" והקצינים צועקים על המלחים העוסקים בחבלים וכבלי הפלדה וקושרים את האונייה לרציף.

על ה"דניאלה" התנהלה התקשרות לרציף כמעט בלי מלים. רב החובל לא נבח הוראות ושום קצין לא צעק על המלחים. כולם עבדו בשקט ובמיומנות. העבודה התנהלה בניחותא, בלי מתח. במשך הזמן למדתי שרב חובל יוצר את האווירה באונייה. אם הוא עצבני ישרור באוניה מתח. אם הוא רגוע גם הצוות יהיה רגוע. רב החובל של ה"דניאלה" היה תומאס דאוטי, אנגלי בן ששים ומשהו עם חמישים שנות וותק ביים. הוא קימץ במלים. מדי פעם היה מעיר הערה עיניינית. ההתקשרות הרגועה לרציף ברוטרדם הייתה פגישתי הראשונה איתו.

הוא היה נמוך, רזה, קרח, ולבש ז'קט של רב-חובל בריטי (עם סרט הצטיינות במלה"ע השניה) על גופיית צמר לא נקיה במיוחד, בלי חולצה, בלי עניבה, ובלי גרביים. הוא הכיר כל בורג באונייה. עבודות רבות באונייה עשה בעצמו. אני זוכר אותו מפשיל שרוול ומכניס זרועו עד הכתף לתוך צואה באסלת בית שימוש שנסתם, כדי לפתוח

מי שקיבל את הצעתו נוכח מיד שזה הפיתרון הטוב ביותר לבעיה.

הוא נולד ב-1885 בעיירת הדייגים וויטבי באנגליה והחל לעבוד בים בעודו נער.

הוא לא למד בבית-ספר לקציני - ים אלא עבד שנים כמלח, ואח"כ עבר קורס של קצין והיה רב-חובל לפני מלה"ע הראשונה. אז עוצבו דעותיו. ההרגלים שלו היו מיושנים אך הייתה לו פתיחות לחידושים ולדעות שונות משלו.. יום אחד מכר הקצין הראשון חבלים ישנים לסוחר של ציוד משומש. בהתאם למסורת חולקה התמורה לאנשי הצוות, לפי דרגתם. דאוטי קרא את אנשי הצוות לתאו בזה אחר זה וחילק לכל אחד את חלקו. כשהגיע תורי נכנסתי. הוא עיין בדף שלפניו ואמר: "**מר אור, מגיע לך לירה ועשרים פני**" הוא שלף קופסת סיגריות עשויה פח, שלף מתוכה שטר של לירה אנגלית, הוסיף עשרים פני במטבעות, הגיש לי אותם ואמר: "**חתום כאן בבקשה**". נדהמתי. הסכום היה כה פעוט שרציתי לומר לו: "**תודה, שמור את הכסף לעצמך**" אך נמנעתי כי לא רציתי להעליבו. נער הסיפון, שנכנס אחרי, עשה מה שאני לא עשיתי. שאלתי אותו: "**איך הגיב דאוטי?**" הוא ענה: "**לקח את הכסף בלי להניד עפעף, ואמר תודה**".

דאוטי נהג לפי הפתגם האנגלי: "**דאג לפרוטות והלירות תדאגנה לעצמן**". הוא האמין בכך. כשהחל לעבוד בים, ב-1898, היו משכורות הימאים מזעריות. לירות בודדות

באחד מסכסוכי העבודה, כשבאתי לתאו כדי להביא בפניו את דרישות הצוות צץ לפתע משומקום הקצין הראשון הפולני, ובקול רם - כדי שדאוטי ישמע - אמר:

" איך אתם יכולים לנהוג כך כלפי אדם כה טוב כקפטן דאוטי". כשנכנסתי לתא רב החובל הספקתי לשמוע אותו ממלמל **" אינני אוהב שזוחלים לי לתחת",**

("I DON'T LIKE PEOPLE WHO CRAWL UP MY ASS") .

עם זאת הייתה לו נטייה לסלחנות והתחשבות. ביום קיץ אחד בים התיכון, בצהרי היום, החזקתי בהגה האונייה (זה היה לפני הופעת הגה אוטומטי) ונהגתי את האונייה. הים היה חלק כמו ראי והאונייה השאירה אחריה פס במים שסימן את המסלול שעברה. כיוון שהים היה חלק לגמרי היה הפס ישר כסרגל. הייתי לבד בחדר ההגה. השתעממתי. היה לי כלב והוא הצטרף אלי. עזבתי את ההגה, קשרתי חבל קצר לרגל אחורית של הכלב ובקצה החבל קשרתי כפית. הכלב ניסה לתפוס את הכפית ורדף אחריה אך כיוון שהייתה קשורה לרגלו לא הצליח לתפסה והשתולל. זה הפיג קצת את השעמום.

לא ראיתי שהאונייה סוטה מהמסלול. לפתע הופיע דאוטי בדלת. והסתכל עלי, אח"כ הביט על הפס שהאונייה השאירה בים והסתלק בלי לומר מילה. כשהסתלק הצצתי לראות איזה פס הסתמן על המים. נדהמתי. בעת ששיחקתי עם הכלב עשתה האונייה שמיניות. ראו את זה למרחקים ואי אפשר היה להסתיר זאת. דאוטי מעולם לא הזכיר את האירוע. הערכתי זאת והקפדתי שהדבר לא יקרה שוב. דאוטי היה שתקן. הוא מיעט בדיבור ולא התרועע עם הצוות. אך לפעמים חרג מנהוג זה. לילה אחד, בים הצפוני, עלה לגשר בעת שהייתי במשמרת תצפית. לאחר חילופי דברים מנומסים על מזג האוויר העיר: **" באזור זה**

לא הייתה בדאוטי שום שנאה לגרמנים כעם. הוא הבדיל בין רב-החובל של הצוללת שנהג בהגינות, לבין סגנו שרצה לירות בניצולים. הוא התייחס לאנשים לפי התנהגותם ולא לפי מוצאם. לילה אחד, כשיצאנו מהאמבורג לים הצפוני הופיע דאוטי בחדר ההגה במשמרת שלי. ריח חזק של וויסקי נדף ממנו אך הוא לא היה שיכור. ניגשתי לברכו לשלום. הוא החל לדבר: " כאן, כך אמרו לי, נפל לים מטוסו של בני שהיה טייס במלה"ע השניה.

לא ציפיתי להערה כזאת מרב-חובל אנגלי שמרן שנולד ב-1885.

לורד קארדון

באביב 1970 הוזמנתי ע"י הסתדרות הסטודנטים של אוניברסיטת לידס להשתתף ביום עיון על הסכסוך הישראלי-ערבי. ימי עיון כאלה היו נפוצים באותה עת. זמן קצר לאחר מלחמת 1967 הייתה פשיטה ישראלית למחנה הפליטים "כארמה" בירדן, ועל גדות תעלת סואץ החלה "מלחמת התשה" בין ישראל למצרים. סטודנטים רבים באנגליה רצו להבין מדוע נמשכת המלחמה בין ישראל לעולם הערבי למרות הניצחון הישראלי במלחמת 1967, ומדוע אין שני הצדדים מגיעים להסדר לאחר ניצחון כה מרשים. כשירדתי מהרכבת בלידס המתינו לי שני סטודנטים. ניגשתי אליהם והזדהתי. הם אמרו לי שהם ממתנינים למרצה נוסף - לורד קארדון. הופתעתי.

לורד קארדון (שמו המקורי היה יו פוט) היה נציג בריטניה באו"ם וניסח את החלטה 242 של מועצת הביטחון שהתקבלה ע"י האו"ם ב-26.11.1967 כעקרון מנחה לפתרון הבעיות שנוצרו בעקבות מלחמת 1967. החלטה זו קראה לישראל לסגת משטחים שכבשה במלחמת 1967 תמורת הסכם שלום עם מדינות ערב. הסכם ברוח זו הביא לרגיעה בין ישראל למצרים ב-1977 ועם עראפאת ב-1993. אילו נחתם ב-1967 היה חוסך מאיתנו את מלחמת יום כיפור, את האינתיפאדה, ואת המאבק הצבאי הפלסטיני. ההחלטה לא קראה לנסיגה מכל שטחי הכיבוש ולא הזכירה את הפלסטינים. שמעתי על יו פוט לפני כן וידעתי שבעת המנדט הבריטי שימש בפלסטין, בשנות ה-30, כמושל מחוז שכם. זאת סיפר לי בנו, פול פוט, שהיה עיתונאי ידוע בלונדון, וחבר באירגון שמאלני בריטי שנוסד ע"י יגאל גליקשטיין, יליד זיכרון-יעקוב. פול היה דמות ידועה בחוגי השמאל החוץ-פרלמנטרי באנגליה. הופתעתי שנציג בריטניה באו"ם מוצא זמן להרצות בפני סטודנטים. לאחר המתנה קצרה הופיע איש גבוה, בעל גוף מוצק וגבות עבותות, ואמר: "אני אביו של פול פוט". הומור זה הפיג את המתח שלנו. לחצנו ידיים וניגשנו למכונת הסטודנטים. הייתה זו "מיני מיינור" זעירה בה המושבים האחוריים צרים מאוד.

" **אדם מבריק, דיבר שעתיים ולא אמר כלום**". זה נאמר כמחמאה. מסתבר שבאו"ם חשבו אחרת. כשהגענו לאוניברסיטה יצאנו מהמכונית וחילצנו עצמות. עמדנו על גבעה והקמפוס השתרע למרגלותינו. השמש הופיעה מבעד לעננים ופיסת שמיים כחולים נראתה לרגע. לורד קאראדון התמתח ופלט:

"איזה עולם נהדר" בהוסיפו לאחר דקה: **"ורק בני האדם הורסים אותו"**.

כששמעתי זאת התחלתי רוחש כבוד לאיש. זה לא ביטוי שאבא אבן ישמיע. באסיפה נוכחו כאלף סטודנטים. אינני זוכר מה אמר יו פוט. אני אמרתי שהסכסוך בין ישראל לעולם הערבי אינו סכסוך בין יהודים לערבים ובוודאי לא בין האיסלם ליהדות. אלה חיו בשותפות ובשלום מאות שנים ואין סיבה לסכסוך ביניהם. הסכסוך הוא בין ההתנחלות הציונית, שבאה להקים בפלסטין מדינה יהודית על אדמות פלסטיניות והוא יסתיים רק לאחר פשרה בין ישראל לפלסטינים.. הקהל הופתע כי הנוכחים לא שמעו על הפלסטינים. סטודנט ישראלי בקהל התפרץ לעברי וקרא:

"אינך מייצג את דעת הקהל בישראל, כמה ישראלים מסכימים לדבריך?" ענית לו:
"אתה צודק. עלי להבהיר לקהל שדעתי מנוגדת לדעת רוב הישראלים הטוענים שאין עם פלסטיני שעומו יש להגיע לפשרה. הוספתי: ומה דעתך אתה, האם לדעתך קיים עם פלסטיני או לא?" הושטתי לו את המיקרופון אך הוא יצא מהאולם בלי לענות.

פוט פנה אלי ואמר: **"מזמן לא שמעתי דברים כה ברורים על הסכסוך בפלסטין"**.

כשבאתי לחופשת קיץ בישראל סיפר לי חיים הנגבי את הסיפור הבא: לאחר ניצחון ישראל במלחמת 1967 הזמין משרד החוץ הישראלי את לורד קארדון לביקור בישראל. משרד החוץ רצה להראות לנציג בריטניה באו"ם את יחסה הליברלי של ישראל לפלסטינים בשטחים הכבושים, בגדה וברצועת עזה, כדי להטות את בריטניה לעמדה אוהדת לישראל שהתגאתה מאוד ב-"**כיבוש הנאור**". לורד קארדון הסכים ובא לביקור. משרד החוץ העמיד לרשותו מכונית ונהג. רוב זמן הביקור הסיעו אותו במכונית לפי הוראות משרד החוץ הישראלי אך ביום האחרון הוא אמר לנהג: **" היום אני אומר לך לאן לנסוע"**. הוא כיוון את הנהג לשכם, ומשם לכפר פלסטיני סמוך. בתוך הכפר כיוון אותו לבית מסוים. כשהגיעו לבית יצא מהמכונית, ניגש לדלת ודפק עליה. כשנפתחה הדלת שאל מה שם בעל הבית. כששמע את השם אמר: **" לפני 30 שנה הייתי מושל מחוז שכם. הפלסטינים מרדו בבריטניה ואחד ממשפחתכם השתתף בהתקפה על תחנת משטרה בריטית. כעונש על כך נתתי פקודה לפוצץ בית זה. אני מצטער על כך ובאתי לביקש את סליחתכם"**. אינני יודע אם סלחו לו. אך יודע אני ששום מושל ישראלי לא ביקש סליחה ממשפחה פלסטינית על שנתן פקודה לפוצץ את ביתה. לא הופתעתי לשמוע על התנהגות זו פוט כי היא תאמה את התרשמותי ממנו באסיפה בלידס. אך הוא הפתיע אותי פעם נוספת. כאשר פגשתי ב-1997 בירושלים משלחת מטעם הארגון הבריטי **"סיוע רפואי לפלסטין"**. ארגון זה אוסף תרומות, ציוד רפואי, וצוות רפואי מתנדב, לתמיכה במערכת הבריאות הפלסטינית. בראש הארגון עמד הלורד גילמור ששימש זמן מה שר ההגנה בממשלת תאצ'ר. כשפגשתי בירושלים שאלתי על לורד קארדון. הוא הופתע: **" לא שמעת שהוא נפטר? "** התנצלתי שלא שמעתי על כך. הוא הוסיף: **"אם כך אינך יודע מה הייתה בקשתו האחרונה"**, **"לצערי לא"**, ענית. לורד גילמור הוסיף: **" הוא ביקש שיקברו אותו עטוף בדגל פלסטין"**. עד היום אני תוהה מדוע בקשתו האחרונה

פלאי ה CIA

בשנת 1975 עבדתי בפוליטכניון של אנפילד בצפון לונדון. היה זה מקום תוסס ביותר בו התרכזו רבים מפעילי ה"שמאל החדש" בבריטניה. רוב המרצים, ורוב הסטודנטים, היו פעילי "שמאל החדש" למיניהם. היו שם טרוצקיסטים שונים, אנרכיסטים למיניהם, וכל סוגי הניאו-ופוסט-מארכסיסטים. הם ניהלו וויכוחים בלתי פוסקים בחדר האוכל שהיה אולם מלבני ארוך שבצדו האחד דלפק השירות העצמי, ובצדו השני - במה להצגות עליה הוצב שולחן עם מערכת כריזה מחרישת אוזניים שהשמיעה ללא הרף וויכוחים פוליטיים בין נציגי הקבוצות השונות. אי אפשר היה לסיים ארוחת צהריים בלי שהונחו על השולחן לפחות שלושה כרוזים שחולקו על-ידי פעילי קבוצות שונות.

במהלך הארוחה נערכו גם הצבעות. לא אחת נאלצתי - בין כף מרק אחת לשניה - להצביע עבור החלטה זו או אחרת.

רוב הסטודנטים בעת ההיא רצו להבין מדוע אנשים מתנהגים כפי שהם מתנהגים. ובאו ללמוד סוציולוגיה או פסיכולוגיה. באותם ימים לא היה לצעירים עניין במשפטים או מנהל עסקים, ובקולג' לא היו פקולטות ללימוד מקצועות אלה. הרציתי לסטודנטים בסוציולוגיה על **"השלכות חברתיות של המחשב"**. המחשבים היו אז ענקיים, יקרים, ובבעלות הממשלה, או חברות גדולות. הם תפסו אולמות שלמים. מחשב בגודל מחשב אישי כיום היה קיים רק בסיפורי מדע בדיוני. בהרצאותי נוכחו כתריסר סטודנטים. הם היו מבריקים ולמדתי מהם לא פחות מכפי שהם למדו ממני. הסברתי להם כי מבחינה עקרונית לא חל שינוי מהותי במבנה המחשב מאז הומצא ב-1944, אך באלקטרוניקה חל מיזעור. הערתי כי למיזעור זה, שהומצא לצורך החלליות, תהיינה השלכות חברתיות מרחיקות לכת. האפשרות לאחסן ספר שלם, על דיסקט מגנטי קטן מאפשרת איחסון מידע מפורט על כל אדם, ושליפתו תוך שניות. אמרתי שיצור "מעבד" בגודל בול דואר יאפשר יצור המוני זול של מחשבים אמינים שיושתלו במתקנים ביתיים כמו מכונות כתיבה, כביסה, מכונות,

CIA. מאז המעצר היא שומעת

קולות בראשה גם כשהיא לבד, היא משוכנעת שאנשי ה- CIA הרדימו אותה במעצר והשתילו במוחה מקלט רדיו זעיר, באמצעותו הם משדרים לה הוראות. היא שאלה אותי אם זה אפשרי מבחינה טכנית. היה ברור לי שהיא סובלת מהפרעה נפשית. רציתי לומר זאת. אך במחשבה שנייה החלטתי להתייחס לדבריה עניינית. הכרתי אנשים שסבלו מהפרעות נפשיות וידעתי שלמרות שדבריהם נשמעים בלתי-הגיוניים הרי כך הם חווים את המציאות. אין טעם לפסול את דבריהם באמירה ש"הכל קורה רק אצלך בראש". זה לא מועיל להם כי גם אם הכל קורה רק במוחם זה עדיין קיים מבחינתם ומשפיע על חייהם. לומר להם שבעיותיהם אינן קיימות מחוץ למוחם לא עוזר להם להתגבר עליהן. כדי לסייע לסוזן להתמודד עם הקולות בראשה החלטתי לענות לה באופן ענייני ולהציע לה משהו שיאפשר לה להתמודד עם מצבה כפי שהיא חווה אותו.

שאלתי אותה: **איזו שפה מדברים הקולות? היא ענתה - אנגלית..**

ומה הם אומרים? הם רוצים מידע על אנשים מהשמאל, השיבה.

האם הקולות מוכרים לך? לא.

האם הקולות נשמעים ממולך, מצדך, או מאחוריך? מאחורי.

האם זה קול של גבר או של אישה? של גבר. ענתה. בסוף אמרתי לה:

"אני מציע לך לערוך ניסוי - קחי עמך רדיו קטן, הפעילי אותו, וסעי עמו ברכבת

התחתית. שידורי רדיו אינם נקלטים במנהרות עמוקות, לכן ישתק הרדיו במנהרות

עמוקות. אם הקולות בראשך משתתקים כאשר הרדיו משתתק סימן שהקולות שודרו

בהרצאה הבאה הופיעה סוזן שוב ובתום ההרצאה אמרה לי:

עשיתי כדברייך אך הקולות בראשי נמשכו גם כשהרדיו השתתק.

אמרתי לה: **גם במקרה זה עליך להתמודד עם אויב הנמצא בתוך ראשך ולא מחוצה לו. מאבק נגד אויב כזה קשה בהרבה ממאבק נגד אויב חיצוני. אני מציע שתיעזרי בפסיכיאטר. אם תרצי אציע לך פסיכיאטר אמין".** היא ביקשה ממני את מספר הטלפון של הפסיכיאטר. הפנית אותה לידידה ישראלית שסבלה שנים מדחף כפייתי להתאבדות - והתגברה עליו. אין פסיכיאטר טוב יותר ממי שסבל בעצמו מהפרעות נפשיות והתגבר עליהן. אדם כזה מכיר את הבעיות "מבפנים" ולא "מבחוץ". הוא לא רק "מבין" מה קורה לחולה אלא **חש** מה החולה מרגיש. ידדתי הייתה תלמידתו של הפסיכיאטר רוני לאיינג, מחבר הספר הידוע "**האני החצוי**". רוני היה חביב השמאל כי מתח ביקורת על הטיפול המקובל הרואה במטופל אובייקט טיפולי בלבד. הוא הציע טיפול הכולל שיתוף המטופל בטיפול. כשסוזן שמעה כי מדובר בפסיכיאטרית חניכת לאיינג אורו עיניה והיא הסכימה לבוא לטיפול. ידדתי הפסיכיאטרית סיפרה לי שסוזן באה לפגישות טיפוליות. כעבור שבועות אחדים עברתי, במקרה, ליד בית ידדתי ונכנסתי לומר שלום. היא הייתה עסוקה בשיחה טיפולית. המתנתי במטבח לסיום הטיפול. כשנפתחה דלת חדר הטיפול יצאה משם סוזן, היא הביטה בי, מופתעת, והלכה. ידדתי פנתה אלי ואמרה: **מדוע באת בלי להודיע לי מראש? הסברתי לה שעברתי במקרה בסביבה והביקור לא היה מתוכנן, מה האסון? שאלתי. האסון, ענתה, הוא שסוזן סובלת מתסביך רדיפה ותפרש את ביקורך כפיקוח מטעם ה-CIA. אתה ואני נראה מעתה בעיניה כסוכני CIA והטיפול עצמו יצטייר במוחה כחלק ממזימת ה-CIA להוציא ממנה מידע על השמאל. היא לא**

CIA נראה לי מוגזם.

אתה רוצה להתערב שהיא לא תבוא יותר לטיפולים? שאלה.

לא התערבנו אבל סוזן לא חזרה לטיפולים.

כעבור שבוע נעלמה סוזן מהקולג' והשאירה מכתב למכריה ובו כתבה שסוכני ה-CIA עוקבים אחריה, קרבים אליה יותר ויותר, ועליה להיעלם כדי לחמוק מהם. היא כתבה צוואה בה ביקשה שלאחר מותה ינתחו את מוחה וימצאו את מקלט הרדיו הזעיר שהושתל בו. היא ביקשה שיפרקו את הרדיו כדי ללמוד את מבנהו, ולהעביר את המידע לשמאל המהפכני.

הסטודנטים התארגנו לצוותים ויצאו לחפש אותה ברחבי לונדון.

אינני יודע אם מצאו אותה או אם התאבדה.

קיצוץ בתקציב האוניברסיטה שם קץ למשרתי, פוטרתי. החילתי לעמוד בתור למובטלים כדי להירשם בלשכת העבודה לקבלת דמי אבטלה.

תוספת (אפריל 1999)

ב 14.3.1999 ראיתי בערוץ המדע בטלביזיה תכנית על שיכלול אביזרי ריגול. הראו שם שבב אלקטרוני שניתן להשתילו במוח כדי שישדר מה רואה העין. בתכנית הראו גם מתקן המשדר גלי קול בתדירות על-קולית הנקלטים במוח בלי שהאוזן שומעת אותם. שידור כזה יכול להשפיע על חשיבתו של האדם מבלי שהוא עצמו יהיה מודע לכך.

בסיום התכנית נמסר מידע על כמוסה זעירה להשתלה מתחת לעור של חיית מחמד. הכמוסה מכילה משדר רדיו זעיר המשדר ללא הרף מספר זיהוי יחודי ומאפשר לאתר בקלות את חיית המחמד.

הכמוסה מוצעת למכירה במחיר שווה לכל נפש ופופולרית מאוד בארה"ב.

מתברר שהחרדות של סוזן רק הקדימו במקצת את המציאות.

השבועון הלונדוני "TIME OUT" שימש, בשנות ה-60, לוח מודעות לצעירים בלונדון. עורכיו פרשו משבועון מסחרי שסיפק מידע לתיירים בלונדון על הצגות, קונצרטים, תערוכות, וכו'. היה שם מידע מפורט על כל מופעי הבידור במהלך השבוע הקרוב. חלק מהעורכים רצו לספק מידע על הפגנות ואסיפות, אך ההנהלה סירבה. נוצר פילוג במערכת והפורשים הקימו את "TIME OUT". במקום פרסומות מסחריות הציגו ציור או צילום של אירוע עכשווי. העמוד הראשון היה מוקדש - בדרך קבע - להודעות על הפגנות, אסיפות, הרצאות, של מתנגדי המלחמה בווייטנאם, מתנגדי נשק אטומי, ארגוני נשים, קבוצות הומוסקסואלים, וכו'. כל קבוצה יכלה לפרסם מודעה **בחינם**. זכורות לי מודעות בנוסח: **"מוכנה להתחתן - לשם הענקת אזרחות בריטית - עם כל אדם הצפוי לגירוש מבריטניה בגלל השקפותיו. נא לטלפן ל...".** בכל גיליון היו עשרות מודעות כאלה. הכל נעשה בהתנדבות כדי לסייע לפעילי שמאל מארצות חוץ שמצאו מקלט בבריטניה והשלטון רצה לגרשם. רבים התחתנו כדי למנוע גירוש. זה היה מקובל אז.

ב-TIME OUT הופיעו גם ראיונות עם שחקנים, במאים, סופרים, וציירים, וגם עם אנשי שמאל. השבועון זכה להצלחה מסחרית גדולה ואלפי צעירים בלונדון, שמעולם לא קנו שבועון כזה החלו קונים את TIME OUT. במשך הזמן החלו להופיע מודעות בנוסח: **"אוהבת מוסיקה של פינק פלויד" וטילים בטבע, מחפשת בן-זוג**". היו גם מודעות של קבוצות עלומות ואירועים חריגים שאי אפשר למצאם בשום עיתון אחר. יום אחד ב-1976 ראיתי מודעה בזו הלשון:

"מועדון במאים חובבים מציג עבודות של חבריו, ברחוב גלוסטר".

זה משך את תשומת לבי. חשבתי שרק חברה מסחרית גדולה מסוגלת לייצר סרט. החלטתי לבקר באירוע. בכתובת ברחוב גלוסטר עמד בית-חרושת נטוש.

עליתי במדרגות ברזל חלודות לאולם מוזנח וריק בו הוצבו כמה כסאות נוח מול סדין ששימש מסך. על שולחן קטן, מול המסך, ניצב פרוז'קטור סרטי 8 מילימטר. על הרצפה היה מונח רשמקול להשמעת הפסקול. באולם היו כתריסר צופים. האורות כבו והפרוז'קטור החל לפעול. על המסך הופיע הסרט המוזר ביותר שראיתי אי פעם. לא הייתה לו עלילה, שחקנים, או תנועה. לא הייתה התחלה, אמצע, סוף. מה שראיתי היו צילומי "סטיל" שהתחלפו - בלי קצב או היגיון - כל כמה שניות. עציץ, חתול, חלון, צמח, כסא, וכו'. חלקן נראו על המסך שניה בלבד, אחרות - שלוש או ארבע שניות. שום תמונה לא נראתה יותר מחמש שניות. אי אפשר היה לנחש מה תהיה התמונה הבאה או כמה זמן תהיה על המסך. התמונות לא חזרו על עצמן פרט לתמונה אחת שהופיעה שוב ושוב - כל הסרט - בהבדלי זמן בלתי סדירים. בתמונה זו המסך היה שחור כולו אך במרכז הופיע סליל זוהר. לא הבנתי על מה הסרט ומה העלילה. בהדרגה התברר לי שהבמאי צילם עצמים שונים בדירה בלי שיקול הגיוני. תהיתי מה מצולם בתמונה השחורה עם הסליל הזוהר. לאחר שהופיעה מספר פעמים פתרתי את החידה: זה היה צילום תקריב של נורה דולקת על רקע קרטון שחור. תמונה זו, שהופיעה שוב ושוב שימשה לסרט כמו "עמוד שדרה" שסביבו נשזרו התמונות האחרות. הטכניקה של תמונות "סטיל" מתחלפות הפכה מאז נפוצה ב"קליפים" של פרסומות טלביזיה. אך כשראיתי את הסרט ברחוב גלוסטר זה היה חידוש. במאי הסרט המציא את השימוש בתמונות "סטיל" מתחלפות.

יוצרי "קליפים" העתיקו ממנו את הרעיון.

שאלתי את עצמי: אם מישהו ישאל אותי מה היה בסרט, מה אענה? הרי זה סרט בלי עלילה שאין לו התחלה-אמצע-סוף, אפשר להקרין אותו מהאמצע לסוף או מהסוף להתחלה ואיש לא יבחין בהבדל. עלי לענות שהסרט היה תמונות מתחלפות שהופיעו על מסך ותו לא. איש לא יבין על מה אני מדבר. רק מי שהיה באולם וראה את התמונות יכול לדעת מה היה בסרט.

כל סרט שראיתי עד אז היה סיפור שתואר באמצעות תמונות. כל מי שדיבר על סרט - מבקרים, במאים, שחקנים, - דיבר על **העלילה** של הסרט. אך **העלילה** איננה **הסרט**, אפשר לספר אותה במלים ולא בתמונות, ו**סרט איננו עלילה אלא רק סדרת תמונות מתחלפות, ותו לא**. אפשר להשתמש בתמונות מתחלפות כדי לתאר עלילה. אך העלילה קיימת גם בלי הסרט. באותו יום למדתי שגם סרט יכול להיות קיים בלי עלילה. סרט הוא רק רצף תמונות מתחלפות. אם הן מתחלפות לפי היגיון מסוים - יפה. אם הן מתחלפות בלי היגיון - זה עדיין סרט. זה הפתיע אותי. תמיד חשבתי שסרט חייב לספר סיפור. ככל הצופים - והמבקרים - לא הבדלתי בין סרט לבין העלילה שלו.

שאלתי את עצמי: **מדוע אינני עוזב את האולם?** הרי אין כאן עלילה. מה גורם לי להישאר באולם? למה אני מצפה?

התברר לי כי מה שמחזיק אותי באולם היא **הסקרנות** לראות את התמונה הבאה. אילו יכולתי לנחש אותה לא הייתי נשאר. אך הקצב המשתנה של חילוף התמונות, והתוכן הבלתי צפוי שלהן, יצרו אווירת חוסר וודאות. לא יכולתי לנחש את התמונה הבאה והסקרנות לראות מהי ריתקה אותי לכיסא. הסרט נמשך כרבע שעה. כשנדלקו האורות הופיע הבמאי (שהיה גם הצלם), בחור צעיר לבוש ג'ינס, ושאל: **יש שאלות?**

שאלתי: **היכן למדת קולנוע?** הוא ענה: **לא למדתי קולנוע. למדתי ציור.**

שאלתי: **השקעת עבודה רבה בחיתוך ועריכת התמונות, לפי איזה שיקול עשית זאת?** הוא ענה: **הפניתי את המצלמה כל פעם לכיוון אחר. לא חתכתי כלל את הסרט. כל העריכה הייתה בשעת הצילום עצמו.** הופתעתי.

גם הצלילים שליוו את הסרט היו חריגים. לא הייתה בהם מנגינה והם לא היו נעימים לאוזן. הפסקול היה טיפ של להקה בשם: **"המגרסה הפועמת"** שהקליטה צלילים של מחצבות ומגרסות חצץ. משך כל הסרט נשמעו רק חריקות ושריטות של אבנים וחצץ. למרבה הפלא זה לא הפריע במיוחד שהרי ממילא לא נאמרה מילה אחת בסרט.

תהיתי מה בכל זאת העביר הבמאי לקהל באמצעות סרט זה? לדעתי הוא העביר מצב-רוח. לי הוא העביר אווירת שעמום מבודח. כנראה שהוא עצמו היה במצב רוח זה כשצילם את הסרט. מתח לא היה בסרט וזו גם לא הייתה קומדיה, בכל זאת פרץ הקהל בצחוק כמה פעמים. היה הומור בעריכה.

הבחור שעשה את הסרט היה צנוע מאוד וענייני. שמו היה **דרק ג'ארמן**.

הערכתי אותו כי למדתי ממנו משהו חדש על מהות של סרט. ידעתי שיבוא יום ואראה סרטים שלו בקולנוע רגיל. לא טעיתי. ב-1978 הופיע בקולנועים סרט בשם "**יובל**" (**"Jubilee"**). הצלם, הבמאי, והעורך, היה דרק ג'ארמן. צפיתי בסרט, והתרשמתי. גם בסרט זה לא הייתה עלילה. אך היו בו סצנות שתארו אנשים ומצבים. היה בו היגיון אך כדי להבין היגיון זה יש להכיר את החברה האנגלית. עד תחילת שנות ה-60 הייתה זו חברה בה "**כל אדם ידע את מקומו (בחברה)**" - והשלים עמו. פועל רצה שילדיו יהיו פועלים כמוהו ולא פקידים, רופאים, או עורכי-דין. אדם מהמעמד הבינוני לא היה מסכים להיות פועל תעשייה או כורה. ולהיפך. בטלביזיה הבריטית ראיתי ראיון עם כורה פחם שזכה במיליון לירות בטוטו כדורגל. הוא הסביר שלא יעזוב את כפרו כי אם יעקור ממקום מגוריו ישאר בלי חברים אמינים ולא יצליח למצוא כאלה. להצעה שישקיע את כספי הזכייה במניות התייחס כמו להצעה לטוס לירח. גם אם זה אפשרי זה לא מעניין אותו. זכייה בכסף לא משנה את **מוצאו המעמדי** ולכן - באנגליה - אין היא משנה את מיקומו החברתי. כי אנגליה איננה ארה"ב, קנדה, אוסטרליה, שהחברה בהן נוצרה מהגירה. באנגליה נקבעים קשרים חברתיים - ותודעה - על ידי **המוצא המעמדי** לא על ידי תכונות אישיות. באנגליה נדיר למצוא גבר מהמעמד הבינוני נשוי לאישה ממעמד הפועלים - ולהיפך. החלוקה המעמדית קיימת גם בספורט: האצולה ממוקדת במרוצי סוסים. המעמד הבינוני - בטניס, הפועלים - בכדורגל. ובבידור: האצולה מעדיפה אופרות ובלט, המעמד הבינוני - תיאטרון וקונצרטים, והפועלים - כדורגל וקולנוע. יש כמובן יוצאים מהכלל, אך החלוקה תקפה לגבי רוב האוכלוסייה. בשנות ה-60 החל סדר זה להתרופף מעט.

כשבאתי ללונדון בקיץ 1964 עדיין הסתיימו סרטי הקולנוע בהשמעת ההימנון הלאומי כשעל המסך מופיע הדגל הבריטי והקהל עומד דום לפני צאתו מהאולם. אך ב-1966 בוטל נוהג זה וחנויות של מזכרות לתיירים החלו למכור פחי אשפה עליהם הודפס הדגל הבריטי. חיים הנגבי שבא מישראל לביקור לא האמין למראה עיניו. הוא משך אותי בהתרגשות לחנות מזכרות לתיירים בכיכר פיקאדילי בה מכרו פחי אשפה עליהם מודפס הדגל הבריטי ושאל אותי: **"אתה מתאר לך מה היה קורה בישראל אילו העז מישהו להדפיס את הדגל הלאומי על פח אשפה?"** לא חשבתי על כך כי באנגליה לא התלונן איש על כך. התרגלתי לאווירה זו ולא ראיתי בה משהו חריג. אך הממסד היה מודאג.

ב-1976, במלאת יובל (25 שנה) להכתרת המלכה אליזבת השנייה, החל הממסד במתקפת-נגד. מיליוני לירות הושקעו ב**"חגיגות היובל"** להכתרת המלכה. הדגל הלאומי החל להופיע בחלונות בתים. מלוכה ולאומיות הפכו נשק במתקפת הנגד של תרבות הממסד מול תרבות הנוער של שנות ה-60.

ג'ארמן הגיב למתקפת הממסד בסרטו **"יובל"**. הוא השתמש בסמלי הממסד (מלוכה, דגל לאומי, ולאומיות), כדי לענות לממסד שנופף בהם. בפתיחת הסרט נראית אליזבת

הפשע חוגג. הנוער **אדיש** לפשע, לאהבה, למין, ולמוות. השלטון מושחת. הכוח המכוון את החברה היא הטלביזיה. שולטים בה אילי הון שמטרתם שליטה לשם שליטה, לא רק לשם רווח, ולא כדי לכוון את החברה לכיוון כלשהו.

אין להם כיוון. יש להם רק שאיפה להמשיך להיות שליטים.

בסצינה המרכזית בסרט מופיע איל הטלביזיה ומציג נערה בשם "בוד" (כשם המלכה האנגלית בודיצאה שהנהיגה מרד נגד הרומאים) למועמדת אנגליה בתחרות האירוויזיון. "בוד" לובשת דגל אנגלי, לראשה קסדה, ובידה קלשון, כפי שמתוארת בודיצאה המקורית בציורים, פסלים, ועל מטבע של "פני".

בסרט "**ובל**" שרה "בוד" שיר פטריוטי ידוע, ורוקדת כחשפנית המאוננת על הקלשון. ברקע נשמע היטלר נואם. סצינת החשפנית הלבושה בדגל הלאומי ומאוננת על הקלשון המפורסם היא הסצינה האנטי ממסדית ביותר שראיתי אי פעם.

בשום ארץ לא השכילו מתנגדי הממסד להעביר מסר אנטי ממסדי בעוצמה כזאת. כל סמלי המימסד האנגלי נרמסו כאן בצורה תרבותית. הטלביזיה הממשלתית, ה BBC סירבה להקרין את הסרט. רק ב-1987, עשר שנים לאחר עשייתו, הסכים הערוץ הפרטי ITV להקרין את **Jubilee** בסצינה שלאחר הופעת החשפנות של "בוד" נושא איל הטלביזיה, המוצג - בהגזמה מכוונת - ע"י השחקן העיוור אורלנדו, נאום, בו הוא אומר:

רציתם לשמוע את הסיפור שלי? הוא פשוט. זהו דור שמרוב צפייה בסרט האינסופי שלי שכח לחיות את חייו. מדובר בשליטה, מותק, שליטה. לא יצרתי אותה. קניתי אותה. מצצתי, מצצתי, ומצצתי, והפכתי את הטלביזיה למציאות היחידה של הדור הזה. אני שליט עולם הצללים המרצדים: ערוץ ממלכתי, ערוץ פרטי, איגוד מקצועי, שירות חשאי, MTV, מלך, אל, נשיא. את כולם קניתי, ואת האלף-בית סדרתי מחדש. בלעדי הם לא קיימים.

הוא מסיים את נאומו בצחוק לגלגני ממושך.

הסרט נעשה ב-77', בתקציב מזערי, בצידוד חובבים, עם שחקן מקצועי יחיד. כל שאר השחקנים היו חברי הבמאי. "יובל" משך תשומת לב רבה גם מצד הממסד. אי אפשר היה להתעלם מהאמירה שלו. זו לא הייתה מחאה אלא פסק דין על תרבות הממסד מנוסח בשפת הסמלים המסורתיים של הממסד.

הצלחת "יובל" הביאה לג'ארמן הזמנה להסרטת "סערה" של שייקספיר. הוא עשה זאת בצורה שכל מוקירי שייקספיר התפעלו ממנה. בהמשך עשה כתריסר סרטים, רובם חדשניים, בהם "שיחות מלאכיות" בו הפך תנועה רצופה לרצף של קצב מקוטע. סרטו "אחרוני האנגלים" הוא תחזית קודרת לעתידה של אנגליה. גם כאן הכניס אפקטים חדשניים שרבים עשו בהם שימוש בעקבותיו.

ב-1992, בגיל 50, התברר שהוא חולה איידס. הוא עשה כמה סרטים קצרים בהם תיעד את צריף מגוריו בחוף הים ליד דאנג'נס, ונפטר ב-1994.

סרטו האחרון נקרא "כחול". משך כל הסרט המסך כולו כחול ואין עליו **שום תמונה!**

רק קולו נשמע ברקע מתאר את התמודדותו עם מחלת ה"איידס".

צריך הרבה אומץ לעשות סרט שאין בו שום תמונה.

האם "כחול" משעמם? לא.

ולא מתבכין.

מטוסים ככלי נגינה

בקיץ 1976 קיבלתי כרטיסים להופעה של להקת PINK FLOYD. שמעתי להקה זו לראשונה ב-1971 בתקליט "האם של לב האטום". ידידה שעל טעמה סמכתי המליצה לי על תקליט זה. האזנתי לו. לומר את האמת? הצלילים נשמעו לי כשפשוף צמר פלדה על סיר. לא אמרתי זאת לידידתי. זמן מה לאחר מכן, עם קצת עזרה מידידי - כנאמר בשיר ה"חיפושיות" - הייתי בראש מתאים יותר. חבשתי אוזניות (זה חיוני בהאזנה ללהקה זו) האזנתי שוב לתקליט - ונכנסתי לעולם אחר.

כאן עלי להזהיר את הקורא: אני מתאר חוויה שקשה לתאר אותה במלים. מי שחווה אותה - ויש רבים כאלה - יודע בדיוק במה מדובר ודברי יראו לו מובנים מאליהם. מי שלא חווה אותה לא יבין במה מדובר ועשוי לחשוב שדברי הם קשקוש יומרני ותו לא. אני מוכן להסתכן בכך.

תקליטי "פינק פלוד" הם כמו פסקול של סרט - בלי תמונות. הפסקול עצמו יוצר "סרט" בראשו של המאזין **המשתתף** בסרט. זוהי האזנה מסוג חדש.

אין זו האזנה למנגינה ולמלים אלא **השתתפות בחוויה שהצלילים יוצרים**. הלהקה יוצרת עולם של צלילים שהמאזין שרוי בתוכו. אין כאן מנגינה שאפשר לחזור עליה. יש צלילים, חלקם מוסיקליים וחלקם - לא, למשל תקתוקי שעונים, חריקות בלמים, ביצה מיטגנת במחבת, טפטוף טיפות מים, אכילת דגני בוקר, צלילי קופות רושמות - כל אלה אינם ניתנים לתיאור בתווים מוסיקליים. המאזין **באוזניות** שומע את הצלילים לא באוזניים אלא **בין** האוזניים - בתוך הראש. זה סוג אחר של האזנה. אתה לא **"שומע"** את הצליל אלא **"חווה"** אותו. זה כמו ההבדל בין **שמיעת** מים לבין **שחייה** במים. אצל ה"פלוד" כל "שיר" יוצר "סרט" משלו.

הם המציאו אפקטים מיוחדים להגברת תחושת **תלת-ממדיות** הצליל.

"שיר" אחד בתקליט **UMMAGUMA** יוצר תחושת נמנום בדשא, על שפת נחל, ביום קיץ, כשבאויר מזמזמים חרקים (שומעים אותם) להקת ברווזי בר מתרוממת תוך ריצה על פני המים ועפה מאוזן ימין לאוזן שמאל. הכל נינוח ורגוע. לפתע נשמעים צעדים כבדים של אדם יורד במדרגות עץ ובידו מחבט זבובים. הוא רודף אחר זבוב, חובט בו, ולאחר מספר החטאות, מוחץ אותו.

ראיתי אנשים שהאזינו ל"שיר" זה ולפתע הסירו את האוזניות מראשם כדי לראות מי יורד במדרגות. עד כדי כך החוויה משכנעת.

פעלול? לא אצל הפלוייד. מי שהאזין לתקליטים שיצרו - כשרוג'ר ווטרס הוביל את הלהקה - יודע כי אצל הפלוייד יצירת החוויה משמשת כדי להעביר מסר ולא כדי להרשים. כך למשל, צליל הקופות הרושמות בפתיחה ל"**הצד האפל של הירח**" נועד להמחיש רדיפת ממון ואינו ניסיון להרשים את השומע ע"י חידוש מוסיקלי. ה"פלוייד" סירבו להופיע בפרסומות טלביזיה, או בפרויקטים מסחריים. בשמונה עשרה שנות פעילותם, בטרם פירקו את הלהקה, הוציאו בממוצע תקליט אחד בשנתיים. אין להם שיר בודד המזכיר "שואו-ביזנס". אין להם מנגינות שנועדו למצוא חן בעיני הקהל. צליליהם מבטאים חווית התבוננות חודרת באדם, בחברה, בטבע, וביקום. מחשבה רבה הושקעה בכל תקליט. הם אינם חוזרים על נוסחאות מוסיקליות שזכו להצלחה. כל תקליט היה חידוש ביחס לקודמיו. **ההופעות** שלהם היו חוויה **אור-קולית משולבת**, חדשנית, **ויחודית**, בה התאורה לא הייתה הבזקים בקצב המוסיקה אלא מיצגים מורכבים שכללו דמויות ענק, סרטים, ותפאורה. כל הופעה הייתה אירוע יחודי. אי אפשר היה לחזור עליו בגלל מורכבות הציוד שיצר את החוויה הוויזואלית. ההופעה ב-1976 נערכה בטבע, באחוזה כפרית, כ-80 ק"מ צפונית-מזרחית ללונדון כחלק משורת הופעות שהחלו בליל שישי ונמשכו עד מוצאי יום א'. הופיעו שבע או שמונה להקות שונות. הפלוייד הופיעו בסיום.

בצהרי יום א' הגענו לאתר הקונצרט שכולו גבעות מיוערות. החנינו את המכונית וצעדנו דרך יער לארמון ישן על גבעה, ולידו קרחת יער עגולה בקוטר קילומטר בערך, כולה דשא, נוטה בשיפוע לעבר נחל קטן. קרחת היער הייתה ה"אולם". על גדת הנחל הוקמה במהלך ההלכה ומסביב לקרחת היער הוצבו מגברי ענק על חצובות גבוהות. הצליל הקיף אותנו מכל העברים בעוצמה אדירה. הקהל רבץ על הדשא. שיפוע הקרקע איפשר לכולנו לראות את הבמה. להערכת העיתונות היו שם כחצי מיליון מאזינים. אך לא חשנו ציפיות או דוחק. האווירה הייתה נינוחה. הכל התנהל בעצלתיים. איש לא מיהר. השתרענו על הדשא ואכלנו סלט לצלילי להקת סטיב מילר שהנחילה לנו את חווית הערפל במפרץ סן-פרנציסקו. לאחר מכן נרדמנו על הדשא או צפינו בעננים השטים ברקיע. סביב לקרחת, בשולי היער, ניצבו עשרות בתי-שימוש ניידים והנהירה אליהם התנהלה ללא הפסקה. שכבתי על הדשא כמאה מטר משולי היער וכל כמה דקות חלף מעלי מישהו בדרכו לשירותים או מהם. כל נזקק כזה נאלץ לחפש מקום להציב את רגלו בין האנשים השרועים על הקרקע. בהתאם לנימוס האנגלי הושמעו ללא הרף פניות של **excuse me** וכמובן **thank you** כל מי שהלך או חזר מהשירותים התנצל על אי הנוחות שהוא גורם אך איש לא התרגז ואיש לא נרמס. נרדמתי. התעוררתי מנגיעת יד בראשי. פקחתי את עיני וראיתי מעלי, על רקע השמים, יד מושיטה לי ג'וינט. מישהו ששכב למראשותי, לא אחד מחברי, הציע לי "שאחטה". לא ראיתי מי המגיש והוא/היא לא ראה אותי. עד היום אינני יודע מיהו. לקחתי את הג'וינט, שאפתי, והחזרתי אותו. שום מילה לא נאמרה. בשעתו נראה לי הדבר מובן מאליו. אך כשחשבתי על כך למחרת עלה בדעתי שמי שמגיש ג'וינט לזר בקונצרט - מסתכן. מנין לו שאינני בלש שיאסור אותו על עישון סיגריה עם חשיש? הופתעתי כמה אימון בא לביטוי במחווה פשוט זה. זו הייתה האווירה באותה הופעה. להקת סטיב מילר סיימה הופעתה והקהל הריע לה. צוות הבמה פינה את ציוד הלהקה והקהל ציפה לראות את ציוד ה"פינק פלוייד". אך ציוד ה"פלוייד" לא הופיע. חלפה חצי שעה והבמה נותרה ריקה. נפוצו שמועות שה"פלוייד" היו בקונצרט בהולנד ויאחרו להופעה

בבריטניה "ספיטפייר" הוא יותר ממטוס. הוא סמל. זהו מטוס הקרב שהציל את בריטניה מפלישת הצבא הנאצי ב-1940. בבריטניה לחמה אז לבדה נגד הנאצים. כי צרפת - וכל אירופה - נכנעו. ואילו ארה"ב וברה"מ שמרו על נייטרליות. בריטניה לחמה לבד נגד היטלר שרצה לפלוש אליה וניסה לרכוש שליטה אווירית בשמיה. אך טייסי ה"ספיטפייר" של חיל האוויר הבריטי יירטו את מטוסי הנאצים ומנעו מהם להשתלט על שמי בריטניה. היטלר נאלץ לוותר על הפלישה. צ'רצ'יל, ר"מ בריטניה, אמר אז: **"מעולם לא חבו כה רבים, כה הרבה, לכה מעטים"**. עבור הדור של מלחמת העולם השנייה מסמל ה"ספיטפייר" נחישות להילחם בעד החופש מול אויב חזק יותר ולא להיכנע. אך לנוער מסמל ה"ספיטפייר" את דור הוריו, דור מלה"ע השניה, עם גחמותיו ומסורתו, נגדם הם מתקוממים. יצור ה"ספיטפייר" הופסק ב-1950 וחיל האוויר הבריטי עבר למטוסי סילון. בודדים מחזיקים עדיין "ספיטפייר" כשיר לטיס. חשבנו שהמטוסים באו אלינו במקרה ויחלפו מעלינו בדרכם למקום אחר. אך להפתעתנו הם חגו מעלינו ובירכו אותנו בהטיית כנפיהם. לא הבנו מדוע.

לאחר ההקפה השנייה הם הסתלקו לכיוון השמש השוקעת אדומה מאחורי הבמה. ראינו אותם מתרחקים לתוך השמש השוקעת ושמענו את צליל מנועיהם המתרחקים כשלפתע נשמע צליל חדש מצטרף אליהם - מהרמקולים.

פנינו לבמה והופתענו לראות את להקת ה- **pink floyd** מנגנים כשהצליל החדש בוקע מהגיטרה של רוג'ר ווטर्स, סולן הלהקה ומעצב הופעותיה. שניות אחדות טס צליל הגיטרה של ווטर्स בהרמוניה עם צלילי המטוסים, אך לפתע שבר הצידה, נפרד מצלילי ה"ספיטפייר" וכטיל נוסק הצובר תאוצה החל בצלילי "**הלוואי והיית כאן**". פרידת צליל הגיטרה מצלילי מנועי ה"ספיטפייר" ביטאה - רגשית ורוחנית - את תחושת הפרידה של דור שנות ה-60' מדור הוריו, דור מלחמת העולם השנייה. הייתה זו הצהרה ברורה לדור הקודם: "**לכו אתם לדרככם, ואנו נלך לדרכנו**" רק כדקה לאחר הסתלקות המטוסים. הבין כל הקהל שהופעת המטוסים היא חלק מהקונצרט ותוכננה מראש על ידי הלהקה. כשהבינו זאת קמו כל המאזינים באופן ספונטני על רגליהם והריעו ל"פינק פלוייד". נדרשה לכולנו דקה כדי להבין שלושה דברים:

1. טיסת ה"ספיטפייר" תוכננה מראש ע"י הלהקה כחלק מהקונצרט,
  2. יש כאן אמירה לדור ההורים: "לכו בדרככם ואנו נלך בדרכנו",
  3. גם רעש מנועים הוא מוסיקה אם הוא שזור בתוך הקשר מוסיקלי כולל.
- זה הרחיב את חווית ההאזנה שלנו הרבה מעבר להאזנה רגילה באולם לקונצרטים בו משמיעים צלילים בכלים שנועדו מראש להשמעת "מוסיקה".
- "ספיטפייר" איננו כלי נגינה, אך כל צליל, כולל צלילי מנוע, יכול לקבל משמעות חדשה, סמלית, אם שוזרים אותו - באופן מוצלח - עם צלילים אחרים בתוך חוויה כוללת של צליל. הפלוייד הראו כי **כל צליל** - לא רק כאלה המיועדים מראש להתפרש כ"מוסיקה" - יכול לקבל משמעות מוסיקלית. הם הרחיבו את חווית ההאזנה המוסיקלית הרבה מעבר לאופק של האזנה מסורתית ל"מוסיקה".

להבין זאת הוא דבר אחד, **לחווה** זאת הוא דבר שונה לחלוטין המעניק תחושת התעלות נפשית. הופעה זו עיצבה לרבים, שהכירו גם את באך, מוצרט, בטהובן בראהמס, גריג, מאהלר, סאטי וסטוקהאוזן, רגישות חדשה לצלילים.

זמן רב לאחר הקונצרט תהיתי על המאמץ שהשקיעה הלהקה בתכנון וביצוע הופעה זו. הרעיון עצמו היה מבריק, אך מימושו דרש מאמץ רב, יקר, וקשה. הכל תוכנן חדשים רבים מראש. צריך היה לברר מתי והיכן שוקעת השמש באתר ההופעה ביום הנקוב. צריך היה למקם את הבמה כך שהשמש תשקע מאחוריה. צריך היה למצוא בעלי "ספיטפייר" שבבעלותם מטוס כשיר לטיס, ומוכנים להשכירו. צריך היה למצוא טייסים עם רשיון טיס ב"ספיטפייר" שיתאמנו בטיסה נמוכה שתצא מ- ותחזור אל - השמש השוקעת. כל זה הצריך מחשבה, תכנון, עבודה - והרבה כסף. ה"פלויד" השקיעו. אך ההשקעה השתלמה. ללהקה – ולמאזינים. לא רק מבחינה כספית אלא מבחינה רוחנית.

חצי מיליון משתתפי ההופעה עברו חוויה מעצבת ששינתה לא רק את אופן האזנתם לצלילים אלא גם את תודעתם ואת האופן בו הם חווים את חייהם.

פתיחות מתמדת

שבת אחת בסתיו 79', בשוק הפשפשים של קאמפן, נתנו לי פיסת נייר בה נאמר:
" תיאטרון המדע הבדיוני של ליברפול יציג בשבת הקרובה ב"בית העגול" את המחזה "עיוות". המחזה נמשך 24 שעות. נא להביא שקי שינה."

את "להקת המדע הבדיוני של ליברפול" של קן קמפבל ראיתי בהופעות קודמות. הלהקה והבמאי הרשימו אותי. שנתיים קודם לכן ראיתי ב"בית העגול" מחזה שלהם בשם **"אילומינאטוס"** שנמשך 4 שעות. הגירסה המקורית הוצגה בתיאטרון המכובד ביותר בבריטניה - ה"אולד ויק" ונמשכה 8 שעות. זה היה ללא תקדים. "אולד ויק" מעולם לא הציג מחזה שמתחיל בשמונה בערב ומסתיים בארבע בבוקר. אם נוסיף שלוש הפסקות של 20 דקות (לאחר שעתיים של הצגה) יצא הקהל מהתיאטרון בחמש בבוקר.

כמה אנשים יבואו להצגה שמתחילה בשמונה בערב ומסתיימת בחמש בבוקר? לא האמנתי כי הקהל המכובד של ה"אולד ויק" יסכים לשבת בהצגה שנמשכת שמונה שעות. הופתעתי שהנהלת "אולד ויק" הסכימה בכלל להסתכן בהרפתקה כזאת. הנהלות של תיאטרונים ממלכתיים הן שמרניות ואינן נחפזות להסתכן. גם בלי להתייחס לתוכן המחזה אורכו בלבד הוא חידוש העשוי לדחות את הקהל. להפתעתי נחל המחזה הצלחה גדולה. לאחר כמה שבועות ב"אולד ויק" העבירו אותו ל"בית העגול" ושם ראיתי גרסה מקוצרת שלו שנמשכה רק ארבע שעות. סיפור המחזה לקוח מטרילוגיה שנכתבה בשנות השבעים ע"י שני צעירים בניו-יורק. הסיפור הוא היסטוריה אלטרנטיבית של האנושות. במקום הפירושים הקיימים להיסטוריה העלו המחברים פירוש חדש לפיו ההיסטוריה היא מאבק בין כוחות שואפי סדר **קבוע** לבין כוחות המתנגדים לסדר **קבוע**. מנקודת ראות זו היטלר וצ'רצ'יל, למרות שלחמו זה נגד זה במלחמת העולם השנייה, הם למעשה באותו צד של המתרס, צד מצדדי סדר **קבוע**. את מתנגדי הסדר הקבוע קשה לראות כי אין להם צבא או מנהיג, אך כל מי שנאבק נגד סדר **קבוע** בכל תחום שהוא, הוא חלק ממחנה זה.

במוסיקה הצליחו ה"פינק פלוייד" לעשות זאת. הם הפכו את חווית ההאזנה המוסיקלית מהקשבה למנגינה לשחייה בים של צלילים (גם לא מוסיקליים).

המאזין לא רק האזין לצלילים אלא חווה אותם.

הצייר דויד הוקני עשה זאת בכמה מצוריו, למשל "היתז" ו"מקלחת". ב"היתז" חש הצופה כאילו הוא על שפת בריכה לתוכה קפץ מישהו ורואה את הגל שנוצר מהקפיצה. ב"מקלחת" רואים מה שרואה המתקלח בהסתכלו למעלה אל מקור הקילוח.

בקולנוע החלו במאים כמונטי הלמן לצלם כשהמצלמה על כתפם במקום להציבה על חצובה יציבה, ולערב שחקנים בסצינות תיעודיות. בסצינת מרדף למשל, החזיק הצלם את המצלמה על כתפו וצילם כשהוא רץ לצד הרודף והנרדף. התמונה הקופצנית שנתקבלה על המסך הנחילה לצופים תחושת מרדף. ראיתי צופים בקולנוע מתנשפים כאילו השתתפו במרדף. זו בדיוק הייתה כוונת הבמאי. הוא רצה שהקהל ירגיש כמשתתף בעלילה.

איך עושים זאת בתיאטרון? בעייה קשה. רבים ניסו ונכשלו. למשל, ראיתי להקה צרפתית ב"בית העגול" שהעלתה מחזה המתאר את המהפכה הצרפתית ב-1789. הבמאי החליט לשתף את הקהל באופן פיזי במחזה. הוא הוציא את הכיסאות מהאולם והורה לשחקנים להסתובב בקהל ולדקלם את הטקסט. זה היה כשלון. השחקנים הסתובבו לבושים בלבוש המאה ה-18 בין אנשים הלבושים בגדי יום יום. יתר על כן, הם דקלמו טקסטים ששינו מראש והקהל הסתובב סביבם אילם ומתוסכל. מה כבר אפשר להרגיש כלפי מישהו

גם ה- **LIVING THEATRE** האנרכיסטי של יהודית מאליונה ויוליאן בק מניו-יורק, שהיה הראשון (1947) שניסה לפרוץ את מבנה הקבע של הצגת תיאטרון - נכשל. נסיונום לרוץ בתחנות הרכבת התחתית בפריס ולאחר התנהגות שתתסיס את הקהל לא הצליח לפרוץ מחסום בין צופים למשתתפים. אך קמפבל הצליח. כיצד?

בעזרת רצף בלתי פוסק של פעולות עורר בצופים תחושת השתתפות במחזה. למשל, ב"אילומינאטוס" יש סצינה בה ממתין הבלש לשיחת טלפון. גם הקהל מצפה לשמוע צלצול טלפון. ובאמת פתאום נשמע צלצול מחריש אוזניים. אך לא מהבמה! אלא מאחורי הגב של הקהל, מרמקולים שהוצבו בכניסה לתיאטרון. הצופים ציפו לשמוע צלצול מהבמה, והופתעו, הם לא הבינו מה פשר הצלצול מאחוריהם. זו הייתה הפתעה-הפרעה. כולנו פנינו לאחור לראות מה פשר הצלצול הבלתי צפוי. לא קישרנו אותו למחזה, חשבנו שכל מה שקשור למחזה מתרחש על הבמה ולא מאחורינו. הצלצול מאחור הפריע לנו להתמקד בנעשה על הבמה. כל אחד מאתנו חווה הפרעה אישית. אך לפתע שמענו את הבלש על הבמה (קולו מתגבר ברמקולים) עונה לצלצול שמאחורינו. ומאחורינו נשמעה תשובת המטלפן מהרמקולים שבכניסה. הקהל היה באמצע – בין הבמה לכניסה - ושותף בשיחה. ההפתעה שברה את המחסום שבין התבוננות להשתתפות. הצלצול הפריע אישית ולכן נחוותה השיחה לא כהקשבה אלא כהאזנה. הרגשנו כאילו אנחנו מצוטטים לשיחה. לאחר מספר שניות הבין הקהל את כוונת קמפבל והגיב במחייאות כפים.

בסצינה אחרת הולך הבלש למגדת עתידות. האורות הבמה כבו (אצל קמפבל אין מסך) עובדי הבמה החליפו את התפאורה בחמש דקות, וכשנדלקו האורות על הביקור אצל מגדת העתידות ראינו על הבמה שולחן מכוסה לבד ירוק ואישה עם מטפחת ראש מניחה עליו קלפים. מולה ישב הבלש לבוש כהאמפרי בוגארט עם מעיל-גשם ומגבעת. אך להפתעתנו עמד השולחן במאונך לבמה כשמשטחו פונה אלינו. מגדת העתידות ישבה על

לאחר שניות אחדות תפסנו במה מדובר. קמפבל סידר את התפאורה כך שנרגיש כאילו אנחנו **מציצים** בנעשה דרך חור ברצפה מתוך הדירה **מעל** דירת מגדת העתידות, ורואים אותם מלמעלה בלי שהם ידעו זאת. הפכנו ממתבוננים למציצים ולכן - לשותפים בעלילה. השינוי היה פסיכולוגי בלבד, אך יש הבדל איכותי בין תחושת מתבונן לתחושת משתתף. הפכנו שותפים לעלילה. בעוד מגדת העתידות מדברת, הסיר הבלש את מגבעתו ושם אותה על השולחן. נשימתנו נעצרה, ציפינו שהמגבעת תחליק ארצה כי השולחן עמד בניצב לבמה. אך המגבעת לא החליקה. חלפה שניה עד שתפסנו שקמפבל נעץ מסמר בשולחן כדי שהמגבעת תשאר תלויה עליו. כשתפסנו זאת פרצנו במחיאות כפים. קמפבל צפה מראש את תגובותינו ושילב בכל סצינה פעלולים שהפכו אותנו ממתבוננים למשתתפים. בעזרת רצף פעלולים כאלה הצליח להקנות לנו תחושת השתתפות בעלילה. העלילה עצמה הייתה מצחיקה עד כדי כך שחזרתי הביתה עם כאבי לחי ובטן. אך לא העלילה הייתה העיקר אלא תחושת ההשתתפות בה. מזכרתי בכך כשתחבו לידי בשוק הפשפשים בקאמפדן את הדף המודיע על הצגת **"עיוות"**, והחלטתי לראות את המחזה. **"עיוות"** הוא אוטוביוגרפיה של ניל אוראם שבא מרודזיה ללונדון ב-1968. זה היה מיד לאחר הופעת התקליט **"סרג'נט פפר"** של ה"חיפושיות" שנכתב בהשפעת ל.ס.ד. וכמיליון בני נוער ניסו סם זה, ביניהם אוראם. הביוגרפיה מתארת מה עבר עליו אז - ומאז. כאן המקום לומר משהו על ל.ס.ד. שהיה הגורם העיקרי לפרוץ היצירתיות בשנות ה-60 וה-70 באירופה וארה"ב. ל.ס.ד. פותח ע"י כימאי בשם אלברט הופמן ב-1938 במעבדות חברת התרופות השוויצרית **"Sandoz"**. הסם מופק מעובש הגדל על שעורה. עד 1966 היה הסם חוקי בארה"ב וניתן היה לרכשו ללא מרשם בכל בית-מרקחת. רשות התרופות האמריקאית, ה-**F. D. A.**, נתנה לכך היתר לאחר שבדקה את הסם.

פסיכיאטרים כמו סטניסלב גרוף, אוסקר יאנינג, רוני לאיינג, ואחרים, השתמשו ב ל.ס.ו. ככלי עזר בפסיכיאטריה. לסם אין השפעה פיזיולוגית שלילית ואי אפשר להתמכר לו. מחקרים שניסו להוכיח נזק או התמכרות העלו תוצאות שליליות. לאנשים הסובלים מהפרעות נפשיות אסור להשתמש בו ללא פיקוח רפואי. רוב המשתמשים מסתפקים בשימוש חד-פעמי. הסם הוכנס לשימוש רחב בעקבות פרויקט ה- CIA הידוע בשם הקוד **MK ULTRA**. זה קרה בעקבות מלחמת קוריאה בתחילת שנות ה-50. שבויים אמריקאים שחזרו מהשבי בקוריאה הקומוניסטית והתקבלו כגיבורים בארה"ב, מתחו ביקורת על מדיניות ממשלת ארה"ב. ה- CIA הסיק מכך שלקומוניסטים יש אמצעי ל"שטיפת מוח" (מונח זה הומצא אז). המסקנה הייתה שארה"ב חייבת להשיג אמצעי דומה. בחפשו אמצעי ל"שטיפת מוח" חילק ה- CIA למחלקות לפסיכולוגיה באוניברסיטאות בארה"ב ל.ס.ו. - ותקציבים כדי לחקור את הסם. אנשי ה- C.I.A אף הכניסו ל.ס.ו. למשקאות חבריהם בלי ידיעתם וחלק נתקפו חרדות וחשבו שנשתבשה דעתם. בשנות ה-80' הגישו משפחותיהם תביעות פיצויים נגד ה- C.I.A. כך נתגלתה הפרשה. באוניברסיטאות ניסו פרופסורים לפסיכולוגיה, כטימותי לירי בהארווארד, וסטודנטים כמו קן קיזי (מחבר "קן הקוקיה") באוניברסיטת שיקגו, את הסם על עצמם, ולאחר מכן הפיצו אותו בין חבריהם. ה- F.D.A רשות התרופות של ממשלת ארה"ב, הידועה כמחמירה בבדיקותיה, לא מצאה פסול בל.ס.ו. כי אי אפשר להתמכר לו ואין לו השפעה פיזיולוגית שלילית. עד 1966 אישרה F.D.A מכירת ל.ס.ו. בבתי-מרקחת ללא מרשם רופא. אך ה-ל.ס.ו. משפיע מאוד על הצורה בה המוח מפרש את המידע המגיע אליו מהחושים. הוא מבטל את ה"צנזורה" של המוח המסווגת ומארגנת את הכמות העצומה של מידע המגיע מהחושים. ה"צנזורה" מפסיקה לתפקד למשך שעה או שעתיים, במצב זה חווה המשתמש את המציאות באופן שונה מהרגיל. למרות שהשפעת הסם שונה מאדם לאדם, מדווחים רוב המשתמשים על היעלמות ה"אני" ובעקבות זאת על חוויית התמזגות עם הסביבה. זה מפחיד. לא פלא, היעלמות ה"אני", היא פן אחד של

המעבר מתפיסת-מציאות באמצעות "אני" לתפיסת מציאות בלי "אני", חושף הנחות סמויות בתפיסת המציאות המוכרת לנו. כל ההתניות שעיצבו את הרגשותינו ותגובותינו נחשפות ע"י שינוי זה. אפשר להמשיל זאת למצב של דג שחי כל ימיו במים ולכן אינו מודע להם, רק אם יושלך לשנייה ליבשה ויחווה מציאות בלי מים יוכל לדעת מהם המים. ב"מסע" ל.ס.ד. אין הזיות. לא רואים דברים שאינם בנמצא. אך את המציאות עצמה חווים בצורה שונה. לא מדובר באשליה או ב"עיוות" המציאות, אלא בראיה שונה של המציאות. החוויה ה"נורמלית" של המציאות מתגלה כחוויה אחת מני רבות, ולא כחוויה היחידה האפשרית. בוודאי לא כחוויה "אובייקטיבית" או "נכונה". אין פירוש הדבר שהתפיסה ה"נורמלית" היא "מוטעית" או "שלילית" אלא רק שהיא אחת מני רבות לחוות את המציאות. מתברר גם שאין "דברים כפי שהם באמת", ברור שקיימת מציאות בלתי תלויה בחוה, אך "אמת" היא רק **תיאור** המציאות ולא המציאות עצמה. כל תיאור תלוי במתאר. "אובייקטיביות" היא סובייקטיביות משותפת להרבה סובייקטים אך היא עדיין תלויה בחוים. אם הרבה סובייקטים מפרשים את המציאות באותה צורה הופך תיאור זה ל"**נורמה**", הידועה בציבור כ"**נורמלית**", ו"**אובייקטיבית**", כלומר - בלתי תלויה בסובייקט **מסוים** אך תלויה ב**ציבור** של סובייקטים. "מציאות אובייקטיבית" - כלומר, מציאות בלתי תלויה בבני אדם - קיימת. אך **תיאור** המציאות, **הפירוש** שהדיוטות - ופילוסופים - קוראים לו "**אמת** אובייקטיבית", הוא תמיד סובייקטיבי ותלוי תמיד באלה שחווים אותו ובאופן בו הם חווים אותו. יש "**מציאות** אובייקטיבית" אך אין "**אמת**" אובייקטיבית". "**אמת**" היא תמיד סובייקטיבית. כי היא תיאור המיוצר ע"י סובייקטים וכל תיאור תלוי בסובייקט (ים) המתאר (ים).

יום אחד בא אלי פרופסור למתמטיקה מפולין וביקש להצטרף ל"טריפ" ל.ס.ד. לאחר נטילת הגלולות השתרענו על השטיח והקשבנו ל"פינק פלוייד". יאן החליק בידיו את השטיח. ידידה שהייתה בחדר העירה לי "השגח עליו, הוא אובד". הוא היה רגוע, אך המיקוד בעיניו התפוגג. זה לא מצב חירום אך החלטתי להוציאו ממצב זה. עיסיתי בעדינות את רקתו באצבעי. תוך שניות חזר המיקוד לעיניו והוא הרגיע אותי שהכל אצלו כשורה, שהוא נהנה, ואל לי לדאוג. לאחר זמן מה יצאנו לטייל בפארק ציבורי סמוך. התהלכנו והתבוננו בבני אדם, בבעלי חיים, בעצים ובצמחים. נשבה רוח קלה. יאן פרש את זרועותיו קדימה כאילו הוא נושא משא כשכפות ידיו פונות זו אל זו ואצבעותיהן פשוקות. כך התהלך זמן מה. טיילנו בפארק כשעתיים אז חזרנו הביתה. בערב, כשחלפה השפעת ה.ל.ס.ד שאלתי אותו: מה עבר עליך? הוא ענה לי שכל חוויותיו התמקדו בחוש המישוש שבאצבעותיו. כשמישש את השטיח התמזג עם השטיח. זה היה הרגע בו התפוגג המיקוד בעיניו - ובתודעתו. ומה הרגשת? שאלתי. הוא ענה בשאלה: **כמה מלים מתארות תחושות מישוש? מעט מאוד. יש מלים כמו "חלק", "מחוספס", "דוקר", "חד", "דביק", "מדגדג", "שורט". אך אני הרגשתי באצבעותי אלפי תחושות מישוש שונות שאין מלים לתאר אותן. לא המציאו אותן כי בדרך כלל אין צורך במלים כה רבות לתיאור תחושות מישוש. שפה היא כלי שאנשים המציאו כדי לתקשר ביניהם. אנשים לא ממציאים מילה שאין בה צורך.** ומדוע טיילת בפארק כשכפות ידיך פרושות ואצבעותיך פשוקות? שאלתי. הוא השיב: **כשחשתי אלפי תחושות מישוש שונות באצבעותי רציתי לסדר אותן לפי סדר מה"חלק" ביותר ל"מחוספס" ביותר כמו מספרים שמתחילים באפס וגדלים בהדרגה. חיפשתי "אפס" תחושת מישוש. חשבתי שתחושת הרוח באצבעותי היא ה"אפס" של תחושת המישוש וממנה אוכל לדרג את כל שאר תחושות המישוש.** והאם תחושת הרוח בין אצבעותיך היא אותו "אפס"? שאלתי.

לא ! ענה, "ברוח שחלפה בין אצבעותי הרגשתי עדיין מידה מסוימת של חספוס.

היא לא הייתה "אפס חיספוס" שחיפשתי."

אז לא הצלחת למצוא את האפס? שאלתי,

"דווקא כן", ענה, "אך לא הרוח הייתה ה"אפס".

ומהו ה"אפס" שמצאת? שאלתי,

"השקט" ענה.

נדהמתי. כיצד יתכן ששמיעה תיצור תחושת מישוש?

אתה רוצה לומר לי שחשת בכפות ידיך משהו ששמעת באוזניים? שאלתי.

יאן ענה: כן, זה בדיוק מה שחווייתי.

שאלתי חבר, שהיה רופא בבית-חולים גדול בלונדון ומנהל מחלקת נויורולוגיה שם, אם

הדבר יתכן, הוא השיב בחיוב. יש תופעה כזאת ויש לה שם - "קינסטזיה".

אנשים רואים צלילים, או שומעים צבעים. יאן חש בכפות ידיו - את השקט.

לי זה לא קרה אבל למדתי משהו חדש.

כשנכנסתי להצגת "עיוות" ב"בית העגול" בחצות הלילה ביום ששי חשבתי שאולי אלמד

משהו חדש גם מחוויותיו של ניל אוראם המתוארות במחזה. באתי עם חברים, עם בקבוק

רום, ושק שינה. לא כל יום רואים מחזה שנמשך 24 שעות רצופות ויש להתכונן כהלכה.

מרתף "הבית העגול", בו הוצג המחזה, לא היה עגול אלא מלבני. קמפבל ביים את

המחזה כסידרת מערכות קצרות הנמשכות רבע שעה כל אחת. המחזה התנהל לאורך

הקירות, כל פעם במקום אחר. קיר אחד באולם הוקצב ללהקת רוק בשם "האיגוד הרפואי

של אמריקה". לידם, על מזרון, ישן מחבר המחזה ניל אוראם. הקהל, כמאתיים צופים,

רבץ על מזרונים במרכז האולם. כל מערכה נמשכה 15 דקות, עם מינימום תפאורה.

בסצינה בה נוסעים אוראם וחברתו בליל גשום לאוקספורד שימש ספסל קדמי של מכונית

כתפאורה על הספסל ישבו שני השחקנים ושוחחו. הם החזיקו בידיהם מגבי שמשת רכב

שהניעו מצד לצד. שחקן שלישי השמיע "ציט-צ'אט, ציט-צ'אט" והקהל הבין מיד שמדובר

"THE REALITY TRIP"). סיסמאות חדשות רוסו

על הקירות, אחת מהן אמרה: **"אל תתאים חשיבתך למציאות כי יש בה ליקוי"**, (זו הייתה פאראפרזה על אזהרה בטלביזיה - "אל תכוון את המקלט - יש ליקוי בשידור") כתובת אחרת אמרה: **"השתמש בתעודת הלידה כבכרטיס אשראי"**. מישהו כתב: **"אל תדון את הבורא לפי כישלון יחיד"** (ב"כישלון" הכוונה לחברה הקיימת) הייתה אפילו אחת מתוכמת שאמרה: **"קרוב לוודאי שעיקרון אי-הוודאות של הייזנברג הוא נכון"**. התגלה המון רצון טוב ושאפיפה לסייע לזולת. רבים החלו לסייר בעולם לא כבילוי אלא כדי ללמוד מתרבויות אחרות ולסייע לאחרים. בחור אמריקאי בשם אד ברמן רכש אוטובוס ישן והפך אותו לבית ספר נייד לוודאו. הוא עבר ברובעי העוני בלונדון ולימד את הילדים לעשות סרטי ווידאו בעצמם. שאיפתו הייתה לשבור את יראת הכבוד בפני הטלביזיה, ולהראות שכל אחד יכול לעשות סרט. ניל אוראם חווה רבות מהחוויות הללו. אפילו לקיבוץ בישראל הגיע. כל זה הוצג במחזה. מידי פעם היה אוראם מתעורר משנתו, מתבונן במחזה, מפסיק את השחקנים, ומסביר מה עבר עליו בסצינה שהוצגה. הקהל שאל אותו שאלות מפורטות והוא ענה. נוצר דו-שיח אמיתי בין הקהל למחבר. זה לא היה מפתיע כי המחבר לא היה שונה מרוב הצעירים בקהל. רובם עברו חוויות דומות לשלו והגיבו כמוהו. הקהל והמחבר השוו חוויות ותגובות. הם רצו לדעת כיצד הגיב אוראם במצבים שגם הם היו בהם. באתי להצגה בליל ששי בחצות ולאחר 12 שעות, בשבת בצוהריים, הוכרזה הפסקה גדולה. יצאתי מהאולם לרחוב והרגשתי כאילו נחתתי על כוכב אחר. רק לאחר חצי שעה התרגלתי שוב לאור, ולמתרחש.

לאחר ארוחה ומנוחה, חזרתי למחזה. מסע החוויות של אוראם נמשך. באחת הסצינות פרצה קטטה בין שתי צעירות בקהל. אנשים קמו להפריד כשלפתע הופיע שוטר וביקש מכולם להתפזר. לאחר דקות התברר שהקטטה, הצעירות, והשוטר, כולם חלק מההצגה.

בתום ההצגה קם אוראם ובנאום קצר סיכם את חוויותיו. הקהל רצה לשמוע מה הלקח שהסיק מכל מה שעבר עליו. לא זכור לי הניסוח המדויק של תשובתו אך זכורה לי רוח הדברים: **" מי שחושב שבידו האמת הסופית יחדל להתפתח ולא ילמד יותר דבר. חיי הרוח הם חיפוש מתמיד ופתיחות מתמדת. אמת סופית קוברת את חיי הרוח "**.

זה לא דומה לתחושת השקט באצבעותיו של יאן, אבל גם זה משהו. לאחר ארבע הצגות הודיע השחקן שגילם את ניל אוראם 24 שעות רצופות בכל הצגה, כי אינו יכול להמשיך כיוון שהוא הופך להיות ניל אוראם.

זה שיכנע את קמפבל להוריד את ההצגה.

להערכתך לא יזדמן לי לראות עוד מחזה כזה.

האם אני טועה?

אני מקווה שכן.

בדידותה של אלינור ריגבי

כשבאתי ללונדון בקיץ 1964 שמתי לב לתופעה מוזרה. כל התינוקות שראיתי יושבים לבד בעגלת תינוקות - שתקו. הם ישבו, לעתים שעה ויותר, ובהו בחלל, בלי לפצות פה. בישראל היו צורחים בכל כוחם ואנשים היו רצים לחפש את האם. ראיתי זאת שוב ושוב, בפתחי בתים פרטיים, כשאמהות שמו תינוקות להתחמם בשמש לזמן קצר, או בפתחי חנויות לכביסה אוטומטיות, כשהאמהות עסוקות בכביסה. תכופות ניצבו לפני מכבסה ארבע או חמש עגלות זו ליד זו, בכל אחת ישב תינוק ובהה. כולם שתקו כאילמים שעה ויותר. אף אחד מהם לא בכה ולא צעק. ראיתי זאת שוב ושוב, במקומות שונים באנגליה, והסקתי שהתופעה היא חברתית ולא אישית. כיוון שבאתי מישראל, בה לא נתקלתי בתופעה דומה, התפלאתי מאוד. ידעתי שאין זו התנהגות טבעית של תינוק ותהיתי מדוע היא נפוצה באנגליה. חידה זו העסיקה אותי שנים רבות ולא מצאתי לה תשובה.

רק כעבור 14 שנה מצאתי תשובה.

תופעה מוזרה אחרת שנתקלתי בה באנגליה הייתה תחושת הבדידות של רוב האנגלים. בישראל לא נתקלתי בתופעה דומה ולכן גם לא הבנתי אותה. כשאנשים התלוננו על "בדידות" חשבתי שקשה להם להיות זמן ממושך בלי חברת בני אדם. זה נראה סביר. אך באנגליה פגשתי רבים שסבלו מתחושת בדידות גם כשהיו בחברת חבריהם. פעם אחת, כשישבתי בפאב וגמעתי בירה, התיישב לידי זר והחל לספר לי את קורות חייו. לא הופתעתי. זה מקובל בפאבים אנגלים. הפאבים הם מקום בו בא לביטוי הפן החברתי של האנגלים. אנשים ישפכו ליבם בפני זר בפאב כאילו הוא אח וברחוב יתייחסו אליו כאל זר. בפאב אנשים לא קונים שתייה רק לעצמם, רובם קונים לחבריהם או לאלה שפגשו בפאב. כשאנשים שותים בצוותא יציע כל אחד בתורו לשלם עבור ה"סיבוב" הבא. שתייה בפאב אינה עניין של התמכרות לאלכוהול אלא מפגש חברתי. אנשים מעדיפים לפגוש אנשים בפאב ולא בבית. לכל קבוצה חברתית יש פאב מועדף. יש פאבים שכונתיים, ויש

הזר שהתיישב לידי וסיפר לי את קורות חייו וסיכם את סיפורו במלים:

"האדם נולד לבד ומת לבד וזה כל מה שיש בחיים". לא רציתי לפתוח בוויכוח והנהנתי בראשי, אך כיוון שמעולם לא סבלתי מבדידות, נראתה לי המסקנה מופרכת. במשך הזמן נוכחתי שהבדידות היא תופעה חברתית. ההשקפה על הבדידות בחיים ששמעתי בפאב היא השקפתם של מיליוני אנגלים. השתכנעתי בכך עוד יותר כשמעתי את השיר "אלינור ריגבי" של ה"חיפושיות". בו מופיעה שוב ושוב השורה:

"ראה את כל האנשים הבודדים הללו. מנין הם באים? לאן הם שייכים?"

שתי התופעות - שתיקת התינוקות, ותחושת הבדידות - הטרידו אותי זמן רב אך לא עלה בדעתי שיש ביניהן קשר כלשהו. אינני סוציולוג החוקר בעיות חברתיות, מה שהניע אותי זו התעניינות בבני חווה. ההתנהגות שנתקלתי בה באנגליה הפתיעה והעציבה אותי. תהיתי מה גורם לאנשים להתנהג, או להרגיש, כה שונה מכפי שאני מרגיש. פתרון החידה בא מכיוון בלתי-צפוי.

ידידה מישראל באה לביקור ונשארה לגור. בילדותה סבלה מדחף כפייתי להתאבדות. לאחר מספר ניסיונות התאבדות אושפזה, קיבלה טיפול פסיכולוגי, והדחף נחלש אך לא נעלם. היא באה לפסיכולוג האנגלי רוני לאיינג כדי להתגבר עליו לחלוטין - והצליחה. במהלך הטיפול הפכה לתלמידה של רוני לאיינג, שהיה פסיכיאטר אנטי-ממסדי נודע וחביב השמאל. היא עבדה בלונדון כמטפלת בילדים שסבלו מהפרעות נפשיות ועברו על החוק. כעבור ארבע שנים נכנסה להריון. השנה הייתה 1978 והמסר של הרופא המיילד הצרפתי לה-בויר היה באופנה. הוא מתח ביקורת על הממסד הרפואי המתמקד ביולדת

היא הצביעה בתנועה מעגלית על האולם וענתה: " כי המטומטמות האלה קיבלו עצה מאמהותיהן ומהרופאים להניק רק בשעות קבועות מראש ולא מתי שהתינוק רוצה כדי שהתינוק לא ישתלט על חייהן. לכן הן נותנות לתינוק לבכות בלי להרגיעו כדי לאלפו. אני מניקה מתי שהתינוק רוצה ומרגיעה אותו מתי שהוא בוכה". לי זה נשמע טבעי, אבל בחברה תעשייתית בה הרבה אמהות עובדות בבתי-חרושת, העבודה והשעון קובעים את סדר היום, רוב האמהות מאכילות תינוק רק בשעה קבועה מראש ולא כשהתינוק רוצה. זה מתחיל בבית החולים מיד לאחר הלידה. משך כל הביקור שלי לא חדלו התינוקות לבכות. וכך גם למחרת, וביום שלאחריו. ביום הרביעי הבזיקה במוחי השאלה: מה קורה רגשית לתינוק כזה? בכי הוא קריאה לעזרה, התינוק קורא לעזרה כי משהו מציק לו. הוא סובל ומבקש סיוע. אם אין תגובה הוא קורא שוב, אם שוב אין תגובה ימשיך

כלומר - מבחינה רגשית - הוא לבד בעולם כי לאיש לא איכפת ממנו. מה פלא שכל התינוקות האלה יושבים אח"כ בעגלותיהם מבלי להוציא הגה? הם אולפו מהיום הראשון לאחר הלידה שבכי אינו מועיל. ארבעה ימי בכי בבית חולים דיים לעצב את גישתו של התינוק לחיים: אין לו מה לצפות מאחרים, כי כל אדם הוא לבדו מרגע היוולדו, וישאר כך עד לרגע מותו. כך, לאחר ארבע עשרה שנות תהייה, מצאתי את הסיבה לשתיקת התינוקות וגם - לתחושת הבדידות. האמהות אינן אשמות, הן קורבנות. אשם הנוהג. אילו היה לי כסף הייתי פותח במערכת הסברה עולמית לשכנע כל אם לחדול מהנוהג של הנקה בשעה קבועה ולהניק את התינוק לפי דרישתו. זה היה משנה לטובה את החיים של מיליוני בני אדם - במיוחד בארצות תעשייתיות. זה היה מכניס קצת חום, ורגש, לחיי מיליונים שיסבלו - ללא כל צורך - מבדידות. זה היה חוסך לקופת היחיד והציבור סכומי עתק המוצאים על טיפול פסיכולוגי. צדקו ה"חיפושיות" כששרו "כל הדרוש זו אהבה" במיוחד צריך להרגיש אהבה בימים הראשונים בחיים. מי שהרגיש שאוהבים אותו בימי הראשונים בחיים ירגיש ביטחון כל חייו ולא יחוש בדידות גם כשהיה - פיזית - לבד. מי שלא הרגיש שאוהבים אותו בימי הראשונים בחיים יסבול מתחושת בדידות כל חייו. כך הבנתי גם את השקט הנפשי של הרבה בדואים שפגשתי במדבר סיני. חבר בדואי סיפר לי כי אמהות בדואיות מניקות את תינוקותיהם לעתים עד גיל שבע. גם כשהתינוק כבר אוכל מזון רגיל מרשה לו אימו להתרפק על השד, להירגע, ולספוג עידוד רגשי. גם תהליך הגמילה הבדואית הוא מתוחכם. הבדואית אינה דוחה את תינוקה מהשד אלא מורחת את הפטמה במיץ מר שהיא סוחטת מצמח. זה גורם לתינוק לגמול את עצמו מבלי לחוש דחוי. כשגדל תינוק כזה הוא לא סובל מתסמונת "לא אוכל לחיות בלעדיך" המופיעה לאחר ניתוק קשר רגשי (נושא שכל שעולם הבידור מתפרנס ממנו...). ודוחפת תכופות לרצח או להתאבדות. ב"אלינור ריגבי" חוזר הביטוי "כל האנשים הבודדים האלה" 10

סיני

ביולי 1975 באתי לחופשה בישראל ונסעתי לראשונה למדבר סיני שהיה אז תחת כיבוש ישראלי כך שיכולתי להיכנס לשם בלי וויזה. ב-1970 נשלמה סלילת הכביש מאילת לשארם-אל-שייך ואפשר היה להגיע לשם ברכב פרטי. נסעתי עם בתי וידידה ישראלית במכונית הפז'ו 504 של אמי. באילת קנינו מזון. באותה עת לא היה בסיני חשמל או מקררים. לכן קנינו שימורים ומזון יבש שאינו זקוק לקירור. היה לנו גם קל-קר גדול מלא מים ובקיוסק קנינו שקיות עם קוביות קרח שהוספנו למים.

יצאנו מאילת ב-6 בבוקר כדי לעבור את 180 הקילומטרים עד מפרץ נעמה לפני שהשמש תהיה ברום השמיים. המלון הגבוה בטאבה - זיהום חזותי קשה - טרם נבנה. מיד לאחר שעברנו את הכפר של רפי נלסון נכנסנו לנוף קדומים מדברי. שום צמח או בעל חי לא נראה. השטח היה נקי ממבנים. הכביש ריק. הנוף מרתק. בצד ימין הרים בצבעי חום שונים ועזים, בצד שמאל ים בצבע טורקיז. הכל בהק בשמש. הדבר הראשון שהלם בי היה השקט. שקט חזותי ושקט צלילי. איש לא הוציא הגה. נסענו בדומיה וספגנו את השקט באוזניים, בעיניים ובראש. השקט חלחל לנשמה. הדו-שיח האינסופי בראש נדם. ההכרה נרגעה. כל התמקדות התפוגגה. רגיעה פשתה בנו. קצב נשימתנו הואט. הזמן – והחשיבה - עמדו מלכת. לא היינו בחוסר הכרה אלא בהכרה ללא התמקדות. קלטנו חוויות בלי לפרש אותן..

לפתע, באחד מעיקולי הדרך, עמד על הכביש מולנו בדואי. עצרתי. פתחתי לו דלת והוא נכנס והתיישב מאחור. מילה לא נאמרה. הושטתי לו מים. הוא שתה בדממה. הושטתי לו תפוח והוא סירב. את הסיגריה לקח בדממה. הוא לא שאל לאן אנו נוסעים ואנו לא שאלנו לאן הוא נוסע. לא הייתה לכך חשיבות כי היה רק כביש יחיד. המשכנו ללא הגה. לאחר שעה הוא טפח

יצאנו ממפרץ נעמה לכיוון שארם-אל-שייך. בסיבוב, ליד כביש, "ישבה" בדואית כשהיא קורסת על עקביה כמנהג הבדואים. הבנתי שהיא ממתינה להסעה לשארם. עצרתי ופתחתי לה דלת מאחור. היא נכנסה וללא מלים התיישבה במושב האחורי. נסענו כשרק צלילי "הלואי והיית כאן" נשמעים בחלל המכונית. לפתע נאנחה הבדואית ואמרה: "אהההה, פינק פלוד". בתי ואני נדהמנו. מה לבדואית ול"פינק פלוד"? מנין לה שם הלהקה וכיצד זיהתה את הצליל? הופתענו לחלוטין. פניתי לאחור ושאלתי בתדהמה: "פינק פלוד"? הבדואית החלה עונה באנגלית רהוטה. התברר שהיא יהודיה מפלורידה שהפכה ל"היפי" בשנות ה-60' ונשלחה ע"י הוריה לישראל לבל תתמכר לסמים או תתחתן - חלילה - עם גוי. הם העדיפו לממן את נסיעתה לישראל כדי שתמצא בחור יהודי הגון, ותתחתן אתו. ישראל לא מצאה חן בעיניה והיא ירדה דרומה לאילת. לאחר שהייה על חוף אילת המשיכה דרומה, לסיני. שם פגשה בדואי והתאהבה בו. נולד לה בן בשם ג'ומייל והיא הפכה לאום-ג'ומייל. מקום מגוריה הוא נאבק, כעשרה קילומטר צפונה למפרץ נעמה. כשהגענו לשארם-אל-שייך נכנסתי לסופרמרקט והיא הלכה לרופא ולדואר. לאחר הקניות ישבנו בקיוסק וגמענו מילקשייק. אום ג'ומייל חזרה מהרופא. היא סבלה מכיב קיבה והרופא - אף הוא היפי יהודי מניו-יורק - נתן לה תרופות.

קניתי לה מילקשייק ולאחר שהתיישבה שלפה גלוית דואר שקיבלה מאמה במיאמי והראתה לי אותה - צילום של חזית רצופה של בתי מלון בחוף מיאמי. היא שאלה אותי:

התוכל להבין מדוע אני מעדיפה להיות בסיני? ללא היסוס ענית: כמובן!

הצעתי להסיעה חזרה למפרץ נעמה. כשהגענו למפרץ כיוונה אותי לחלקו הצפוני השומם (כיום עומדים על כל השטח עשרות מלונות מצריים). על החול, ליד הים, ניצבו ארבעה כלונסאות ועליהם יריעת צמר גמלים שחורה. בחול בערה מדורה קטנה, תינוק זחל על ארבע ושיחק עם גור חתול. בדואי, גבו אלינו, שכב וטיפל במדורה. כשהתקרבו קראה אום-ג'ומייל לבדואי והוא הפנה ראש לאחור. זיהיתי אותו מיד, היה זה מוחמד מזיינה שעבד אצל פאלוגי. שמחתי לראותו, והצטרפתי למדורה. הוא סיפר לי שהם חזרו ממשפט ברפיח. תיירים שנעצרו על עישון חשיש אמרו שקנו את החומר ממנו. הוא הכחיש והשופט זיכה אותו. הם הביאו מרפיח ארגז מלפפונים וארגז עגבניות. שאלתי אותו מה תכניותיו והוא ענה שהוא מחכה להסעה לנאבק, כעשרה קילומטר צפונה לאורך החוף. אין דרך סלולה לנאבק, ואין שם כלום פרט לכמה חושות. תהיתי מי נוסע לשם. שאלתי אותו כמה זמן הוא מחכה להסעה והוא ענה: "שלושה ימים". נדהמתי. אך בשבילו זה היה רגיל. הוא היה ממתין שם בשלווה גם חודש. אז הבנתי שני דברים: ראשית, שמושג הזמן שלו שונה לגמרי ממושג הזמן שלי. אני ממחר "להגיע", "להשיג", "להספיק". זמני נמדד בשעות, דקות, שניות. סדר יומי נקבע ע"י שעון. אך הוא לא ממחר לשום מקום, הוא לא צריך להגיע/להשיג/להספיק. אין לו שעון וסדר יומו נקבע ע"י זריחת השמש ושקיעתה. חיי נשלטים ע"י שעון, חייו - ע"י השמש. זה לא עניין אישי אלא חברתי, הוא תוצר חברה הנשלטת ע"י הטבע, אני תוצר חברה השולטת בטבע.

שנית, בשבילו כל מקום בסיני בו הציב ארבעה כלונסאות ומתח עליהם יריעה הוא ביתו. בשבילי ביתי הוא רק המקום עבורו אני משלם מסים, אני מרגיש "בבית" רק עם המיטה הפרטית, הארון הפרטי, השולחן והכיסאות שלי. הוא מרגיש "בבית" בכל מקום בסיני. הצעתי להסיעו לנאבק. העמסנו הכל על גג הפג'ו ועלינו על דרך העפר. חלפנו על פני שדה התעופה של ראס נאצראני ולאחר מכן על פני האנייה הגרמנית "מריה שרודר" הניצבת על שונית האלמוגים. אני משוכנע כי מי שהעלה אותה על השונית עשה זאת כדי

בבוקר התעוררתי לפני עלות השמש, ראיתי את ונוס, כוכב השחר, זורח בבהירות שלא הכרתי קודם. השמש בצבצה בקצה הרי סעודיה ואפשר היה לעקוב אחרי כל שניה של הזריחה. מעולם לא ראיתי זריחה כזאת. מי בכלל מסתכל כיום על זריחת השמש? קמתי וראיתי שמוחמד כבר מכין מדורה. הוא הבעיר אותה - כמנהג הבדואים - בגפרור יחיד. איש מאתנו לא הוציא הגה. לא עבר זמן רב והקומקום המפויח רתח. הוא מזג תה בשתיקה. שתינו בדממה. לאחר כוס התה השלישית נפרדתי ממנו וחזרתי למפרץ נעמה. כעבור שבוע הייתי בביתי בלונדון. מאז חזרתי לסיני כמעט כל שנה. מעת לעת הייתי שומע חדשות על מוחמד ואום ג'ומייל. לאחר שישראל החזירה את סיני למצריים ב-1982 תמורת הסכם שלום, הורע מצבה המשפט של אום ג'ומייל. המצרים אינם מאפשרים אזרחות כפולה. קבלת אזרחות מצרית חייבה וויתור על אזרחות אמריקאית. אום ג'ומייל סירבה לוותר. כבעלת דרכון אמריקאי נחשבה לתיירת ונאלצה לנסוע כל 6 חדשים לקהיר לחדש את אשרת התייר שלה. ג'ומייל גדל ונשלח לבית-ספר בקהיר. פעם שמעתי ששלושתם נסעו לארה"ב ושהו שם זמן מה, אך לבסוף חזרו לסיני. ניסיתי לפגוש אותם ולא הצלחתי.

אני תוהה מה עלה בגורלם.

שייך עלי

לאחר שישראל החזירה את חצי סיני למצרים ב-1982 חזרתי לבקר שם. בשנתיים הראשונות סבל המקום מהזנחה. שרם-אל-שייך הייתה ממוסחרת מדי לטעמי ובנואיבה לא היו שוניות אלמוגים. החלטתי לנסוע לכפר הבדואי בדהב שם הכרתי כמה בדואים. לא היה אז כביש לכפר הבדואי ולא היו בו בתים, חשמל, או מים זורמים. היו שם דקלים, חושות, מגדלור קטן, ושוניות אלמוגים מקסימות. חיפשתי מקום שקט ומצאתי את המתחם של שייך עלי. היו בו חמש חושות להשכרה, באר מים, בית-שימוש פרימיטיבי, ורצועת חוף עם אלמוגים. שכרתי חושה. המחיר היה כשני דולר ליום. החושה הייתה ארבע קירות חימר ומעליהם ענפי דקל שנתנו צל ואוורור נעים. הרצפה הייתה חול מקומי עליו הונחו מזרונים לשינה. והעיקר - לחושה הייתה דלת עם מנעול. אפשר היה לנעול בה את הצידוד. היא שימשה מקום בטוח לשינה ולאחסון ציוד.

שייך עלי עצמו היה כבן ששים, נמוך, רזה, קצת כפוף, וטרח בעיקר בניקוי השטח. הוא לא התעסק בענייני כספים. האיש שעסק בצד הכספי היה בחור קופטי בשם חוסני וויליאם. הוא ידע אנגלית היטב. בעבר למד אנתרופולוגיה באוניברסיטת אופסלה בשבדיה אך נטש את לימודיו ובא לחיות בסיני. הוא סיפר לי שעבודת הדוקטורט שלו הייתה מחקר על שבט כושי בסודאן. הוא נסע לשם וחי עם השבט כדי ללמוד את שפתו ומנהגיו. יום אחד סיפרו לו בני השבט כי אחד מהם נטש את השבט וחי לבד עם להקת כלבי בר. וויליאם חיפש את האיש ומצא אותו. הוא שהה במחיצתו כמה ימים מבלי להחליף עמו מילה. האיש חי עם הכלבים כשווה עם שווים. הוא לא השתמש בהם ולא התנשא עליהם. הוא חי כאחד מהלהקה. הכלבים התייחסו אליו כאחד מהם. וויליאם התרשם עמוקות מהשיתוף בין האיש לכלבים והחליט לנטוש הכל ולעבור לחיות במדבר. כך הגיע לסיני. הוא לא אהב את רוב הבדואים כי נוכח שהם רודפי בצע. אך הדגיש שיש יוצאים מהכלל ושייך עלי הוא אחד מהם. שניהם לא שאפו להתעשר אלא רק לשלם את הוצאות מחייתם. וויליאם היה זה שהציע לשייך עלי

לארוחת בוקר היינו מרתיחים מים על גזיה קטנה ושותים אותו עם ביסקוויטים. אח"כ היינו לובשים בגדים, משקפת צלילה ושנורקל, נכנסים לים, צפים על המים, ומתבוננים בהילולת הצבעים והחיים בשונית האלמוגים. כשהשמש מאירה את הים בזווית נמוכה מצד מזרח זוהרת שונית האלמוגים באור פלורסצנטי. ראיתי צילומי שוניות בטלביזיה הם היו חיוורים בהשוואה לדבר האמיתי מתחת למים. בצהריים היינו יוצאים מהמתחם ומחפשים מקום לסעוד. ה"מסעדות" היו שטיחים פרושים על האדמה תחת דקלים. לא היו כסאות או שולחנות. היינו משתרעים על שטיח, נשענים על כריות, ובעל המקום, שהיה גם הטבח והמלצר, היה מראה לנו את התפריט. בדרך כלל היו אלה דגים שניצודו בבוקר. הטבח היה מניח אותם על גחלים, מוסיף קצת תבלינים, ומגיש אותם בתוספת אורז מבושל או צ'יפס. הקינוח היה תה או אבטיח. בערב היינו מצטרפים לחאמד "איש הלובסטרים" שהכרתי מהעת בה עבד כשוליה במועדון הצלילה הישראלי בדי-זהב הסמוכה. לאחר שישראל נסוגה מסיני פתח חאמד מתחם משלו בדהב והחל משכיר חושות. הוא רכש ג'יפ וערך מסעות לילה לאתרים בהם צד לובסטרים והכין חפלה לילית על החוף. תמורת 10 דולר אפשר היה להצטרף אליו לצלילה לילית וארוחה. כשהגענו לאתר היה פורש שטיח, מדליק מדורה,

חאמד היה מוסיף ללובסטרים בצלים ועגבניות, אורז הכל בנייר אלומיניום, ומכסה את החבילה באפר לוחט. לאחר חצי שעה הייתה הארוחה מוכנה. היינו אוכלים בידיים ומנגבים בחול היבש. אח"כ היינו מעשנים ג'וינט, שותים את התה החריף ומשתרעים על גבנו ומסתכלים בשמיים זרועי הכוכבים. באוויר הצלול ובהעדר חשמל נראו הכוכבים בבהירות מדהימה. היינו נרדמים על החוף ומתעוררים בשתים או שלוש לפנות בוקר. עולים לג'יפ וחוזרים לדהב. רוב בתי הכפר הבדואי בדהב היו חושות של קומה אחת אך לשייך היה בית לבנים בעל שתי קומות. כשהיינו חולפים לידו היינו רואים כתריסר בדואים יושבים סביב מדורה מול איש המספר סיפור ונעזר בתנועות ידיים. אך לילה אחד, ב-1986, כשחלפנו ליד בית השייך ראינו את תריסר הבדואים יושבים מול מסך טלביזיה צבעונית וצופים בסדרה "דאלאס". ידענו שזהו סופה של תקופה. מאז התמסחרה דהב בקצב מדהים וכל המקוריות נעלמה. השבוע שלנו חלף בלי שהרגשנו, הזמן עמד מלכת, העבר והעתיד נעלמו, רק ההווה היה קיים. הרגשנו כאילו חיינו כך תמיד. בדרך חזרה לאילת תכננתי את הנסיעה הבאה לסיני. כשחזרתי שנה לאחר מכן כבר לא התגורר שייך עלי במתחם. וויליאם סיפר לי כי מספר התיירים גדל ושייך עלי, שאהב דממה, עבר להרים. בערב נסענו לבקרו. נסענו לצומת בו מתפצל הכביש לדהב מהכביש לשרם-אל-שייך והמשכנו כקילומטר לכיוון אילת. שם הורה לנו וויליאם לסטות מהכביש ולנסוע בדרך עפר אל ההרים. אחרי כחצי קילומטר, למרגלות הר,

אם נותרה צידה על גמלו בשובו למאהל סביר שהוא קמצן. לכן לא כדאי להתחתן עמו.

הגינני. זו בהחלט עצה טובה לנערה בדואית. לאחר הקפה השתרענו על השטיח ונרדמנו לצלילי הרבאבה שנמשכו לתוך הליל. עם שחר - לפני הזריחה - התעוררתי. שייך עלי כבר ישב ליד המדורה הקטנה כשפניו אל הזריחה. הוא ביקש ממני להביא לו קצת מים בקומקום. שאלתי: היכן אמצא מים בהרים? הוא סימן לי בידו את מקום המעיין. ירדתי בשביל בין סלעים והגעתי לוואדי צר. מימין התנשא הר ומשמאל התנשא הר. ביניהם היה רוח ברוחב ארבעה או חמישה מטרים. ברווח זה היו מוטלים סלעים. במרכזו של סלע אחד, שרחבו היה כשני מטר וארכו כשלושה, היה חור מרובע בגודל של מטר על מטר ובקרקעיתו מים. נשכבתי על הסלע, הכנסתי ידי עם הקומקום לעומק הבור ובקושי מלאתיו מים. בחנתי את הבור. הוא לא נראה טבעי. ריבוע הפתח והדופן הישר היו סימן ברור שהבור נחצב בידי אדם. חזרתי לשייך עלי ושאלתי: "מי חצב בור זה?" "אני" ענה לי. נדהמתי. "כמה זמן חצבת?" שאלתי. "שלושים יום" "עשיתי זאת בצום הראמאדן". "איך ידעת שיש מים מתחת לסלע?" שאלתי.

"לא ידעתי" אמר, והוסיף: "לפני שנתיים חצבתי במקום אחר ובתום שלושים ימי חציבה לא מצאתי מים. השנה חצבתי במקום הזה, ומצאתי".

ירדתי שוב למעיין ובחנתי אותו בעיון. על דופן ההר ראיתי כתמי לחות. כנראה שהגשם חלחל מעט לתוך ההר אך נתקל בשכבת סלע והחליק ממנה כלפי מטה שם הצטבר בין שני ההרים. זה לא מבטיח שימצאו מים כי יתכן שהקרקע בין ההרים חולית והמים ימשיכו לחלחל לעומק. שייך עלי הימר על אפשרות שמתחת לסלע יהיו מים אך לא היה בטוח בכך. יתר על כן, הוא לא יכל להעריך מראש את עובי הסלע בו חצב. התברר שעוביו כמטר, אך מה היה קורה אילו עוביו היה שני מטר? אני לא הייתי חוצב בסלע שלושים יום בלי לדעת מה עוביו והאם יש מים תחתיו. כל אירופאי היה נוהג כמוני. כשהתבוננתי בדפנות הבור ראיתי שבדופן אחד נחצבו ארבע מדרגות קטנות, ברוחב של כ- 20 ס"מ, שהגיעו למים בתחתית הבור. חזרתי לשייך עלי ושאלתי: "לשם מה חצבת את המדרגות?" הוא ענה: "חיות המדבר, השועלים, התנים, והאיילות מריחות את המים אך מאחר והדפנות ישרים ועמוקים אין

הוא לא היה "פעיל לשימור הסביבה" ולא היה מבין את הרעיון גם לו ניסיתי להסבירו. ההתחשבות בחיות המדבר הייתה מובנת מאליה עבורו, הוא עשה זאת בלי לחשוב, כמו נשימה. הוא סיפר לי שבתום כל ארוחה הוא משאיר שיירים לחיות המדבר, ולעתים רואה בלילה שועלים באים לאכול שיירים אלה. בחנתי את האזמל החלוד והפטיש הישן בעזרתם חצב שייך עלי שלושים יום בסלעי סיני. כלים פשוטים מאוד ויעילים. נזכרתי בסיפור בתנ"ך על משה שהכה במטהו על הסלע והוציא ממנו מים. מסתבר שזה אפשרי.

עש בחור שחור

ב-1955 התפטרתי מעבודתי כקצין סיפון ב"דניאלה בורכרד" והלכתי ללמוד פיזיקה באוניברסיטה בירושלים. בתום הרצאת פרופסור רקח על תורת החשמל (בה הראה כי האור הוא גל אלקטרו-מגנטי) ניגשתי למתרגל ושאלתי אותו: **אם השמש תשנה צורה, כמה זמן יעבור עד שנרגיש זאת כאן, על פני כדור הארץ?** הוא ענה: **אינני מבין את שאלתך.** ניסחתי אותה מחדש: **השמש, ככל כוכב, פולטת כמות אדירה של אנרגיה שהיא מפיקה מחומרים הנמצאים בה. יבוא יום וחומרים אלה יתכלו ואז ימעך כח הכובד את השמש ויהפוך אותה לגוש חומר דחוס לעילא או שתתפוצץ ותהפוך לסופר נובה, בשני המקרים ישתנה שדה הכובד סביב השמש וכל הגופים השרויים בשדה זה, כמו הארץ וכוכבי הלכת, יעברו טלטלה אדירה ושינוי מקום. כמה זמן יחלוף מרגע בו חל שינוי בשמש עד שנרגיש שינוי זה כאן, על כדור הארץ?**

הוא ענה: **אינני יודע!** החלטתי לברר את העניין בעצמי.

התברר לי שתורת היחסות הכללית של אינשטיין עוסקת בנושא זה אך באוניברסיטה בירושלים לא לימדו אז את תורת היחסות הכללית וב-1955 הייתה זו האוניברסיטה היחידה בארץ. לכן החלטתי לברר אפשרויות של המשכת לימודי בחו"ל. לא ידעתי כי בטכניון בחיפה יש פיזיקאי בשם נתן רוזן שחקר עם אינשטיין בעיות בתורת היחסות. אילו ידעתי זאת הייתי נוסע לחיפה ולא ללונדון. אך התחנתתי, קניתי דירה, והפכתי עבד למשכנתא. ב-1960 נולדה בתי והתחלתי להסיעה בעגלת תינוק ברחוב, שם פגשתי את אורה פרוינד, אם צעירה גם היא טיילה עם תינוק. הסענו את העגלות יחדיו והחלפנו רשמים. יום אחד ב-1961 חשתי כאב בקרסול כאילו בעטו בי במשחק כדורגל. הכאב היה עמום אך קבוע. גם אורה חשה כאב קבוע ברגלה, אך אצלה זה היה בשוק ולא בקרסול. כל אחד מאתנו פנה לרופא שלו.

לי אמרה הרופאה שהכאב ראומטי ואין מה לעשות. לאורה אמר הרופא כי יש לה סרטן וצריך לקטוע את הרגל. אני המשכתי לצלוע ולה קטעו רגל.

היא נפטרה כעבור כמה חדשים. זה זעזע אותי. הרהרתי מה הייתי עושה אילו הייתי במצבה ונאמר לי שנתרה לי רק עוד שנה לחיות? הייתה לי תשובה ברורה - בטרם אמות אני מוכרח להבין את מבנה היקום אליו נקלעתי, את מהות החלל והזמן, ואת תורת היחסות של אינשטיין העוסקת בנושאים אלה. מוזר? אולי. איש איש וגחמותיו. זו הייתה הגחמה שלי. איני מתבייש בה. זמן מה לאחר מכן אמרתי לעצמי: מדוע לחכות עד שיתברר שיש לי מחלה סופנית? הרי יתכן שמחר תדרוס אותי מכונית. כל יום יכול להיות האחרון בחיי. מדוע לא אסע מיד ללמוד על מבנה היקום? כשהגעתי למסקנה זו התחלתי בהכנות לנסיעה ל"קינגס קולג" בלונדון, המוסד היחיד באירופה בו לימדו אז קוסמולוגיה. למזלי קיבלה אשתי ליאה מלגה ב"לונדון סקול אוף אקונומיקס" ואני הצטרפתי אליה. בסתיו 1964 נרשמתי ללמודי דוקטורט בקוסמולוגיה ב"קינגס קולג" בלונדון. בכיתה היו שמונה תלמידים. ראש מחלקת הקוסמולוגיה היה יהודי הונגרי בשם הרמן בונדי, שפיתח (יחד עם פרד הויל, וטומי גולד) את תורת "המצב הקבוע" (של היקום) לפיה **צפיפות** החומר (כמות החומר ביחידה אחת של נפח) ביקום **קבועה** בכל מקום ובכל זמן. אך לתיאוריה היה קושי רציני כי ב-1928 הראה האמריקאי אדווין האבל כי היקום מתנפח כל הזמן כמו בלון. כלומר – נפחו גדל. אם הנפח גדל אך כמות החומר קבועה אז **צפיפות** החומר חייבת לקטון. אך לפי תיאוריית "המצב הקבוע" הצפיפות נשארת **קבועה**.

כיצד זה יתכן?

כדי ליישב סתירה זו הוסיפו בונדי, הויל, וגולד, את ההנחה שביקום יש יצירת חומר בחינת יש מאין. בפרקי זמן קבועים נוצרים אטומים חדשים מתוך הריק. זה היה מאולץ, אבל סגר את הפירצה. אולם שנה לאחר מכן הופיעה תיאוריית "המפץ הגדול" ותיאוריית "המצב הקבוע" נשכחה. זה לימד אותי משהו על תיאוריות במדע. לא התחלתי לזלזל בהן אך הבנתי שאין הן "**חוקי** טבע" אלא **פרשנות** לטבע. בונדי הירצה באולם הרצאות

הוא הסתכל עלי בתימהון ואמר: **גילה? על איזה תגלית אתה מדבר? תיאוריות מדעיות אינן תגליות אלא הן אמצאות.** נדהמתי. חשבתי כי תיאוריה מדעית היא כמו שלד של דינוזאור קבור באדמה, הוא נסתר מהעין אך קיים בלי תלות במי שמחפש אותו, עד שמוצאים אותו. הבחור האנגלי הבהיר לי כי תיאוריה מדעית לא מוצאים אלא ממצאים, מאוחר יותר התברר לי שגם אינשטיין חשב כך. הוא הישווה תיאוריה מדעית לחליפה שחייט תופר. כל חליפה חייבת להתאים לגוף. אך הגוף לא תופר חליפה אלא חייט. חליפה היא יצירה ולא תגלית. במדע ה"גוף" הוא תוצאות הניסויים המדעיים, והחליפה היא ההסבר העיוני לתוצאות אלה. היא חייבת להתאים לגוף אך לא הגוף קובע אותה אלא החייט. יש חליפות אלגנטיות יותר ויש אלגנטיות פחות, הכל תלוי בחייט. אנשים מעדיפים חליפה אלגנטית ומדענים מעדיפים תיאוריה אלגנטית, כלומר - עם מינימום הנחות בלתי מוכחות. חלפו הזמנים בהם חשבו המדענים כי תיאוריה מדעית היא "תגלית". לימים פגשתי בחור אנגלי אחר שמתח ביקורת גם על הרעיון של "חוק הטבע". **מנין לך שבטבע יש "חוקים"?** שאל. הרי "חוק" הוא מעשה ידי אדם. אך הטבע אינו תלוי באדם.

מה פירוש "הרגל" של הטבע הדומם? שאלתי.

הוא ענה: **תאר לך גבעת חול שמעולם לא ירד עליה גשם. הגשם הראשון שירד עליה יצור - באופן מיקרי לחלוטין - ערוצים בהם יזרמו מי הגשם. כל הגשמים שיבואו לאחר מכן ימצאו ערוצים שעוצבו ע"י הגשם הראשון ויזרמו בהם. כך תיווצר תופעת קבע של זרימת מי הגשם בערוצים קבועים, אך אין "חוק" המחייב שגשם יזרום דווקא בערוצים אלה ולא באחרים. הגשם הראשון עיצב מסלול מקרי שהפך לאחר מכן למעין "הרגל".**

נאלצתי להודות שלא חשבתי על אפשרות כזאת.

בונדי עצמו היה מרצה מבריק ומעורר השראה. למרות שהייתי תלמיד לדוקטורט הלכתי לכל הרצאותיו לשנה א' ולא הצטערתי על כך. נוכחתי כי המורה - לא האוניברסיטה - הוא העיקר. גם מהרצאותיו לשנה א' למדתי דברים חדשים וגישה חדשה. למשל, הפיזיקה העיונית - והמתמטיקה - מטפלות לא רק בתופעות אלא בשינויים החלים בתופעות. יש שינויים רציפים ויש - בלתי רציפים. צמיחת עץ היא שינוי רציף. כי בכל פרק זמן מזערי יש שינוי מזערי בעץ. אך התפוצצות פצצה היא שינוי בלתי רציף כי במהלך הפיצוץ יש שינוי עצום בפצצה שלאחריו היא כבר לא קיימת. בירושלים לימדו אותנו לעקוף שינויים כאלה כי המתמטיקה מתקשה לטפל בהם. אך בונדי הדגיש כי דווקא שינוי בלתי רציף הוא המעניין כי רק בו נוצר משהו חדש. **שינוי רציף - ומהות הרציפות - סותרים בריאה.** התעניינות באי-רציפות הובילה שני תלמידים בכיתה (פנרוז והוקינג) לחקור בעיות של קריסת כוכב והפיכתו ל"חור שחור", כלומר - נקודת אי רציפות בשדה הכובד.

בכיתה שלנו אז, רק מי שנמשך לאי-רציפות הלך לחקור "חור שחור".

יום אחד הובא לכיתה תלמיד בכיסא גלגלים. הוא ישב מעוות כשראשו שמוט הצדה. את כיסאו דחף בחור אחר. הוא דיבר בחירחורים שאי אפשר היה להבינם. תמהתי מה הוא מחפש בסמינר לקוסמולוגיה? הוא הגיש לבחור שדחף את כסאו דף והלה החל להעתיק ממנו נוסחאות ולרשום אותן על הלוח. מפעם לפעם שאל מישהו מהכיתה שאלה כלשהי. הבחור בכיסא הגלגלים חירחרר תשובה. איש לא הצליח להבין את חרחוריו. אך הבחור שדחף את הכיסא אמר: "**סטיבן אומר ש. . .**" בהדרגה התברר שהבחור בכיסא הגלגלים אינו שוטה. הוא לא אמר דברים מעמיקים אך גם לא אמר שטויות. היה לו חוש הומור. הוא העיר הערות שגרמו לנו להתפקע מצחוק. לפתע תפסתי שהייתה לי דעה קדומה כלפיו בגלל נכותו. בגלל הליקוי הגופני שלו יחסתי לו גם ליקוי שכלי. אך זו דעה מוטעית כלפי נכות גופנית. בושתי על שחשבתי כך ולמדתי לקח אך עד היום אינני מבין איך הצליח הבחור שדחף את הכיסא לפענח את חרחוריו ולתרגמם למלים. אך הוקינג התמיד, התקדם, והפך לפרופסור בעל שם עולמי בקוסמולוגיה. אין להשוות את הישגיו להישגי אינשטיין. הוא עצמו היה שולל זאת בתוקף. אך יש לו הישגים נכבדים, והגדול שבהם - לדעתי - היא התמודדותו עם מצבו הגופני הקשה. לא רק שאינו יכול לעשות בעצמו שום פעולה גופנית, אפילו את מיתרי הקול הוציאו לו. כשאני רואה אותו לעתים בטלביזיה אני שואב עידוד מהופעתו. נכותו לא שברה אותו והוא אינו עושה מכך עניין. הוא מקבל את מצבו בהומור. יש הרבה הומור בניסוחיו וברעיונותיו אך מי שלא מכיר אותו מחמיץ זאת. חבל. אפשר ללמוד ממנו יותר מפזיקה.

סגנו של בונדי היה בחור רזה בשם פליקס פיראני. התברר שהוא המומחה לשאלה ששאלתי את המתרגל בירושלים - כמה זמן יעבור מרגע שהשמש תקרוס ועד שנרגיש זאת על כדור הארץ. פליקס ענה לי מיד: **8 דקות. כזמן הנדרש לאור להגיע מהשמש לכדור הארץ.** הוא חקר לא רק את מהירות ההתפשטות של שינוי בשדה כבידה אלא גם את מבנהו. אבן שנופלת למים יוצרת גלים שמתרחקים במעגלים, אך פצצה שמתפוצצת

בקיץ 1966 אירגנו בונדי ופיראני " **וועידה בינלאומית לבעיות הכבידה, היקום, ותורת היחסות הכללית** " ב"אימפריאל קולג' " בלונדון, והכיתה הוזמנה להשתתף. באו מאות מדענים מכל העולם, כולל משלחת גדולה מברית-המועצות. הוועידה הייתה אירוע בינלאומי חשוב וגם אנשים שלא עסקו בקוסמולוגיה טרחו להופיע. מרשל מקלוהאן, מראשוני חוקרי התקשורת, מחבר הספר " **גלקסיית גוטנברג** " וממציא רעיון "הכפר הגלובלי" בא להרצות. הוא מתח ביקורת על מושג הסיפורה הבינארית והתברר שלא הבין דבר בצד המדעי של הנושא. איש לא העיר לו על כך. ביומה השני של הוועידה הודיעו המארגנים כי המשתתפים מוזמנים להירשם לסיורים שונים בלונדון וסביבתה. רציתי להירשם לביקור במרכז לחקר האטום בקולהאם ליד אוקספורד. הבחורה שרשמה את המעוניינים בסיור זה אמרה לי: " **כל המשלחת של ברית-המועצות נרשמה לסיור ולא נותרו מקומות, אבל אוכל לרשום אותך ברשימת המתנה ואם מישהו יבטל את השתתפותו יתכן שיהיה מקום עבורך** ". הסכמתי. כשבאתי למחרת אמרה לי: " **התפנה מקום ותוכל להצטרף לסיור. הנה כרטיס רכבת לאוקספורד וחזרה. עלה על הרכבת היוצאת ב 10.30 מתחנת פאדינגטון ובתחנת אוקספורד תמתין לכם מכונית** ". לקחתי את הכרטיס ועליתי על הרכבת לאוקספורד. בתחנת אוקספורד חיכיתי עם עוד

האוטובוס מקולהאם הגיע, אך לא המשלחת מברית-המועצות. לאחר המתנה של חצי שעה הודיעה המתורגמנית שהיא חוזרת ללונדון כי אין בה צורך. אמרתי לשליח מקולהאם שגם אני מוכן לוותר על הביקור שלי כי אין טעם שיטרחו למען מבקר יחיד. הוא ענה:

"ההכנות לקבלת המשלחת הסובייטית בקולהאם נעשו ממילא, גם אם לא תבוא זה לא יחסוך לנו פרוטה, אם כבר הגעת עד כאן מדוע לא תבוא כבר לקולהאם?"

הסכמתי ועליתי לאוטובוס כנוסע יחיד. לאחר נסיעה קצרה הגעתי לקולהאם. שלושה מבכירי המדענים חיכו לי באולם הכניסה. הם ציפו לחוקרים מברית-המועצות כי רצו לקבל מהם פירוש לניסויים שערכו. הסברתי שאני סטודנט לדוקטורט ולא חוקר. הם שאלו:

"גינצבורג בא לוועידה?" גינצבורג היה חוקר סובייטי בעל שם עולמי בחקר קרינת גמא. שמעתי את שמו בוועידה ועניתי שאכן הוא הגיע לוועידה.

"מה הוא אמר על המקור של קרני הגמא שאנו קולטים מהחלל?" שאלו.

לא יכולתי לספק את סקרנותם כי לא הייתי בהרצאת גינצבורג. מאוכזבים ליוו אותי לחדר אוכל בו הוכנה ארוחה מפוארת לאח"מים. לאחר הארוחה המפוארת, בה הייתי האורח היחיד, הובילו אותי לחדרו של אחד מהם. סיפרתי לו קצת על ההרצאות ששמעתי בוועידה. היה לו חדר גדול שלאורך קירותיו ניצבו שולחנות עמוסים באלפי כרטיסי מחשב מנוקבים שהכילו תוצאות של ניסוי. לפתע נפתחה הדלת וסגנו הופיע בפתח ושאל:

"גינצבורג בא?" המארח שלי ענה בשלילה. הסגן המשיך ושאל: **"אז מה נעשה עם כל אלה?"** והצביע בתנועת יד מעגלית על אלפי כרטיסי המחשב המנוקבים שנערמו על השולחנות סביב הקירות. המארח שלי ענה באדישות: **"זרוק אותם לפח"**. נדהמתי.

סכומי עתק מתקציב הממשלה הושקעו בבניית מתקני המחקר הגרעיני בקולהאם, אחזקת המתקנים ושכר המדענים עולים למשלמי המסים הבריטי הון תועפות, וכאן יושב חוקר, על חשבון הציבור, ומשליך תוצאות של ניסויים יקרים לאשפה בלי להניד עפעף. שאלתי אותו

לא למדתי דבר חדש במדע אך למדתי דבר חדש על ניהול המדע.

יום אחד שאל אותי בונדי: " **על איזה נושא אתה רוצה לעשות דוקטורט?** "

ענית לי ללא היסוס: " **על מהות כיוון הזמן, על העובדה שבממדים תת-אטומיים כל תופעה יכולה לקרות "קדימה" וגם "אחורה" בזמן, בעוד שבממדים על-אטומיים התופעות יכולות לקרות רק בכיוון אחד, "קדימה".** "

הוא הסתכל עלי ואמר: " **מדוע תחפש זהב שהסיכוי למצוא אותו הוא אפסי? מדוע לא תחפש ברזל שהסיכוי למצוא אותו גדול בהרבה?** "

נדהמתי אך הבנתי שבעיני מדענים רבים המדע הוא רק אמצעי להתפרנס בנוחיות בעוד שאני ראיתי במדע אמצעי להבין את היקום.

אמרתי לבונדי: " **תודה, אך אינני מתעניין בברזל ולא אחפש אותו.** "

בלימודי נוכחתי כי הפיזיקה העיונית נמצאת במשבר. בהבנתנו את הטבע נתגלה ליקוי בסיסי. יש מבול תוצאות מניסויים אך ההסברים להן לוקים בסתירות. התיאוריות אינן מצליחות להסביר את כל התוצאות ולעתים יש בהן סתירות הגיוניות. דרוש שינוי יסודי בהבנתנו את הטבע. הבעייה איננה בפיזיקה אלא בפילוסופיה. לימים נתברר לי שגם

כשהתחלתי ללמוד מחשבים במכון המחשבים של אוניברסיטת לונדון ב-1966, היה לאוניברסיטה מחשב יחיד בלי לימודי מחשב. כדי לפתח מקצוע זה הקימה האוניברסיטה "מכון ללימודי המחשב" ליד מחשב הענק שלה. במכון הסבירו המתכנתים את עבודתם לתלמידים. טרם הייתה תכנית לימודים כי איש לא ידע מה בדיוק ללמד. היינו ארבעה תלמידים במכון - ובכל אנגליה. הכנסת נתונים והוראות למחשב נעשתה בסרט נייר מנוקב. דרך החורים בנייר חדר אור למחשב והפך למטעני חשמל שנאגרו ב"זיכרון" המחשב. כל ילד עם מחשב ביתי מריץ במחשב שלו בשעה יותר תוכנות מאשר אנחנו הרצנו בשבוע ב-1966. כיצד מלמדים מקצוע בלי מורים כשלא ברור מה ללמד?

פשוט מאוד - אלה שמשחקים בצעצוע החדש מלמדים אחרים כיצד לשחק בו. לאוניברסיטת לונדון היה מחשב יחיד מדגם "אטלס", הגדול בעולם בשעתו. רק ארבעה מסוגו נבנו. הגודל לא סייע לנו, כי השימוש ב"אטלס" היה מסורבל ובקושי הרצנו תכנה אחת ביום. תמיד היו טעויות בהקלדה - פסיק במקום נקודה, או מקף עליון במקום מקף תחתון. כשזה קרה היה המחשב פולט הודעת שגיאה ופוסל את התוכנה. איתור טעויות נמשך זמן רב כי לא היו צגים, גם ניקוב חורים חדשים בסרט הנייר והדבקת פיסת התיקון לסרט המקורי נמשכו זמן רב. ידעתי שבקורב ימציאו מקלדת שתעביר תוכנה ישירות לתוך מחשב בלי סרט נייר מנוקב. ידעתי שבקורב אפשר יהיה לראות על צג היכן הטעות בתוכנה, לתקנה, ולהריצה מחדש תוך שניות. אך כל אלה היו אז רק משאלות ואני בזבזתי שעות בגלל טכנולוגיה שלא התקדמה במהירות הנדרשת.

יום אחד, בחורף 1967, התקשר אלי פיראני והזמין אותי לראות טלסקופ רדיו חדש שבנו בקיימברידג'. באתי. הטלסקופ עצמו היה בנוי משתי אנטנות צלחת, כל אחת בקוטר שש מטר. החידוש היה בכך שהצלחות הוצבו על קרונות רכבת קטנים שנסעו זה מול זה על מסילת ברזל שאורכה קילומטר. האנטנות נעו זו לקראת זו משני קצות המסילה לאמצע ושוב לקצה, וחוזר חלילה. יחודו של טלסקופ זה, שהומצא ע"י התוכן מרטין רייל, היה בעיבוד המתמטי של תצפיות שתי האנטנות הקטנות. עיבוד זה הפך את המידע משתי הצלחות כאילו בא מצלחת ענקית אחת שקוטרה כאורך המסילה. זה היה שיפור מדהים שזיכה את רייל בפרס נובל ב-1974. יכולתו של כל טלסקופ לראות שני כוכבים קרובים מאוד זה לזה ולהבחין שהם למעשה נפרדים ולא כוכב אחד קרויה "כושר הפרדה". כושר זה נקבע ע"י קוטר העדשה, או האנטנה. ככל שהקוטר גדול יותר כך כושר ההפרדה גדול יותר. אך יש גבול מעשי לגודל של עדשה או אנטנה. קשה מאוד לבנות עדשה מזכוכית בקוטר עשרים מטר, או אנטנת רדיו בקוטר חמש מאות מטר. רייל לקח שתי אנטנות צלחת שקוטן ששה מטר והפך אותן לצלחת שקוטרה קילומטר. אילו היה זה טלסקופ אופטי היה ביכלתו לראות בול דואר על הירח. הרעיון היה מבריק. הטלסקופ שרייל בנה בקיימברידג' הוכיח שהעיקרון שלו נכון. אם טלסקופ כזה פועל כהלכה על מסילה באורך קילומטר אפשר לבנותו גם על מסילה באורך אלף קילומטרים. בשנים שחלפו מאז בנו עוד טלסקופים לפי עיקרון זה כשהמרחק בין הצלחות הוא אלפי קילומטרים. המידע שהתקבל מהם פתח אופקים חדשים בחקר היקום.

באותו בוקר גשום בשדה ליד קיימברידג' הסתתרנו מהגשם בצריף קטן בו אוסן המחשב שתיאם את פעולת שתי הצלחות כך ששתיהן תהיינה מכוונות תמיד לאותה נקודה בשמיים. רייל הרתיח מים לתה על כירת גז קטנה ועד שרתחו סיפר לנו סיפור מוזר. בשבועות הראשונים לאחר בניית הטלסקופ קרה תכופות שהצלחות יצאו מכלל שליטה. ההתאמה ביניהן פסקה וכל צלחת הסתובבה בנפרד. המהנדסים פירקו את הצלחות ואת

זה נראה מוזר. איש לא העז לרמוז שרוחות רפאים מעורבות בעניין למרות שבאנגליה זה פופולארי. אחד המהנדסים החליט לשהות לילה שלם בצריף המחשב ולנסות לתפוס את השד. זמן מה לאחר שהחשיך החלו הצלחות להשתולל. הבחור בדק את הצריף החשוך ביסודיות ולבסוף תפס את השד. הצריף היה חשוך לגמרי, לא הייתה בו תאורה כי איש לא שהה בו בלילות. אך הייתה בו נקודת אור יחידה. זו הייתה נורה קטנה מעל סרט הנייר שהאור שלה עבר דרך החורים בסרט הנייר והעביר למחשב הוראות להפעלת הצלחות. הנורה הייתה בחופת מגן מפלסטיק שקוף, בין חופת הפלסטיק לבין סרט הנייר נשאר רווח צר. עש נמשך לאור ודרך רווח זה חדר לחופה והתעופף מעל החורים. העש נלכד בחופה והתעופף מעל הנייר כשהוא מסתיר מפעם לפעם חור זה או אחר. זה שיבש את ההוראות למחשב, כלומר את התוכנה. העש התהולל והצלחות השתוללו.

חשבתי שבעידן החלל והמחשב, עש ונאפטלין שייכים לעבר. טעיתי.

העש הטיל צל על החורים בנייר ושיבש את חקר החורים השחורים ביקום.

גם זה לימד אותי משהו על המדע.

הבה נגילה או הבה שאתילה

ב-1994 הלכתי ללוויה של סאליבה חא'מיס בחיפה. לא הכרתי אותו אישית אך הכרתי את אשתו ובניו. סאליבה היה קומוניסט. וראש סניף המפלגה הקומוניסטית בנצרת בשנות ה-50. אשתו ארנה, בתו של חוקר הקדחת פרופסור מר, מייסד חיל הרפואה בצה"ל, הייתה פלמחניקית ב-1948, מאוחר יותר הצטרפה למפלגה הקומוניסטית הישראלית, ונישאה לסאליבה. לבנה הבכור קראה ספארטאקוס, על שם מנהיג מרד העבדים הנודע ברומא העתיקה. אהבתי את ארנה, עד יום מותה ב-1995 נשארה לוחמת ומורדת. סאליבה היה אתאיסט, אך כיוון שבא מבית נוצרי (סאליבה = "הצלוב") נקבר בבית הקברות הנוצרי בכפר סמיר ליד חיפה. כדאי לשוטט מדי פעם בבית-קברות יפה עם עצים, צמחים, ומצבות מכוסות קיסוס. זה מרחיב דעתו של אדם. אני אוהב להתבונן במצבות, לקרוא את הכתוב עליהן, להשוות גילים, ולתהות איזה אירועים התרחשו בחיי הקבורים שם. בית קברות נאה משרה עלי אווירת שלווה וריחוק מאירועי ההווה. לא מצב רוח קודר, אלא רגוע. הוא מזכיר לנו שאין מה למהר כי בסוף כולנו נגיע לכאן. עשירים ועניים, חשובים יותר וחשובים פחות. זה לא זלזול בחיים, אלא הערכה יותר מפוכחת של החיים. מעשי אדם הנראים חשובים בעת עשייתם, נראים, עשור או שניים לאחר מותו, חשובים פחות. חייו של אדם, שקשה להעריכם כל עוד הוא בחיים כי פעילות נוספת שלו עשויה לשנות הערכה קודמת, ניתנים עתה להערכה. סיום חיים, כסיום ספר, מאפשר הערכה כוללת. כל הפרקים. הסתיימו. הגענו לסוף הסיפור. כעת אפשר להעריך מה עשה האדם בחייו ואיזה חיים היו אלה. הכרתי אדם שנרדף ע"י מחשבה זו עד כדי כך שתיעד בכתב כל עשייה שלו בעת עשייתה. הוא חשב שאם יתעד את מעשיו בעצמו ימנע הערכה שלילית שלהם לאחר מותו. הוא ראה את חייו כבנייה מתוכננת של הביוגרפיה שלו, הוא תיעד כל פעולה שלו ושלח עתקים מתיעוד זה למכריו. הוא לא הבין כי עובדות הן דבר אחד, אך הערכתן היא דבר שונה לחלוטין. אותה עובדה אפשר להעריך בצורות שונות.

האין היא נובעת מהרגשת אשמה מודחקת? מי שנרדף ע"י תחושת-אשמה עוסק באופן כפייתי בתיעוד חפותו. אכן, איש איש וחרדותיו. יום אחד סיפר לי ידיד כי השאיל את מכונתו לחבר שגרם לה נזק ומסרב לשלם עבור התיקון. ידעתי כי הסרבן הוא מתעד כפייתי והצעתי למתלונן לשלוח לו מכתב מודפס המפרט את העניין, בתוספת הערה: **"העתק ל..."** ולהוסיף רשימת חברי המתעד הכפייתי שיקבלו עותקים ממכתב התלונה. הערכתי כי המתעד הכפייתי לא ירצה שחבריו יקבלו מסמך מודפס המטיל בו דופי ולכן יעדיף לשלם את חובו. הוספתי שאין צורך לשלוח עותקים מהמכתב אלא די לרמוז על כך. המתעד הכפייתי קיבל את המכתב ומיהר לשלם עבור תיקון המכונת. אך ארנה סירבה לתעד את חייה. ניסיתי לשכנע אותה אך היא סירבה. פעם אמרה לי שאביה היה רודן. יותר מכך לא הייתה מוכנה לומר. בלוויה של סאליבה לא התקרבותי למקום בו נישאו דברי ההספד כי אינני דובר ערבית. שוטטתי בין הקברים וקראתי את הכתוב על המצבות. על אחדות היה צלב בלבד, בלי כתובת. לפתע ראיתי שתי מצבות קטנות עם שמות באנגלית: **גב'מאגי מישאלאני, 1957-1903, ד"ר מוניר חליל מישאלאני, 1951-1900**. לימים נודע לי שד"ר מישאלאני היה רופא בבית-החולים הממשלתי בחיפה, וגר עם אשתו ברח' עבאס בחיפה, בבניין בו גר גם הקומוניסט הפלסטיני אמיל תומא ואשתו הישראלית חיה. השם מישאלאני הזכיר לי אירוע ב-1978 כשהוזמנתי להרצות באוניברסיטת ברייטון בבריטניה. בתום ההרצאה ניגשו אלי שני סטודנטים, שם האחד רזיאל, ושם השני - מישאלאני. רזיאל היה יהודי מקנדה ומישאלאני היה פלסטיני מלבנון. הוא סיפר לי

לפעמים שוחחנו על ישראל. ב-1982 כשישראל פלשה ללבנון וזמן קצר לאחר הטבח
שערכו הפלאנגות במחנות הפליטים הפלסטינים סאברה ושאתילה. העיר מישאלאני:
**" ביחסיהם לערבים יצטרכו הישראלים לבחור בין 'הבה נגילה' ל'הבה שאתילה'.
אני מקווה שרובם יבחרו ב'הבה נגילה' "**
לא הייתה שום שנאה בדבריו. הוא הביע תקווה שרבים בעולם הערבי שותפים לה

גם אני מקווה שרוב הישראלים יבחרו ב'הבה נגילה'. בלי אישפוז כפוי.

מיד לאחר המלחמה ב-1967 באתי לביקור בישראל. חבר וותיק סיפר לי על מקרה שקרה לו כאשר שירות כחייל במילואים. הוא שירת ברמת הגולן מיד לאחר שישראל כבשה אותה מסוריה. יום אחד נשלחה יחידתו לבדוק תושבים ערבים שהפכו לפליטים במלחמה כי כפריהם נהרסו והם חיפשו מגורים חדשים. הוא ראה משפחות פליטים הולכות ונושאות על גבם צרורות ובהם רכושם. בראש צעד אבי המשפחה, אחריו אשתו, ילדיו והוריו. כולם נשאו צרורת. איש מילואים שעמד ליד חברי שאל אותנו:

"מי לדעתך נושא את הכסף והתכשיטים של המשפחה?"

חברי ענה: **"אינני יודע"**.

האיש אמר: **"חפצי הערך של המשפחה, הכסף, והתכשיטים, נמצאים אצל הילד הקטן ביותר, כי לפי דעתם הוא ימשוך פחות תשומת לב מהמבוגרים, וחיילים לא יחפשו עליו. אתה רוצה להתערב שכך הדבר?"** חברי הסכים והם התערבו על סכום קטן.

כדי להוכיח את דבריו ניגש איש המילואים למשפחת פליטים וערך עליהם חיפוש. את כל חפצי הערך של המשפחה מצא בצרור שנשא הילד הקטן ביותר. לאחר החיפוש החזיר את כל החפצים לפליטים, שהמשיכו בדרכם.

חברי הפסיד בהתערבות ושילם אך שאל את חייל המילואים: **איך ידעת זאת?** המנצח ענה: **פשוט מאוד. אני הייתי הילד הקטן הזה ב-1939, כשהנאצים כבשו את פולין ומשפחתי ברחו לרוסיה"**.

בחורף 1978 באתי עם אשתי לאה לארוחת ערב אצל סוזי אורבך, פסיכיאטרית שמאלנית שהקימה לראשונה בלונדון "מרכז תראפיוטי לנשים" שהעניק טיפול פסיכיאטרי על בסיס גישה פמיניסטית, לנשים דלות אמצעים.

סוזי כתבה ספר: **" שומן הוא נושא פמיניסטי "** שהתפרסם זמן מה קודם לכן, תורגם לשפות רבות ופרסם את שמה בעולם. כעשרים שנה לאחר מכן באה גם הנסיכה דיאנה לטיפול אצלה. אביה של סוזי, מוריס אורבך, היה ציר מפלגת הלייבור בפרלמנט הבריטי. ב-1955 התפרסם בעולם כשנסע למצרים וראיין את הנשיא נאצר. הוא שאל את נאצר: **"מדוע אינך מוכן לכרות שלום עם ישראל?"** נאצר ענה לו: **" אני מוכן להכיר בישראל ולכרות עמה שלום אם תכבד את החלטת החלוקה של האו"ם ותאפשר לפלסטינים להקים את המדינה שהאו"ם הועיד להם בתוכנית החלוקה מ-1947 "**.

זו לא הייתה תעמולה אלא מדיניות. נאצר היה המנהיג הערבי הראשון שהכריז בפומבי על נכונותו להכיר בישראל ולכרות עמה שלום. הוא אמר זאת בוועידת באנדונג ב-1955, בה הופיע - עם נהרו מנהיג הודו וטיטו מנהיג יוגוסלביה - בראש גוש חדש של מדינות מאסיה ואפריקה שסירבו להצטרף לגוש המדינות בהנהגת ארה"ב או לגוש המדינות בהנהגת ברה"מ, הם נקטו במדיניות של נייטרליות במאבק בין שני הגושים.

לגוש חדש זה קראו **"העולם השלישי"**.

מוריס אורבך פירסם את דברי נאצר בעולם אך בן-גוריון דחה אותם בזעם וכינה אותם **"קיטרוג מתחסד"**. לכן חדלו יהודים רבים בלונדון להצביע עבור אורבך והוא לא נבחר יותר לפרלמנט. סוזי התמצאה היטב בנושאים פוליטיים והתראפיה שפיתחה הייתה שילוב גישה פוליטית עם טכניקת טיפול פסיכיאטרית. זו הייתה גישה חריגה אז כי רוב הפסיכיאטרים התעלמו מהצד החברתי של חיי מטופליהם. הם התייחסו למטופל כאל אדם עם בעיה פרטית ללא קשר למציאות החברתית בה הוא חי. סוזי לעומת זאת הבהירה

A.N.C. ("הקונגרס

הלאומי האפריקאי") - תנועת המאבק של השחורים נגד המשטר הגזעני שדרשה " אדם אחד - קול אחד " (בבחירות) ונאבקה בעד זכות בחירה לשחורים (כי משטר הגזענים הלבנים שלל מהשחורים זכות הצבעה בבחירות). ג'ו הפך למפקד המאבק הצבאי נגד המשטר הגזעני שכונה אותו "טרוריסט". רות כתבה ספר על מאבקים נגד גזענות בכל אפריקה ועל מלחמות שחרור שם. היו להם שלוש בנות. רות עמדה לנסוע למוזמביק, מדינה ליד דרום-אפריקה, ולעבוד באוניברסיטה שם כמרצה לסוציולוגיה. מתוך הערותיה באותו ערב קבלתי רושם שהיא נוטה לדוגמטיות ואילו ג'ו נראה לי כפרגמטיסט. שנתיים לאחר אותו ערב קראתי בעיתון כי רות נהרגה במוזמביק בהתפוצץ חומר נפץ במכתב שנשלח אליה. זה היה מבצע של השרות החשאי הדרום-אפריקאי שגילה את מסלול הדואר לסניף ה"קונגרס הלאומי האפריקאי" במוזמביק והכניס חומר נפץ למכתב. בינתיים הפך ג'ו למנהיג המאבק הצבאי נגד המשטר הגזעני בדרום-אפריקה. הוא השיג נשק בגוש

A.N.C. לנקוט במאבק בנשק ואז כינה אותם "טרוריסטים" השואפים לרצוח אזרחים חפים מפשע. זו הייתה מדיניות מתוכננת נגד תנועה פוליטית שחלק מהציבור הלבן בדרא"פ ראה את תביעותיה כמוצדקות. כדי לנטרל אהדה זו חסמו בפני ה-A.N.C. את דרכי המאבק הפוליטי, דחפו אותו להשתמש בנשק, ונקטו נגדו לוחמה פסיכולוגית שעיקרה - להגדירו כ"טרוריסט", קרי - רוצח פלילי. את המאבק הפוליטי של מתנגדי הגזענות הציגו כתופעה פלילית. כל ממשלה שכבשה עם אחר נקטה במדיניות זו. ממשלות בריטיות נקטו בה נגד כל תנועות השחרור באימפריה הבריטית ובאירלנד. ממשלת צרפת נקטה בה באלג'יריה וטוניס, ממשלת פורטוגל - באנגולה ומוזמביק, ממשלת בלגיה - בקונגו, ממשלת הולנד - באינדונזיה וממשלות ישראל - בעזה ובגדה המערבית. המונח "טרור" שימש לממשלות שמדכאות עם כבוש כלי לגיוס אהדה במלחמתן נגד מתנגדי הכיבוש שאחזו בנשק כי דרכי המאבק הפוליטי נחסמו בפניהם. משרדי ביטחון העניקו תקציבים לאקדמאים כדי שיחקרו "טרור", יכנסו כינוסים אקדמאים לדיון ב"טרור" ויצמידו למאבק בנשק נגד דיכוי תדמית של הפרעה נפשית ללא קשר לפוליטיקה, מעין מחלת נפש הדוחפת את הלוקים בה לרצחנות לשמה. בכל ה"מחקרים" הללו חסר העיקר: הגדרה ברורה של המונח "טרור". בפוליטיקה "טרור" פירושו "פגיעה מתוכננת באזרחים כדי להשיג מטרות פוליטיות" אך שום ממשלה לא תסכים להגדרה זו שלפיה הטלת פצצות אטום היא מעשה טרור מובהק כי פצצות אטום מכוונות

ג'ו ידע שהמשטר הגזעני ינסה להציג את המאבק נגדו בנשק כפעילות פלילית. לכן הורה לאנשיו לא לפגוע באזרחים כדי למנוע מהמשטר הגזעני להפיץ בעולם תיאורי זוועה של אזרחים הרוגים. אנשיו חיבלו בכבישים, בפסי רכבת, בקווי חשמל, והשתדלו לא לפגוע באזרחים. במידה ונפגעו אזרחים הייתה זו פגיעה מקרית אך לא מתוכננת.

הקהילה היהודית בדרום-אפריקה סלדה מג'ו וגינתה אותו. רוב הקהילה תמך במשטר הגזענים הלבנים. גם מדינת ישראל סייעה למשטר הגזעני, סיפקה לו נשק, ציוד טכני, וייעוץ צבאי במלחמתו נגד מתנגדי הגזענות, כל זאת בניגוד לאיסור שהטיל האו"ם על אספקת נשק למשטר הגזעני. יש סימוכין לכך שבתחום פיתוח נשק גרעיני היה שיתוף פעולה בין כל ממשלות ישראל לבין משטר הגזענים בדרום-אפריקה. קיבוץ בית-אלפא בנה כלי רכב מיוחדים - "חצציות" - עבור משטרת דרום-אפריקה שנועדו לפיזור הפגנות של מתנגדי הגזענות. כל זה לא הצליח למנוע את מפלת המשטר הגזעני. ב-1991 שוחרר מאנדלה מהכלא בו היה כלוא 27 שנים, וב-1994 נערכו בחירות בהן ניצח מאנדלה ברוב גדול וביטל את משטר האפליה הגזענית. ג'ו מונה לשר השיכון בממשלת מאנדלה ופעל למניעת מעשי נקם בגזענים. הוא סייע להקמת מוסד שאין לו תקדים בהיסטוריה - **"וועדת האמת והפיוס"**. וועדה זו זימנה לפניו את אותם אנשי המשטר הגזעני שעינו ורצחו פעילים של המאבק נגד הגזענות, וגם אזרחים שכל פשעם היה צבע עורם. המענים אולצו להופיע בפני וועדת חקירה פומבית של קרובי משפחות הנרצחים ולענות על שאלותיהם. איש מהם לא נדון למוות או למאסר. הוועדה הסתפקה בכך שהנאשמים הביעו חרטה. הוועדה נועדה לחשוף את האמת כדי למנוע נקמה.

בלי וועדה זו היה המשטר החדש בדרא"פ נאלץ להתמודד לא רק עם מורשת המשטר הגזעני (פשיעה המונית בקרב השחורים, מגיפת "איידיס", היעדר שרותי חינוך ובריאות בקרב השחורים) אלא גם עם מעשי נקם של שחורים בלבנים ותגובות לכך מצד לבנים.

גזענים שעינו פעילי מאבק אנטי-גזעני ורצחו אותם נאלצו להודות בפומבי על פשעיהם אך נותרו בחיים תודות ל **"וועדת האמת והפיוס"**.

בינואר 1995 נפטר ג'ו סלובו מסרטן ונקבר - הלבן היחיד - בבית הקברות של "סוואטו". נלסון מאנדלה עמד ליד מיטתו ברגעיו האחרונים וספד לו ליד הקבר. ללוויה באו כ- 40,000 אבלים, רובם שחורים ומיעוטם לבנים כדי לחלוק כבוד אחרון ל"טרוריסט" סלובו. אחד הלבנים היה פיק בותא, לשעבר ראש הממשלה הגזענית, שאחת ממשימותיו במשטר הקודם הייתה לרצוח את ג'ו. בלוויה הוא ישב לצידו של מאנדלה. כיוון שג'ו היה מנהיג המפלגה הקומוניסטית הובא זר ענק של פרחים אדומים בצורת הדגל הקומוניסטי לקבר וכל הקהל שר את ההימנון הקומוניסטי - ה"אינטרנציונל" שמילותיו הודפסו בכל השפות השונות של דרום-אפריקה על דפים שחולקו לקהל. גם פיק בותא החזיק בידו דף רשמי של ממשלת דרום-אפריקה החדשה עליו הודפסו מילות ההמנון הקומוניסטי וכמו כל הקהל גם הוא שר את ה"אינטרנציונל". אין לי ספק שג'ו - שהיה בעל חוש הומור מפותח - היה נהנה לראות את ראש שירותי הביטחון של המשטר הגזעני שר את ה"אינטרנציונל" בלוויה שלו. חבל שג'ו לא ראה את הלוויתו כי חייו הם סיפור הצלחה. הוא נאבק לביטול הגזענות בדרא"פ - והצליח בכך. יתר על כן, מאבקו שיכנע שחורים רבים שהאויב איננו האדם הלבן אלא הגזענות. פיק בותא שר את ה"אינטרנציונל" בלוויה של ג'ו הוא הדובדבן בקצפת הניצחון של ג'ו סלובו. ככל הומאניסט תמכתי בכל מאבק נגד גזענות ולא היה לי ספק שהמשטר הגזעני בדרא"פ יבסס. אך לא האמנתי שזה יקרה לפני שנת 2000. הופתעתי כשהמשטר הגזעני קרס ב-1994 ושמחתי שג'ו ראה זאת. לאחר מותו, בינואר 1995, קראתי ב-"Jerusalem Post" שבקונסוליה של דרום-אפריקה בתל-אביב אפשר לכתוב דברי הערכה לג'ו סלובו בחוברת מיוחדת לזכרו. באתי לקונסוליה ובקשתי לראות את החוברת. פקידת הקבלה לא ידעה מיהו סלובו, לא שמעה על חייו ומותו, או על החוברת. הראיתי לה את העיתון ובקשתי שתברר את העניין. היא הלכה לברר וכשחזרה הובילה אותי לחדר קטן בו הוצבה תמונה של ג'ו ולידה ספר

ANC שניהל את המאבק הצבאי נגד המשטר הגזעני.

בווילה זו גם נתפסו ונאסרו מאנדלה וחבריו ב-1963.

גולדרייך נמלט מדרא"פ לישראל והיה למורה לאמנות ב"בצלאל" בירושלים.

כשפתחתי את החוברת הופתעתי לראות שהיא ריקה לחלוטין.

כתבתי דברי הערכה לג'ו שהקדיש את כל חייו למאבק לשוויון זכויות לכל בני חווה באשר

הם מבלי לשאוף לתמורה כלשהי, לא לכבוד, לא לעושר, לא לקריירה פוליטית.

הוא שאף רק להקים משטר של חופש ושוויון לכל בני חווה למרות השוני ביניהם.

אני יודע שהוא לא היה נעלב מכך שאיש בישראל לא טרח לכתוב מילת הערכה לזכרו.

אחרי הכל - זה מעיד על ישראל, לא על ג'ו סלובו.

ספרים נוספים של עקיבא אור:

1. "שלום שלום ואין שלום" (עם משה מחובר) ירושלים 1961. מהדורה שניה, ת"א, 1999.
2. **The UnJewish State**, אנגלית, **ITHACA PRESS, LONDON, 1984**
3. **ISRAEL: Politics, Myths, and Identity crises**, אנגלית, **Pluto Press London 1994**
4. "ממשטר נציגים לדמוקרטיה ישירה". מאמרים על משטר חדש. ת"א, 1998
5. "הפצצה והחמניה". **CD**, לומדת מחשב לילדים על פצצת האטום הראשונה. מאוייר.
6. "חלופה למדינה פסיכוטית" (זהות, רוחניות, משטר, ונשק אטומי בישראל), ת"א 2000.
7. "ממחאה למהפכה" חמש הרצאות לפעילים פוליטיים ב"סלון מזל", ת"א 2003.
8. **"Politics without Politicians"** מאמר באתר האינטרנט

www.abolish-power.org

מאמרים נוספים יש באתר www.autonarchy.org.il

קטעי זכרונות משנות ה-60 של איש שמאל ישראלי שחי בלונדון

עקיבא אור

הבזקים